

BÜYÜK ZAFER (ÖNCESİ VE SONRASI İLE)

ATILLA KOLLU

GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesi'nde, Yunan taarruzlarının bütün cephe boyunca geri püskürtüldüğü 26-27 Ağustos 1921 tarihi ile Büyük Türk Taarruzu'nun başladığı tarih olan 26 Ağustos 1922 arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem iç ve dış politik olaylar bakımından çok hareketli, harp harekâtı bakımından ise çok sakin geçmiştir.

Düşmanların, düşman güçlerin, kendi çıkarlarını düşünmeleri doğaldır. Acı olan, düşündürücü olan, içteki hainlerin, işbirlikçilerin varlığıdır. Böylesine acıların örneklerini her ulusun tarihinde bulmak olanaktır. Türk ulusu da bu hainlikleri yaşamış, görmüş; bu hainliklerden çok çekmiştir. Bu hainlikler, ulusların zor günlerinde sıkça görülen örneklerdir. "Büyük Taarruz" öncesi günlerde dış düşmanların içerdeki iş birlikçileri, hainler, uyduluğunu yaptıkları düşmanlardan geri kalmamışlar, Mecliste, Kamuoyunda Gazi Mustafa Kemal'i Anadolu Ulusal Eylemi'ni şaşkırtmak, çöktürmek, yolundan saptırmak için olanca güçleriyle çalışmışlardır¹.

Başkomutan Mustafa Kemal, hayatının en sıkıntılı dönemlerinden birisini de Sakarya'da başarı kazandıktan sonra yaşamış olsa gerekir. Sakarya Zaferi onu kendi ülkesinde şereflerin en üstünü olan Gazi ve Mareşallik gibi her faninin ulaşamayacağı rütbelere ulaştırdı. Ama ne var ki Sakarya da gösterilen başarılar çabuk unutulmuştu. Meclis gene kayınıyordu. Mecliste, Ordu'nun taarruz edemeyeceği görüşü kuvvetlenmişti. İngilizlerin yumuşaması sonucu Anadolu'yu boşaltma konuları görüşülebilir, İstanbul'la birleşme sağlanır ve Mustafa Kemal Paşa'dan kurtulunabilir hayalindeki hainler Meclis'te, Malta'dan gelen sürgünlerinde katılmalarıyla oldukça kuvvetli bir muhalefet oluşturmuşlardı. Bu sürede, Mustafa Kemal, düşman kadar Meclis ve komutanlar ile de uğraşmak zorunda kalacaktı.

Meclis'te bunlar olurken, İstanbul'da da Padişahçı basın, başta "Peyami Sabah" gazetesi olmak üzere Anadolu Ulusal Eylemi'ni kötülemekten,

¹ Suna Kili; Türk Devrim Tarihi, 3. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 105.

düşmanların Türkleri aşağılayıcı sözlerini yayınlamaktan, halkı Mustafa Kemal'e karşı kıskırtmaktan çekinmemiştir².

Barışı herkesten daha çok samimiyetle isteyen Mustafa Kemal, Sakarya Muharebesi bitiminde on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan Ordusu'na taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emirleri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonucunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 Sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 İlkbaharında bile taarruza geçilemedi³.

Bir yıl süren, yokluklar içerisinde geçen, uzun yıpratıcı ve yorucu büyük çabalar sonucu Türk Ordusu taarruza hazırlandı. Kurtuluş Savaşı'nın bu son safhasında baskın tarzında başlatılan taarruzla General Ali Fuat Erden'e göre "Motorsuz Yıldırım Harbi" yapılarak 30 Ağustos 1922'de Yunan ordusu'nun büyük kısmı yok edildi ve Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdi. Taarruz Harekâtı iki haftada bitirilmiş, Ordu 15 gün içinde muharebe ede ede 400 km.lik mesafeyi katetmiştir.

Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve utkuyla sonuçlandırılmış olan bu savaşlar, Türk Ordusu'nun, Türk Subaylarının ve Komutanlarının yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır.

Bu yapıt, Türk ulusunun özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz yapıtıdır⁴.

Tarihi olayların ana vasfı, zaman içinde daima bir akış ve hareket içinde bulunmasıdır. Yani tarihi olaylar daimi bir zincir gibi birbirini sebep-netice olarak takip ederler. Bir hadise kendisinden sonraki bir olayın sebebi, evvelki bir vakanın da neticesidir. Şu halde, tarihi olaylar sebep-netice zincirine bağlıdır. Bu düşünceden hareketle Büyük Zafer; Sakarya Muharebesi'nden sonraki gelişmelerden itibaren incelenmeye çalışılmıştır.

² Suna Kili; *a.g.e.*, s. 105.

³ Sabahattin Selek; *Anadolu İhtilali*, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 707.

⁴ Atatürk'ün söylev ve Demeçleri (1906-1938), 2. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1959, s. 495., Suna Kili; *a.g.e.*, s. 108.

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ DIŞ POLİTİKA

Sakarya Zaferi'nden sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek ortaya iki mesele çıkarıyordu; Dış Politika'nın ustalıklı yürütülerek barışın sağlanması, yada Ordunun bir an önce taarruza geçirilmesi⁵.

Sakarya Muharebesi, Türkiye ve Yunanistan'ın iç politikalarını büyük ölçüde etkilemiş, dış ilişkilerde de yani siyasî gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerden önemli olanlar şunlardır:

1. Kafkas Devletleri; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yapılan Kars Andlaşması. (13 Ekim 1921)
2. Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması. (20 Ekim 1921)
3. İstanbul'da İngilizlerle yapılan Esir Mübadele Anlaşması. (23 Ekim 1921)
4. Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması. (2 Ocak 1922)
5. İtilaf Devletlerinin Mütareke teklifi. (22 Mart 1922)

1. *Kars Andlaşması. (13 Ekim 1921)*⁶

16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması'nı tamamlayan siyasî bir belgedir. Türkiye'nin Doğu sınırlarını çizen Moskova Andlaşması'na Gürcistan ve Ermenistan katılmadığı için, bunlarla da ayrı andlaşmalar yapılması gerekiyordu. Nitekim Moskova Andlaşması'nın 15. maddesinde; Kafkas devletleri ile yapılacak andlaşmalara Rusya'nın da katılacağından ve Rusya'nın gerekli girişimlerde bulunmayı yüklediğinden söz edilmiştir⁷.

Ortak sınırları bulunmayan Türkiye ve Azerbaycan, aralarında bir andlaşmaya bağlanacak herhangi bir konu olmadığı halde, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile çözülecek birçok sorunları vardı.

Moskova Andlaşması görüşmeleri başlamadan, Rus Dışişleri Komiserliği Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bu görüşmelere katılmala-

⁵ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 707.

⁶ Utkan Kocatürk; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, 2. Baskı TTK Ankara, 1988, s. 293.

⁷ İsmail Sosyal; Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.

rını istemişti. Rusya'nın ısrarla savunduğu teklifi, tarafların çoğalmasından dolayı, Moskova Andlaşması'nın sonuçsuz kalacağı endişesiyle Türkiye delegasyonu reddetmişti. Bu küçük devletlerin; özellikle sınır sorunlarında anlaşmazlık çıkarmalarından endişe edilmmişti. Rusya anlayış gösterdiğinden Moskova'daki görüşmelere başlanılmış ve Türk-Rus Andlaşması imzalanabilmiştir. Geriye bir mesele kalıyordu: Kafkas devletleri ile de bir andlaşma yaparak onlara Moskova Andlaşması'nın kendilerini ilgilendiren hükümlerini kabul ettirmek⁸. Bu da Kars Andlaşması ile sağlanmıştır.

Gürcistan Dışişleri Komiseri Swanidze, 30 Temmuz 1921'de Ankara'ya Kafkas hükümetleriyle görüşmelerin başlatılmasını teklif etmişti. Ankara'nın en buhranlı günleri yaşadığı, Türk Ordusu'nun Sakarya doğusuna çekildiği bir dönemde girilen bu teşebbüsün gerçekleşmesi için Sakarya zaferi beklenecekti. Görüldüğü gibi Kars Andlaşması Sakarya'dan önceki siyasi faaliyetlerin bir devamıdır.

26 Eylül 1921 akşamı Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Kars'ta başlayan konferansta Dışişleri Bakanlığı'nın Türk delegasyonuna verdiği talimat şöyleydi; "Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden herbiriyle aramızdaki sorunları çözmek, bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı andlaşma şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova Andlaşması'nın kendisini ilgilendiren kısmını kabulden kaçınırsa, O zaman Rusya delegasyonunu sözünü yapmaya davet etmek"^{9,10}.

Türkiye'nin en çok önem verdiği konu sınırlar meselesi idi. Bu konuda özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkartacağı tahmin ediliyordu. Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye eden Gürcü Menşevik Hükümeti idi. Halbuki şimdi, Gürcistan Bolşevik Hükümeti vardı. Türk Dışişleri, Gürcistan'ın sınır sorununda başarısızlığa uğrayınca, Moskova Andlaşması'yla Türkiye'de kalan madenlerden yararlanma hakkını istemeye kalkışacağı endişesinde idi. Rusya'da Çoruh vadisindeki bakır madenini istiyordu. Gürcistan "Elviye-i Selâse" de arkeolojik araştırma, Ermenistan'da Kalp tuz madenlerinden yararlanma hakkını elde etmek istiyordu¹¹. Bunlara karşılık Türk delegasyonu da Bakü petrollerinden pay istiyordu.

⁸ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 685.

⁹ Moskova Andlaşması; 15. Madde "İşbu Türk-Rus Andlaşması'nda Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlere Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında yapılacak Andlaşmalarda uyulmasını zorunlu kılmak için, Rusya sözkonusu güney Kafkasya Cumhuriyetleri katında gerekli girişimlerde bulunmayı yükümlendirir."

¹⁰ Kazım Karabekir; *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 1002.

¹¹ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 689.

Yakov Ganetsky tarafından temsil edilen Ruslar, konferansta Türklere ödün verici bir tutum izliyorlardı. Ganetsky, Türk-Rus dostluğunun önemine değinerek bunun gelecekte de sürdürüleceğini tekrarlayıp dururken, Karabekir kendini tutamayarak, Enver Paşa'yla ortaklarının Batum'da neden bekletildiklerini ve programlarının amacının, Kemalistler Sakarya savaşını kaybederlerse, Türkiye'de bir Sovyet yönetimi kurmak olup olmadığını sorunca Ganetsky, bu iğneleyici soruya cevap vermiyor; ama konferans boyunca Türklere karşı yumuşak davranıyordu.

Bir hayli çekişmeden sonra başta sınır meselesi olmak üzere herhangi bir taviz vermeden, hazırlanan andlaşma 13 Ekim 1921 tarihinde imzalandı. Bu andlaşma ile Türkiye'nin doğusu güvenlik altına alınmış ve Ermeni meselesi kesin olarak kapanmıştır.

Kars Andlaşması'yla Kemalistler, Kafkaslardaki durumlarını sağlamlaştırıyor ve Misak-ı Milli'yi üç devlete daha kabul ettiriyorlardı. Bu andlaşma, Kemalist diplomasisi için büyük bir başarı idi. Öte yandan, bir zamanlar Batılı devletlerin koruyuculuğu altında bulunan bu Kafkas ülkelerinde, itilaf devletlerinin özellikle İngiltere'nin uyguladığı siyaset bütün bütün iflas ediyordu¹².

Doğuda altı Türk vilayetini içeren bir Ermenistan'ın kurulması hayali sona ermiştir. Gerçi Gümrü Andlaşması'nın (3 Aralık 1920) üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçmişti. Taşnak Hükümeti devrilmiş yerine Bolşevik idaresi kurulmuştu. Ermenistan'a zorla kabul ettirildiği gerekçesi ile, yeni hükümet Gümrü Andlaşması'nı tanımamak eğiliminde idi. Moskova Andlaşması böyle bir ihtimali az çok bertaraf ediyordu. Nihayet Kars Andlaşması bütün bu pürüzleri ayıklayarak Türk-Ermeni barışının kurulmasını sağlamıştır.

Burada, Ermeni meseleleri üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü, Doğu Anadolu'da 1914-1920 yıllarında Türk-Ermeni mücadelesi sanıldığından daha çetin olmuş ve her iki taraf büyük kayıplara uğramış, çok acı çekmiştir.

Ermeni Meselesi 1914'de Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile ağırlığını daha çok hissettirmiş ve 3 Aralık 1920 Gümrü Andlaşması'na kadar geçen zaman içinde Türk ve Ermeni halkları arasında kanlı olaylar cere-

¹² Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 186.

yan etmiştir. Bu olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile harbe tuşması üzerine sınır bölgelerindeki Ermenilerin Türklere karşı silâha sarılmaları ve iç bölgelerdeki Ermenilerin Türk Ordusu'nun gerisini tehlikeye düşüren sabotajlara girişmeleri ile başlamıştır.

Durumun tehlikesi ve ciddiyeti karşısında, İttihat ve Terakki Hükümeti, bu sebeple, sert tedbirler almak zorunda kaldı ve 27 Mayıs 1915'de "Sefer zamanında hükümet icraatlarına karşı gelenler için askeriyece alınacak tedbirler hakkında" adlı geçici kanun çıkardı.

Tehcir, bu kanunun çıkarılmasından önce İçişleri Bakanı Talat Paşa hükümet kararı almadan, doğrudan doğruya verdiği bir emir ile başlamıştı. Daha sonra, işe hukukî bir dayanak olmak üzere, hükümet tarafından yukarıdaki kanun yürürlüğe konmuştur.

Yüzbinlerce Ermeninin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak'a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarıyordu. Bu sorun tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükümet, tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının mahalli komisyonlar tarafından el konularak satılmasına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde, mal bedellerinin sahiplerine iade edilmesine dair kararlar aldı. Fakat tatbikatta, olağanüstü durum ve kişisel çıkarlar nedeniyle büyük ölçüde suistimaller oldu. Yok pahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi, eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük savaş Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanınca, Ermenilerin daha önce yoğun olarak buldukları doğu ve güney bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalıyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, eşraf yalnız can değil, aynı zamanda mal kaygusuna da düşmüştü. Millî Mücadele başlangıcında, ilk Müdafa-i Hukuk teşekkülünün doğuda Erzurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması bu mesele ile çok yakından ilgilidir¹³. 1916 yılında Rus Ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerleyen Ermeni Kuvvetleri, 1918'de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzları karşısında geri çekilmiştir. 1919'da Ermeni Kuvvetleri tekrar Kars'a kadar olan bölgeyi işgal etmişler ve nihayet 1920 yılı Sonbahar taarruzunda Ermeni Ordusu, Türk Kuvvetleri karşısında bozguna uğrayarak Ermenistan'a çekilmişlerdir. Her seferinde silâhlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni ya da Türk halkı göç etme-

¹³ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 692.

ye mecbur kalmış ve göç etmeyenler karşı kuvvetler tarafından büyük ölçüde katliama uğramışlardır¹⁴.

Maraş, Antep ve Kilikya bölgelerinde de aynı dram tekrarlanmıştır. Fransız'lara karşı bu cephede Türk halkının gösterdiği çetin direnmede, Ermenilerin Fransız Ordusu ile beraber bulunmasının rolü büyüktür. Ermeni kaynaklarına göre 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Andlaşması ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000'den fazla Ermeni Suriye'ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs, Mısır ve İstanbul'a göç etmiştir. Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göç edenlerin sayısı ise, 300.000 den fazladır¹⁵.

3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Andlaşması ile 13 Ekim 1921 Kars Andlaşması arasında 11 Mart 1921'de yapılan Londra Konferansı'nda İtilaf devletlerinin halâ Ermeni koruyuculuğu rolünü bırakmamış oldukları görünmektedir. Londra Konferansı'nda açıklama yapan Ermeni temsilcileri Gümrü Andlaşması'nın tehdit altında imzalandığı ve henüz tasdik edilmediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak konferans sonunda Ermenistan hakkında alınan karardan anlaşılacağı üzere, itilaf devletleri "Büyük Ermenistan" davasından ümitlerini kesmişlerdir. Şimdi "Ermenistan'a ait olan yükümlülükler; Türkiye Ermenilerinin Asya Türkiye'sinin doğu hududlarında bir milli ocak için haklarını tanımak ve Birleşmiş Milletlerin Ermenistan'ın nakli uygun ve doğru olacak bir yer hakkında vereceği karara uymak suretiyle yerine getirilebilir" gibi boş laflarla Ermenileri avutmak ve Ermeni hamiliğinden sıyrılmının çarelerini aramaktadırlar¹⁶.

Ermeni meselesi, Lozan'da ebediyen tarihin derinliklerine gömülmüştür. Ancak, Lozan'a ulaşınca kadar birçok çetin safhalardan geçilmiş ve Kars Andlaşması bu safhaların sonucunu belirlemiştir.

2. Ankara Anlaşması

Fransa'nın Türkiye politikasını zamanla değiştirdiğini ve Londra'da 11 Mart 1921 günü imzalanan Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş olmasına rağmen, Türk-Fransız harbi bu tarihten itibaren durmuştu. Londra Konferansı'ndan hemen sonra başlayan Yunan taarruzunun uğradığı başarısızlık ve genç Türk Ordu-

¹⁴ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 692.

¹⁵ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 692.

¹⁶ Esat Uras; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1960, s. 718.

su'nun ikinci İnönü Zaferi, Fransa'nın takip ettiği Türkiye politikasının doğruluğu hakkındaki inancını kuvvetlendirmişti. Bundan sonra Fransa, Ankara ile anlaşma yapmak üzere teşebbüse geçti. Eski bakanlardan Franklin Bouillon, bu maksatla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. Türkiye-Fransa Anlaşması'na zemin hazırlayan görüşmeler, Nutuk'ta Atatürk'ün açıkladığı gibi¹⁷ kesin bir sonuca ulaşmadan yarıda kaldı. Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa'nın tereddütleri tamamen ortadan kalktığınan 20 Ekim 1921 günü Ankara'da Türkiye-Fransa Anlaşması imzalanabildi. Bu Anlaşma ile; savaşa son veriliyor, tutuklu ve savaş esirleri serbest bırakılıyor, her iki tarafın kuvvetleri daha önce belirlenen hatta çekiliyordu. Tam bir genel af ilan ediliyor, İskenderun ve Antakya bölgesi için özel bir yönetim rejimi kuruluyordu. Sınır yeniden belirleniyor, Caber Kalesi Türk mülkü olarak kalıyordu.

Anlaşmanın imzalanması sırasında Türk Delegesi Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillon'a, İskenderun ve Antakya bölgesi halkına Türk bayrağı ihtiva eden özel bir bayrak kullanma hakkının verilmesini istedi ve bu isteği kabul edildi.

Bu anlaşma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulmuş bulunan İtilaf bloku parçalandı. Versay'da kendisini desteklemeyen ve Almanya'ya yumuşak davranan İngiltere'ye kızan Fransa, Türkiye konusunda İngiltere'ye oyun oynuyor ve tek başına hareket ediyordu. İngiltere bu anlaşmayı hayret ve dehşet ile karşıladığını gizlemedi. Fransa Türkiye cephesinde 60-70 bin asker beslemek ve Türklerle savaşmaktan kurtuluyordu. Bu anlaşma yalnız Güney Dogu Anadolu için imzalamakla beraber, Fransa gibi büyük bir Avrupa devletinin Türkiye'yi ve Misak-ı Milli'yi resmen tanıması bakımından çok önemliydi. Fransız desteğini yitirdikleri için Kilikya üzerindeki Ermeni hayalleri yıkıldı.

Bu anlaşmanın Türkiye'ye siyasi yararlarının yanısıra, askeri bakımdan da büyük yararı oldu. Bu cephenin tasfiyesi ile Türkiye güneyini güvenceye aldı ve buradaki askerlerini Batı cephesine taşımak imkanı buldu. Fransızlar bölgeyi boşaltırken Türkiye'ye satış ve hibe yoluyla silah ve cephane bıraktılar.

Sömürge halklarının üzerinde de bu zaferin olumlu etkisi görüldü. Avrupa devletlerinin yenilmezliği korkusu yıkıldı. Türk zaferi ve Avrupa

¹⁷ Nutuk; 1952 baskı, Cilt II, s. 620-625.

devletlerinin Türkiye karşısında yenilgileri sömürgeler halklarına umut verdi. Bu anlaşma ile Hatay Fransa'ya bırakılmakla Misak-ı Milli'den ikinci ödün verildi. Batum'dan sonra Hatay yitiriliyordu. Fakat o günün koşulları altında elde edilen büyük kazançtı. Çünkü Türkiye iki büyük cepheyi tasfiye etti. İki büyük ülke tarafından resmen tanındı. Kaldiki Hatay üzerinde Türkiye haklarından vazgeçmeyecekti. 1923 yılında Adana'ya gelen Atatürk, burada kendisini siyah bayrakla karşılayan Hatay temsilcilerine" 40 asırlık Türk yurdu yabancı eline bırakılamaz" diyerek, kurtuluş için söz vermiş ve sözünü 15 yıl sonra yerine getirmişti¹⁸.

3. İstanbul'da İngilizlerle Yapılan Esir Mübadele Anlaşması (23 Ekim 1921)

Ankara anlaşması ve İstanbul'da imzalanan Türkiye-İngiltere Esir Mübadele Anlaşması, Londra Konferansı'na kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bilindiği gibi, Londra Konferansı'na (21 Şubat-21 Mart 1921)¹⁹ giden Türk Delegasyonu Başkanı Bekir Sami Bey, İngiltere ile esirlerin serbest bırakılması hakkında bir anlaşma imzalamış, fakat bu anlaşma eşit şartlar taşımadığından Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti; Türkler bütün İngiliz esirlerini bırakacaklar, İngilizler ise, harp suçluları ile Ermeni tehcirine karışmış olanları bırakmayacaklardı. Bu defa, 23 Ekim 1921 günü İstanbul'da Milli Hükümet temsilcisi ve Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılan Anlaşmaya göre, taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı olarak serbest bırakmayı kabul ediyorlardı.

4. Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması (2 Ocak 1922)

Sovyetler Birliği içerisindeki bir ülkenin, Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir etkisi olamazdı. Rusya'nın, kızılordu Başkan Yardımcısı ve Ukrayna Harbiye Komiseri General M.V. Frunze'yi 25 Kasım 1921'de Türkiye'ye göndermesi ve bir anlaşma imzalatması, Türk Milli Hareketi'ni moral açısından kuvvetlendirmek ve Milli Hareket'in gerçek durumunu görmekten ileri bir amaç gütmüyordu. Frunze'nin Ankara'da ikameti (25 Kasım 1921 - 15 Ocak 1922) Türkiye ve Rusya arasında büyük dostluk gösterilerine vesile oldu. Böylece Ukrayna vasıtasıyla Türk-Sovyet ilişkileri

¹⁸ Ergün Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basım-evi, Ankara, 1989, s. 293.

¹⁹ Gotthard Jaeschke; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 141, 144.

kuvvetlendirilmiş oluyordu. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması'nın bir benzeri olan 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye-Ukrayna Anlaşması daha çok propaganda amacı taşımaktadır. Ancak Frunze'nin Ankara seyahati Türkiye bakımından yararlı olmuş, Moskova Frunze'nin raporlarından durumu daha iyi öğrenmek olanağını bulmuş ve bu sayede Rus yardımı artmıştır. Sovyet mali yardımı ile "üç tümeni donatacak kadar" silah gönderilmesi sağlanıyordu.

General Frunze kurulunun ayrılışından sonra, 28 Ocak 1922'de Ankara'ya gelen yeni Sovyet büyükelçisi İ. Aralov, iyi karşılanıyordu. Mustafa Kemal ile birlikte savaş kesimlerini gezen Aralov, Milli Hükümet'in pek çok askeri sırlarını öğreniyordu. Frunze'nin başlattığı iki ülke arasındaki yakınlaşma artarak devam ediyordu ama bu dostluğun karşılıklı olması bekleniyor. Moskova'nın buyruklarına göre davranılacağı anlamına gelmiyordu²⁰.

5. İtilaf Devletlerinin Mütareke Teklifi (22 Mart 1922)

İtilaf Devletleri 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu'daki Harbe son vermek ve Türkler ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri (Londra Konferansı) 1922 yılı kış aylarında da tekrarlamışlardı. İtilaf devletlerinin durumlarını ve Türkiye için neler duyup düşündüklerini öğrenmek için önce Yusuf Kemal Bey, daha sonra da İçişleri Bakanı Fethi Bey Avrupa'ya gönderildi. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul ile ilgili bazı özel görevler verilmişti²¹. Yusuf Kemal Bey İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve eğer gerçek bir istek ve dilek olursa Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Büyük Millet Meclisini tanımasını, İzzet Paşa ve arkadaşlarının Büyük Millet Meclisinin çizdiği hedefe doğru yürümleri gereğini teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey aldığı talimat çerçevesinde hareket etti. Fakat ne yazıkki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak, Padişaha bir müracaatçı imiş gibi götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununlada yetinmeyerek, Yusuf Kemal Beyin Avrupa'daki teşebbüslerini karıştırmak ve güçleştirmek için, İzzet Paşayı Yunanistan'ın işgali altında bulunan yerlerden geçirilerek, Yusuf Kemal Beyden önce Paris ve Londra'ya gönderdiler. Yusuf Kemal Beyin Paris ve Lon-

²⁰ S.İ. Aralov; Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları (1922-1923), s. 72, 103., Selahi R. Sonyel; *a.g.e.*, s. 190., Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 687.

²¹ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 437.

dra'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldığı, İtilaf Devletlerinin Dışişleri Bakanları yakın bir zamanda toplanacaklar ve 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu'da harbe son vermek ve Türkiye ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri tekrarlıyacaktı.

Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde Türk ve Yunan hükümetlerine ateşkes anlaşması teklifinde bulundu. İngiltere Türkiye'yi oyalamak, Yunanistan lehine en kârlı barışı sağlamak istiyordu. İngiltere üç bakımdan endişeli idi;

1. Türkiye yakında Yunanistan ordusuna karşı başarılı bir taarruz yapabiliirdi. (Bu durumda yeni barış şartları Türkiye'nin istediği biçimde gerçekleşecek demektir)

2. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğu nereye kadar gelişecekti?

3. Türkiye'nin Irak'a karşı askeri bir hareket yapması ihtimali (Musul Misak-ı Milli sınırları içinde idi ve Türkiye'nin Elcezire Cephesi'nde önemli sayıda askeri vardı)²².

Yapılan teklif şunları içeriyordu:

1. Her iki tarafın birlikleri arasında 10 km.lik askersiz bir bölge meydana getirilecek,
2. Birlikler insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecek,
3. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacak, biryerden biryere malzeme götürülmeyecek,
4. Ordu ve askeri durum İtilaf Devletlerinin Askeri Komisyonlarınınca kontrol edilecek,
5. Çarpışmalar 3 ay süre ile dondurulacak ve bu durum barış için yapılacak öngörüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecek,
6. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden 15 gün önce karşı tarafı ve İtilaf Devletlerine durumu bildirecekti.

²² Ergun Aybars; *a.g.e.*, s. 317.

Bu teklifi Yunan'lular hemen kabul etti. Yunan Ordusu Sakarya'da maddi ve manevi bakımdan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta bir taarruza geçerek bir daha talihini denemeye kalkışması güçtü. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuç verecek bir harekate yöneltmek imkanı kalmayınca, İtilaf Devletlerince, bir yıla yakın bir zamandır hazırlanan Türk Ordusu'nu uyuşukluğa düşürmek, Milli Hükümete ümitler vererek bekle-yiş içinde bırakmak ve böylece geçecek zaman içinde Milli hükümeti ve Orduyu gevşetmek şeklinde tedbirler alınmak isteniyordu.

Bu sırada cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki Bakanlar Kurulu ile görüşerek, Dışişleri Bakanlığı'ndan en kısa zamanda bu teklife cevap verileceğinin İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Temsilcilerine bildirilmesini istedi²³.

24 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kurulu Başkanlığına konu ile ilgili kararını şöyle açıkladı: "Ateşkes Anlaşması prensip olarak kabul edilmeli ancak Ordunun eksiklikleri ve hazırlıklarının tamamlanmasından geri kalınmamalıdır. Ordunun içine yabancı denetleme heyetleri sokulmayacaktır. Bu teklifi Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle birlikte, uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir şartlar öne sürülmelidir. Ateşkes Anlaşmasıyla birlikte, boşaltma işinin başlaması, en önemli şarttır." 24 Mart 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı notaya verilecek karşılık ile Bakanlar Kurulunun Ankara'da hazırladığı cevap metni arasında bazı ayrılıklar olduğunda, 24-25 Mart 1922 gecesi Bakanlar Kurulu Sivrihisar'a geldi ve verilecek cevaba son şekil verildi. Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı.

Bu nota, İtilaf Devletlerinin barış esasları ile ilgili aşağıdaki tekliflerini içeriyordu:

1. Türkiye ve Yunanistan'daki azınlık haklarının korunması ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Meclisinin katılması,

2. Doğuda bir Ermenistan kurulması ve bu işe Milletler Cemiyetinin katılması,

²³ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 440.

3. Boğazların serbestliğini sağlamak üzere, Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazların çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması,

4. Trakya sınırının Tekirdağ'ı Türkiye'ye, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanistan'a bırakacak şekilde tesbiti, Edirne Türklerine ve İzmir Rumlarına, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması,

5. Barış yapılıp yapılmaz İstanbul'un İtilaf Devletlerince boşaltılması,

6. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 50.000'den 80.000'e çıkarılması ve askerliğin ücretli olması.

7. Savaş tazminatı ve dış borçların ödenmesi için Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini,

8. Adli ve İktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılması üzere bir komisyon kurulması²⁴,

İki nota ile öne sürülen şartlar iyi incelenirse, İtilaf Devletlerinin, İstanbul Hükümeti ile birlik olarak yeni Türk Hükümetini yok etme maksadına dayanan çalışmalarda yeni bir safha açtıkları görülüyordu. Buna karşı, durumun çok ciddi olduğunu düşünerek esaslı ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

Her iki Notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevapta;

1. Ateşkes Anlaşması ilke olarak kabul edildi.
2. Ateşkes Anlaşması ile birlikte Anadolu'nun hemen boşaltılması, boşaltma süresinin 4 ay olması istendi.
3. Boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmıyorsa, ateşkesin 3 ay daha uzatılması kabul edildi.
4. Boşaltma işleminin, Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girişinden başlamak üzere ilk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesimi ve Anlaşma süresi olan 4 ay içinde İzmir dahil işgal altındaki bütün toprakların boşaltılması istendi.
5. Bu teklifler kabul edilirse, barış tekliflerini incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegelerinin kararlaştırılacak bir şehre gönderilebileceği bildirildi²⁵.

²⁴ Kâzım Özalp; Milli Mücadele, 3. Baskı, TTK Yayınları Ankara, 1988, s. 228. Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 441.

²⁵ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 442., Kâzım Özalp; a.g.e., s. 228.

Bu notaya 15 Nisan 1922'de verilen cevap olumsuzdu. 22 Nisan'da verilen yanıtta, ateşkes konusunda anlaşmaya varılması bile barış görüşmelerinin geciktirilmesinin uygun olmayacağı, bu nedenle İzmir'de bir konferans toplanması teklif edildi. Bu yazışmalarda sonuçsuz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması birçok defa söz konusu oldu isede, son zaferin kazanıldığı ana kadar bunlardan hiçbiri gerçekleşmedi.

Düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararın uygulanmaya başlamasından önce hazırlanmak ve tamamlanmak zorunda olunan savaş vasıtalarının neler olduğunu Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklıyordu: Birincisi, en önemlisi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in milli isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yigittir. Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olup, düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur²⁶. Şimdi sıra ile bunları görelim:

MİLLETİN HAZIRLANIŞI

On yıldır aralıksız sürüp giden savaşların millet üzerinde yarattığı tahribattan sonra Sakarya Muharebeleri sırasında millettten istenen fedakarlığı, Tekâlifi Milliye Emirleri, aralıksız askere alınan ve cepheye gönderilen insanlar göz önüne getirildiğinde, millet desteğinin sağlanmasının güçlüğü ortaya çıkar.

Karşı ihtilal hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, istiklâl Mahkemelerince memleketin her tarafında verilen ağır mahkûmiyet kararlarının, Milli İdareye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğuda dikkate almak gerekir. Bütün bunların üzerine, millet orduya yeniden asker vermeye ve yeni bazı mali külfetlere katlanmaya davet edilecekti²⁷.

Trakya'dan İstanbul bölgesinden ve İzmit-Eskişehir, Kütahya-Afyon çizgisinin batısında kalan geniş ve zengin bölgeden asker ve vergi alınmıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7 Milyon (Aybarsa göre 9 Milyon) insana düşüyordu²⁸.

²⁶ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 432-433.

²⁷ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 710., Ergun Aybars; *a.g.e.*, s. 319-334.

²⁸ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 710., Ergün Aybars; *a.g.e.*, s. 320.

Yollar çok kötü durumda idi. Karayolları şose ve toprak olup, kullanılmıyacak durumdaydı. Bu yollarda kullanılan ulaşım araçlarının çoğu, ilkel araçlardı. Kağnı, iki veya dört tekerlekli at arabaları, deve, eşekle taşımacılık yapılıyordu. Bunlar durumlarına göre, 100-140 km. arası yük taşıyabiliyorlar ve günde (kağnı 15-20 Km) 15-40 Km arası gidebiliyorlardı. Kamyon ve benzeri araçlar yok denecek kadar azdı. Demiryolu Ankara'da bitiyordu. Onunda ancak Eskişehir doğusunda küçük bir parçası elde bulunuyordu. Akşehir-Pozantı arasında kalan diğer bir parça demiryolunun ise pek askeri değeri yoktu. Milli idare altındaki bütün topraklarda tek bir fabrika mevcut değildi²⁹. Keskin Fişek Fabrikası'nın çalışmaya başlaması ancak 23 Eylül 1921'de mümkün olmuştu³⁰.

Doğu cephesinden Batı cephesine, iyi kötü gönderilebilecek bir cephaneye sandığının istenilen yere varabilmesi için, kuş uçuşu ile en az 1.200 Km.lik yol aşması gerekirdi. Fakat insanlar kuş değildi ki? İnebolu'dan Ankara'ya ancak bir haftada varılabiliyordu. Ama bu yoldan Ankara'ya gelip dönecek vasıta eğer bir kağnı ise, onu sürenlerin ortalama bir aylık yolu göze almaları gerekiyordu. Halbuki nihayet birkaç yüz kilo yük alacak bir kağnının hayvanları ile onu sürenlerin, bu yol için neredeyse bir kağnı yükü yiyeceğe, yeme, ihtiyaçları vardı. Halbuki Anadolu neredeyse açtı³¹.

Hâl böyle iken 22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması kaçınılmazdı. Bu sebeple, mütareke şartlarının millete iyice anlatılamamasına ve etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. O devrin olanaklarına göre güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet kaçınılmaz bir zorunluluk idi. Halkın uyarmak için, Müdafaâyî Hukuk kuruluşları, Belediye Başkanları, eşraf, harekete geçirildi. Her taraftan, mütareke şartlarının kabul edilmemesi için TBMM'ne telgraflar yağmaya başladı. Telgraf metinleri, başta "Hakimiyeti Milliye" olmak üzere, gazetelerde yayımlatılıyordu. Mütareke konusu resmi olarak 22 Nisan'da kapandığı halde, talgraflar aralıksız 1922 Haziran'ına kadar sürmüştür.

Kamu oyu hatta Meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükümet başka tedbirler almakta idi. Bunlardan en önemlisi ç-

²⁹ Şevket Süreyya Aydemir; Tek Adam, 4. Baskı, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 515.

³⁰ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 289.

³¹ Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 516.

karılan af kanunlarıydı. TBMM'i Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde üç önemli af kanunu çıkarmıştır. Bu af kannularından yararlanmayan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konmuştur.³²

MECLİSİN HAZIRLANIŞI

Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde Meclis çalışmalarında Mustafa Kemal Paşa büyük güçlüklerle karşılaştı ve çalışmaları engellenmek istendi. Kendisine 19 Eylül 1921 tarihinde³³ bir kanunla "Mareşallik" rütbesi ve "Gazi" unvanını veren Meclis, üç, dört ay geçmeden Sakarya Zaferini unutmuş ve muhalefet kendisini göstermeye başlamıştı. Sakarya Muharebesi'nden önce başlayıp bir biri ardınca gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarını da bu muhalefet akımlarını kışkırtıyorlardı³⁴.

15 Kasım 1921'de Malta'dan Ankara'ya gelen Rauf Bey 17 Kasım 1921'de Bayındırlık Bakanı olmuştu. Daha sonra Malta'dan gelen Kara Vasıf Bey'de Anadolu ve Rumeli Müdafaâyî Hukuk Grubunun Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilmişti. Hükümet içinde ve Grupta uyum içinde çalışmayı temin amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yaptırdığı bu tayinler muhalefetin temeli haline gelmişti. Rauf Bey ve Kara Vasıf, aynı gün "Güdülen Askeri Politika Nedir?" konusunun Bakanlar Kurulunca açıklanmasını istediler. Halen uygulanmakta olan Siyasi ve Askeri Politika" İstiklal tam olarak sağlanıncaya kadar, düşmanlarla savaşmak ve onların yenileceğine kesin inançla savaşa devam etmek" idi ve bu Meclisi Büyük tarazuza hazırlamak için bir çok defa açıklanmıştı. Muhalefetçe ortaya atılan diğer sorular, "Ne olursa olsun muharebeye devam etmekle sonuç almak mümkünmüdür? Mümkün olmadığı ihtimalini hesaba katarak daha şimdiden başka tedbirler ve çareler-anlatmak istedikleri siyasi çarelerdir-başvurarak içinde bulunulan tehlikeli duruma son vermek yerinde olmazmı? şeklindeydi. Bu konuların görüşme ve tartışma konusu edilmesine Mustafa Kemal Paşa müsaade etmedi. Bunun üzerine Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey istifa ettiler. Aynı gün, Mustafa Kemal Paşa'nın hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmasının sakıncalı olduğunu, Ordu ve işlerin iyi gitmediğini, Başkomutan ve Genelkurmay Başkanı'nın Ankara'da oturduğu, cep-

³² Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 711-712.

³³ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 288.

³⁴ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 427.

heden uzak kaldığı, Mecliste bir savaş komisyonu kurularak Ordunun durumunun incelenmesi gerektiğini, Genelkurmay Başkanlığı ile MSB.lığının birleştirilmediğini ileri süren, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa da istifa etti.

Bu görüşlere Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap verdi: "Başkomutanlık ve Gnkur. Bşk.lığının Ankara'da ikamet etmesi uygundur. Görevini en iyi şekilde buradan yürütmektedir. Gerektiğinde ve nereye gideceğine kendisi karar verir. Cephe ile bizzat uğraşan cephe komutanları vardır. Gereksiz yere Başkomutan'ın Ankara'dan uzaklaşmasının istenmesinin anlamı yoktur. Gnkur. Bşk.lığı ile MSB.lığı Başkomutanın emri altında Başkomutanlık karargahını oluşturur. Aynı ayrı değildir. Gnkur. Bşk. Fevzi Paşa Ankara'da bulundukça Bakanlar kuruluna başkanlık yapması zaruridir. Çünkü, onun yokluğunda karışıklıklar çıktı. Ordu ile ilgili olarak yapılan işleri denetlenmesi için Meclis'in bir komisyon kurmasında bir sakınca yoktur. Ancak bu komisyon benim başkanlığımda olmalıdır."

Komisyon kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa komisyona üye seçildi. Diğer konularda Refet Paşa'nın görüşleri benimsendi ve Refet Paşa ile Rauf Bey istifalarını aynı gün verdiler³⁵.

Müdafaâ-yî Hukuk Grubu, Meclis görevlerinin iyi gitmesi ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yapılmasını sağlamak bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat muhalif duygu ve düşüncede olanlar her gün biraz daha taraftar buldukça, Grup'un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefetin ana kaynağı, Müdafaâ-yî Hukuk Grubu Tüzüğündeki hükümetin, Teşkilatı Esasîye Kanununa göre yapılması konusu idi.

Bu konu, Grup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizliklere neden oldu. Birtakım kimseler Gruptan ayrıldılar. Ayrılanlar dışarıda birleşerek Grubu yıkmaya çalıştılar. Alınan tedbirlerle buna engel olundu. Sonunda ikinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu.

Yürürlükteki kanuna göre, Bakanlıklar için Mustafa Kemal Paşa aday gösteriyor, millet vekilleri, gösterilen adaylara olumlu veya olumsuz oy veriyorlar veya çekimsen kalıyorlardı. İkinci grup, Mustafa Kemal Paşa'nın adaylarını dikkate almadan, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle, hükümetin kurulmasına engel olmaya başladılar. Meclis'te ordu aleyhine bir hareket yaratılmıştı. Sakar-

³⁵ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 429.

ya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde, Ordu niçin taarruza geçmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede taarruz yapmalıdırki, Ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşıl-sın diyorlardı. Bu harekete karşı direnilmiştir. Maksat bütün taarruz ha-zırlıklarını tamamlayarak genel ve kesin sonuca götürücü bir taarruz oldu-ğu için sınırlı bir cephede taarruz görüşü benimsenmedi. Bunda bir yarar yoktu³⁶.

Muhalefette, Ordunun taarruz gücü kazanamayacağı konusunda kana-at uyandı. Bunun üzerine başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa asıl düşmanın Yunanistan değil İngiltere olduğunu, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakıp, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp İngilizlere ta-arruz etmek gerektiğini belirttiler.

Bu kadar anlamsız ve mantıksız olan düşünceye iltifat edilmedi. Mu-halefet, nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sürüklüyor? Mechullere? kosko-ca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere akılsızca sürüklenirmi? şeklindeki olumsuz propagandalar yapıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922 günü akşamı cepheyi teftişe gitme-den önce meclisteki gizli oturumda meclisi taarruza hazırlamak için bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundu. Sakarya muharebesinden sonra, Düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar kesimine kadar ko-valıyan kuvvetlerimizin bütün ordu olmayıp, yalnız süvari birlikleri ve bunlara destek olmak üzere ileri sürülen bazı Tümenler olduğunu açıkladı. Ordunun kararının taarruz olduğunu, ama bu taarruzun ertelendiği, bunun sebebinde hazırlıkların tamamlanması için zamana olan ihtiyaç-tan doğduğunu belirtti. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarru-zun hiç taarruz etmemekten çok daha kötü olduğunu söyledi. Bekleyişin taarruz kararından vazgeçildiği veya bunu başarmaktan ümit kesildiği şek-linde anlamamanın ve yorumlamanın yersiz olduğunu söyledi.

Osmanlıların yapacakları askeri harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıklarını ve daha çok duygu ve hırslarının etkisi altın-da hareket ettikleri için Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmeye mecbur olduklarını, daha sonra Budapeşte'de de duramadıklarını çekildik-lerini, Belgrat'ta da yenilerek çekilmeye mecbur olduklarını Balkanları terk ettiklerini, Rumelinden çıkarıldıklarını, Bize içinde daha düşman bu-lunan bir vatanı miras bıraktıklarını söyledi. Bu son vatan parçasını kurta-

³⁶ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 430-431.

ırken, hırs ve hislerin bir yana bırakılmasını, ihtiyatlı olunmasını istedi. Kurtuluş için, istiklal için eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare olmadığını ve olmayacağını söyledi³⁷.

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere önem verilmemesini ve güvenilmemesini, Osmanlı yönetim ve zihniyetinin yarattığı bu türlü zihniyetlerin reddedilmesi gerektiğini açıkladı. "Ordu ile, savaşıla, inatla bu işin içinden çıkılmaz" şeklindeki dış kaynaklı öğütlere uymakla, bir vatani millet istiklâlini kurtaramaz. Tarihte böyle bir olay kaydedilmemiştir, dedi.

Meclisin milli isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliğin önemini açıkladı. Meclis, milli isteği ne kadar büyük bir dayanışma ve birlik içinde aksettirebilirse, düşmana karşı o kadar güçlü bir üstünlük vasıtasına sahip olunacağını açıkladı.

Düşmana karşı oluşturulan cephelelerin iç ve görünürdeki cephelelerden meydana geldiği, asıl cephenin iç cephe olduğunu, bu cepheyi bütün memleket ve milletin meydana getirdiğini söyledi. Mustafa Kemal Paşa, görünürdeki cephenin ise doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephe olduğunu açıkladı. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir fakat bu durum hiç bir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez, önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarı da sağlamışlardır. Gerçekten "Kaleyi içten almak"dışardan zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için içimize kadar sokulabilen bozguncuların varlığını iddia etmek yerindedir, dedi. Mustafa Kemal Paşa bu sözlerinden sonra cephede bulunacağı sıralarda ordunun duygu ve düşünceleri üzerinde ümitsizlik yaratacak açık tartışmalardan vazgeçilmesini Meclisten özellikle rica eder.

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın, barışın sağlanmasından sonraki seçimlerde birçok değerli kimselerin yerine bir takım muhafazakârların toplanmasına karşı tedbir olarak, üyelerini büyük uzmanların (Bakanlık, Valilik, Ordu Komutanlığı yapmış) oluşturduğu ikinci bir meclisin kurulmasını teklif etti. Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta, Millet Meclisi üyelerinin değerli ve uzman kişilerden seçilmesini sağlıya-

³⁷ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 431.

rak, Meclis'in iç teşkilatında, komisyonların kurulmasında, Bakanlar Kurulunun seçilmesinde ilim ve ihtisasa çok önem verilerek başarılı bir idare makinesinin kurulabileceğini belirtir.

Mecliste sorun olan önemli konulardan biriside Başkomutanlık süresinin uzatılmasıdır. 5 Ağustos 1921'de kabul edilen Başkomutanlık kanunu, birinci defa 31 Ekim 1921, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı her defasında muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve hücumlarına uğradı. Özellikle üçüncü defa uzatılması oldukça önemli bir olay haline geldi.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için kanunun süresinin uzatılması mecliste söz konusu edilirken Mustafa Kemal Paşa hasta olduğu için mecliste bulunamamıştı. 5 Mayıs akşamı Mustafa Kemal Paşanın yanına giden hükümet üyeleri, mecliste muhaliflerin kendisinin Başkomutanlık kalmasını istemediğini, tartışmalı görüşmelerden sonra Başkomutanlık kanunun süresinin uzatılmasının kabul edilmediğini açıklarlar ve Gnkur.Bşk. ve MSB. istifa etmeye kalkarlar. Mustafa Kemal Paşa kendilerinden 24 saat beklemelerini ister. Ertesi gün yani 6 Mart 1922'de yapılan gizli oturumda muhaliflerin Başkomutanlık aleyhine söylediklerini cevaplandırır. "Para vardır veya yoktur, ister olsun, ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır, bu millet istiklâlini kurtaracaktır" der. Vasıf Bey'in "Biz Sakarya Muharebesinden sonra, işte halâ kıpırdıyamadık, kıpırdıyamıyoruz." sözlerinin "Brova" sesleri ve alkışlarla karşılanmasına duyduğu üzüntüyü dile getiren Mustafa Kemal Paşa, "Bunu burada gömelim kimse işitmesin" der³⁸.

Meclisin Başkomutanlığın gereğine inandığına şüphe olmamakla beraber muhalefetin hiç bir temele dayanmayan tutumu, meclis kararının istenilmeyen bir şekilde çıkmasına yol açar. Bunun sonucunda da Ordu Komutansız kalır. Mustafa Kemal Paşa, mecliste beliren oy sonuçlarına göre hemen komutadan el çekmek istediği, Başkomutanlığının sona erdiğini hükümete bildirir. Fakat önlenmesi imkansız bir felakete meydan verememe mecburiyeti ile karşı karşıya gelir. Düşman karşısında bulunan ordu başsız bırakılamazdı. Bu nedenle "Başkomutanlığı bırakmadım, bırakmam ve bırakmıyacağım" der.

Gizli oturumda, duelloyu andıran tartışmalar sonunda meclis 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık kanunun süresini uzatır.

³⁸ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 447.

Üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde Başkomutanlık süresi bittiği için yeniden görüşme konusu olur. Mecliste yapılan müzakereler sonunda Başkomutanlık süresiz olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilir³⁹.

İkinci Grup adını alan muhalifler, faaliyetlerini yoğunlaştırarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından gösterilen adaylar arasından Bakanların seçilmesi usulünü 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla değiştirdiler. Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya meclisce ve gizli oyla seçilmesini sağladılar. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığından fiilen uzaklaştırmaya muaffak oldular.

İkinci grup bundan sonrada saldırıya devam etti, Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı. Bunda da başarı sağladı. Muhaliflerin gizli niyetini anlayan Mustafa Kemal, Rauf Bey'i yanına davet eder ve Meclisteki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğiliminde olduğunu, bunun kendisince de uygun olduğunu söyler. Rauf Bey 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kalır.

Muhalefetin doğuşunda, desteklenmesinde ve yönetiminde daha ilk günden itibaren, Hüseyin Selahattin, Hüseyin Avni, Ziya Hürşit, Hakkı Hami ve Kara Vasıf Bey'le birlikte olan ve liderlik yapan Rauf Bey açığa İkinci Gruba geçmemiş, 3 yıl Mustafa Kemal ile birlikte imiş gibi görünmüştür. Rauf Bey'in ayrılması bu süre sonunda olmuştur.

Muhalefetin, Mecliste Ordu aleyhine başlattığı olumsuz hava halâ devam etmektedir. Sürekli ve ateşli bir şekilde Ordunun taarruz kaabiliyeti olmadığından ve artık konuyu siyasi tedbirlerle bir çözüme bağlayarak sonuçlandırmanın kaçınılmaz olduğundan açık bir şekilde söz etmektedirler.

Gerçekte Ordunun ihtiyaçları ve eksiklikleri tamamlanmak üzeredir. Mustafa Kemal Paşa Haziran ortalarında taarruz kararı verir. Bu kararı yalnız Cephe Komutanı ile MSB. bilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Gnkur. Bşk.nı Fevzi Paşa, Sarıköy İstasyonu'nda MSB. Kazım Paşa ve Cephe Komutanı İsmet Paşa ile birlikte taarruz için gerekli hazırlıkları süratle tamamlanması ile ilgili kararları aldılar.

Bu arada, Malta'dan gelmiş ve 1 nci Ordu Komutanlığı yapan Ali İhsan Paşa, Ordunun disiplin ve genel yönetimini çıkmaza sokan bir tutum içerisindeydi. Meclisteki muhalif grupları ileri gelenleri ile de temas

³⁹ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 448.

halindedir. Mustafa Kemal Paşa, İhsan Paşa'nın komutanlığına son vererek, hakkındaki kanuni işlemlere devam edilmek üzere MSB.lığı emrine verilmesi kararını 18 Haziran 1922'de onaylar⁴⁰. Olay, Ali İhsan Paşa'nın 1 nci Kor.K.nı şiddetle tenkit etmesi üzerine Kor.K.nın istifa etmesi ile çıkmıştır. Kor. K.nın hareketi kanun ve nizamlara uygun olduğu halde, haksız yere tenkit edildiği tesbit edilmiş ve onun yerine Ali İhsan Paşa'nın ayrılması uygun görülmüştür. Meselenin bir de dedikodu tarafı vardırki o da İsmet Paşa'nın bir vesileyle Ali İhsan Paşa'yı uzaklaştırmak isteğidir. Bazı mebuslar ve subaylar arasında Ali İhsan Paşa Ordunun başına geçerse nihai zaferin kazanılacağı kanısının yayılmış olması idi⁴¹.

İsmet Paşa hatıralarında, Ali İhsan Paşa'nın erzak yok diyerek aldığı parayı maaş olarak dağıttığını, bunun ordular arasında huzursuzluk çıkardığını, 1 nci Ordu cephesinde kendisinden habersiz düşmanla küçük çatışmalar yaptığını ve nihayet kendisini Mustafa Kemal'e şikayet ettiğini yazar⁴².

ORDUNUN HAZIRLANMASI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksikliği vardı. Bu eksikliklerin tamamlanması, her şeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu nedenle, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok mali kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleride ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı amaçlıyordu⁴³. 6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunları ile, Milli Savunma Bakanlığına orduya harcanmak üzere, Birinci Avans Kanunu ile 10 Milyon, ikinci Avans Kanunu ile 7 Milyon Üçüncü Avans Kanunu ile de 5 Milyon lira ödenek verilmiştir. Böylece Anadolunun bütün maddi ve manevi kaynakları santimine kadar zorlanarak, büyük taarruzdan önce kullanılmıştır. Son hazırlıklar için ihtiyaç duyulan 600 bin lira da Mustafa Kemal Paşa'nın kendi emrinde bulunan ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen paradan temin edilmişti⁴⁴.

⁴⁰ Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 453.

⁴¹ Fahri Belen; Büyük Türk Zaferi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 14-15.

⁴² İsmat İnönü; Hatıralar, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 273-275.

⁴³ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, II. cilt, s. 712.

⁴⁴ Kazım Özalp; *a.g.e.*, s. 233.

Ordu kendi içinde durmadan taarruz hazırlıklarını sürdürüyordu. Ordunun önemli üzerinde durduğu kanuları şöyle özetleyebiliriz:

Eğitim

Son derece sıkı ve aralıksız çalışmalar ile subaylar ve erler, Büyük taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgahlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra girilen takip hareketinin ve muharebelerinin durduğu 10 Ekim 1921 den 1922 Ağustos'una kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli olanağı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve komutanlar, hemkendilerini hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır⁴⁵.

Ordu Mevcudunun Arttırılması

Subay ihtiyacı, Ankara talimgahından, yedeksubaylardan ve İstanbul'dan gelenlerden temin edilmiş ise de kadroları tamamen doldurmak mümkün olmamıştır. İstanbul'da (Erkanı Harbiye Mektebi'nin) Kara Harp Akademisi'nin mütarekeden sonrada devam etmesi çok yararlı olmuş, kurmay subay ihtiyacının % 40'ı bu okuldan karşılanmıştır. O zamanki kadrolara göre tümenlerde 10.000 er bulunması gerekiyordu. Ancak memleketin insan kaynağı 25 tümeni ikmal etmeye yetmiyordu. Sakarya'da 4.000 mevcutlu olan tümenler, 7.000-8500 kişiye çıkartılabildi⁴⁶.

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.000 mevcutlu bir ordularının bulunduğu biliniyordu. Halbuki Türk Ordusu, harbin başından beri hiç bir zaman bir cepheye 100.000 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında ordu teşkilatı yeniden düzenlendi. Büyük taarruzdan önce Batı Cephesinde 19 Piyade, 5 Süvari ve bazı müstakil Alay ve Taburlardan bir Ordu teşkilatı vücuda getirildi. Bunlar 5 Kolordudan kurulu 2 Ordu, 3 Tümenli bir Süvari Kolordusu, iki müstakil süvari tümeni ve bir Kocaeli Grubu şeklinde düzenlendi. Kıyı gözetleme müfrezeleri ile idare ve müesseselerde çalıştırılan erler, Gnkur. ve Millet Meclisi Muhafız Birlikleri bile cepheye gönderildi. Tescil olunmuş bütün erat göreve çağrıldığı gibi, 1899, 1900 ve 1901 doğumlularda silah altına alındılar⁴⁷

⁴⁵ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, II. cilt, s. 716.

⁴⁶ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 517.

Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden getirilen askerlerle Batı Cephesi'nde ordunun mevcudu 186.000'e yükseltılmıştir. Sakarya'dan sonra 20 Eylül 1921'de, Batı Cephesi'nin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece Yunanlılara denk bir duruma gelmiş oluyordu.

Silâh Gücünün Artırılması

Silah tedariki çok zordu. Avrupa'dan silah satın alma teşebbüsleri hep olumsuz sonuç veriyordu. Önyak olan yabancılar, Anadolu'yu utanmadan dolandırıyorlardı. Sovyet yardımı ağır yürüyordu. Türk Ordusunda, eşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, ikmalini güçleştirdiği gibi, ordunun ateş gücünde azaltıyordu. Bunun için Sakarya Muharebesi'nden sonra ilk iş olarak, her tümende aynı cins tüfek toplanacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tümenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı.

İstanbul'dan Anadolu'ya vapurla harp malzemesi kaçırılıyordu. 17 Eylül 1921'de Fransız bandralı Penay vapuru ile Zonguldağa, Movana vapuru ile Zeytinburnu cephane fabrikası depolarından yüklenen silahlar Ereğli limanına taşınmıştı⁴⁸. Fransa ve İtalya'dan satın alınan silahlar ve Fransa ile yapılan anlaşmadan sonra, güneyden cephane, hafif makinalı tüfek, motorlu vasıta, koşum hayvanı ikmal ile ordunun silah gücü büyük ölçüde artırılmıştır. Taarruz'un, ambarların dolu olduğu, yaz sıcaklarının bunaltıcı tesirlerinin kalmadığı bir zamanda yapılması düşünüüyordu. Böylece yiyecek ihtiyacı karşılanmış olacaktı. İleri harekette de düşmanın tahribinden kurtulan ambarlardaki hububat ve nakliye vasıtaları ile noksanlar giderilmiş olacaktı⁴⁹.

Batı Cephesi'nin 20 Eylül 1921 günkü durumu ile karşılaştırsak: Tüfek sayısı 47.342'den 98.956'ya, Ağır makineli tüfek sayısı 480'den 839'a, hafif makineli tüfek sayısı 379'dan 2025'e, top sayısı 165'den 323'e yükselmişti.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiçbir bakımdan Yunan Ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabil-

⁴⁸ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 287, 320.

⁴⁹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 12-13.

mişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz planına kalıyordu⁵⁰.

Moralin Yükseltilmesi

Başkomutan siyasi sorunlar hakkında hükümetle temas ederken, cepedeki teftişlerine devam ediyor. Moralin yüksek bir seviyede tutulması için azami gayretin gösterilmesini sağlıyordu. 30 Mart 1922'de 1. nci Kolordu'nun Çay'da 1 Nisan'da Süvari Kolordusu'nun İlgın'da yaptığı merasim geçişlerinde Rus sefiri Aralov'da vardı⁵¹. Merasim geçişi takdirle karşılanmıştı. Geçişten sonra büyük askeri eğlenceler ve milli oyunlar seyredildi. Gece Çay kasabasında tertiplenen tiyatrodaki muhabere yüzbaşısı Şemsi Bey'in monologları Mustafa Kemal Paşa'nın çok hoşuna gitmişti. Yunan Ordusunun moralinin bozulduğu hakkında haberler gelirken, Başkomutan'ın subay ve erleri büyük bir neşe içinde görmesinin büyük bir değeri vardı⁵².

Sakarya Meydan Muharebesi'nin üstünden yaklaşık bir yıl geçmiş ve bu süre içinde her iki tarafda gergin bir bekleyişe girmişti. Türk ve Yunan ordularının bu bekleyiş karşısında tavırlarını, milli karakter bakımından değerlendiren Mikusch, Büyük Taarruz öncesinde her iki tarafın durumunu şöyle dile getirmektedir: "... Bu iki orduda zamandan etkilenme farklıdır, karakterler farklıdır. Türk, bekliyebilme yeteneğine sahipti, sabrı taşmadan bekliyebiliyordu. Soğukkanlıydı, çevresindeki dünyayı pek az umursayabilme gücünü gösterebiliyordu, tok gözlüydü, azla yetinebiliyordu, köylü alışkanlıklarından kaynaklanan basit bir alçak gönüllüğü vardı; bütün bunlar şimdi onun için birer avantaj olmuştu. Sabretmede, yoksulluğa katlanmada, hiç sona ermiyecekmiş gibi görünen sıkıntılara, aksiliklere dayanmada, düpedüz hiçbir şey yapmadan durabilmede daha güçlü olan oydu. Daha az düşünüyordu, bu nedenle çaresizliğe daha kolay rıza gösteriyordu. Sabırlı bekleyişini dahi yazgının bir belirlemesi olarak görüyordu. Çok eskiden beri büyüklerin uyruklarına itaat etmeye alışmıştı. Ona savaşmak buyruğu verilir, savaşır, ona sabret denir, sabreder, nedeni ve niçinini sormaz. Aynı zamanda gerçekten demokratik bir bağla, üstü ve astı birbirine kenetlenmiştir. Subayları üstlendikleri yüksek görevlere ve sorumluluklara rağmen hiçbir imtiyazlı durum istemez, basit askerin yok-

⁵⁰ Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 717.

⁵¹ S.İ. Aralov; *a.g.e.*, s. 103-104.

⁵² Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 12.

sul hayatını paylaşır, aynı sıkıntılara katlanır... Yunanlı, Avrupalı, böyle değildir. Büyük umutları vardır, ruhca ve bedence hareketlidir, kararsız mizaçlıdır, kamına işlemiş bulunan bir şeyler yaratma, bir şeyler yapma dürtüsüyle, hızı giderek artan bir tempoda daha büyük, daha olağanüstü işlere yönelmeye yeteneklidir, fakat uzun bir süre beklemeye dayanamaz, sabrı çabuk tükenir, hareketsizlik halinde heyecanı felce uğrar, boş kalmak ve can sıkıntısı onun duyarlı sınırlarını örseler, bir eylemde bulunmadan bekleyip durmak, iradesini harap eder. Rahat yaşamaya alışmıştır, yokluklara katlanamaz, böyle bir duruma düşmek, bedenini ve daha ağır biçimde ruhsal yapısını zedeler. İçine sokulduğu ortamı “yazgım buymuş” diye uysalca kabullenmeyi bilmez, aksine şiddetle tepki gösterir. Düşüncesi asla dinginlik tanımaz, kendi kendisiyle başbaşa kalınca ve bu başbaşa kalma süresi uzadıkça sorular yöneltir, zihni bulunur, kuşkulara kapılır, güveni sarsılır, inancı k örkenir... böyle hiçbir şey yapmadan üstelik hiç aralıksız bir gerilim içinde bekleme, sınırları daha güçlü olanın-tabiidir ki bu sırada istifini bozmadan durabilenin-işine yarıyacaktı, böyle olan da Türklerdi. Yunan ordusu durgun su gibi kokuşma belirtileri gösteriyordu. Gem vurulamayan içgüdüler yüzeye çıkmış, ruhları sarsılmıştı, bu ruhlar şimdi büyük bir ülküyle (Megali İdea) coşmuyordu artık⁵³.

SAD TAARRUZ PLANI

Sakarya Muharebesi'nden hemen sonra, 10 Ekim 1921'de Başkomutan'ın direktifine göre Batı Cephesi'nin hazırladığı planda: Yunan ordusu Eskişehir-Afyon cephesinde iki kolordu ile tesbit edilecek ve Ali İhsan Paşa emrindeki 1 nci Ordu ile güneyden Afyon-Uşak hattına katî neticeli bir taarruz yapılacaktı. Plan, düşmanı İzmir ulaşım hattından ayırıp, kuzeye atma amacını güdüyordu. Harekât'ın kod adı “Sad” idi. Bu isim harekâtın mihveri üzerinde bulunan “Sandıklı” Kasabası'nın ilk harfinin arapçasıdır.

Planın hedefine taarruz edebilmek için yeterli kuvvet olmadığı gibi, demiryolundan uzaklaşmak ve Ahad dağı ile ikiye bölünmek gibi mahzurları vardı.

1 nci Ordu (10 P.Tüm. ve 4 Svr. Tüm.) yığınak bölgesine kaydırılırken, Yunanlılarda ordunun büyük kısmını, 1 nci Ordu'dan daha büyük

⁵³ Murat Hatipoğlu; Türk-Yunan ilişkilerinin 101 yılı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No: 85, Ankara, 1988., s. 196.

bir kuvveti, Afyon-Uşak bölgesine getirdiler. Böylece baskın ve kuvvet üstünlüğü sağlanması imkansız hale geldi⁵⁴.

Yunan ordusunun moralinin bozuk olduğu hakkında gelen haberler, taarruz fikrini besliyor, Mecliste muhalif Grup taarruz edilmesini istiyordu. Malî durumda ilkbahara kadar seferi orduyu muhafaza etmeye elverişli görünmüyordu.

Başkomutan, en gerekli ihtiyaçlar sağlandıktan sonra 10 gün içinde taarruz edilmesini istiyordu. Batı Cephesi hazırlıkların bir aydan fazla süreceğini biliyordu. Tam hazırlık yapmadan taarruz etmeye taraftar olmayan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, hazırlıkların kıştan önce bitmeyeceği kanısındaydı.

Aradan bir ay geçtiği halde gerekli ihtiyaçlar (teçhizat, cephane işe) tamamlanamadı. Bir taraftan da Sonbahar soğukları ve yağmurlar başladı. Düşman karşı tedbirleri aldıktan sonra "Sad Harekâtı" bitmişti. Hazırlıklar tamamlanmış olsa bile, geniş bir cephe üzerinden ve kışın yaklaştığı bir sırada yapılacak bir taarruz başarılı olamazdı. Hatta Türk Ordusu'nun ikinci bir Sarıkamış felaketine uğraması ihtimali vardı. Sakarya Muharebesinin nasıl kazanıldığı, taarruz için yeterli kuvvet ve araç bulunmadığını takdir edemiyen muhaliflerin taarruz için Başkomutan'ı nasıl sıkıştırdıklarını kendisinin beyanlarında gördük. Düşman ilk bulunduğu vaziyette kalsaydı bir baskın yapılabilirdi. Bunun dışında bir harekete Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın girişmesi zor idi. Nitekim soğukların başlaması, ihtiyaçların karşılanamaması yüzünden taarruz ilkbahara bırakıldı.

10 Aralık 1921'de Batı Cephesi'nde hazırlıkları denetleyen Başkomutan araç gereç, malzeme ve cephane ihtiyacının ancak yarısının temin edilmiş olduğunu gördü. Bundan sonra Batı Cephesi birlikleri, Konya demiryoluna dayanarak, savunma düzenine geçti. Bu demiryolunun kuzeyinden Sakarya Nehri'ne kadar olan cephede 2 nci Ordu teşkil edilerek, Komutanlığına Yakup Şevki Paşa getirildi. Güneydeki kuvvetlerde 1 nci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın emrine bırakıldı.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, emrine giren iki ordu komutanından da kıdemsiz idi. Bunlar, noksanların ikmali için genç komutanı sıkıştırmaya başladılar. Fakat durum kısa bir zamanda noksanları tamamlama-

⁵⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 8.

ya elverişli değildi. Genel bir fikir vermek gerekirse 25 Tümenlik Türk Ordusu'nun seferi bütçesi, barış zamanındaki bir Amerikan tümenine yetecek miktardan uzaktı⁵⁵. Ordu Komutanlarının istekleri gerekli ihtiyaçları kapsamakla beraber bunların hepsini ikmal etmek mümkün değildi. Mümkün olan ile olmayanın sınırlarını iyi çizerek, seret tartışmalar yerine, karşılıklı anlaşmalar daha iyi neticeler verebilirdi. Halbuki bu yüzden İsmet ve Ali İhsan Paşaların uyuşmazlığı meclis koridorlarına kadar intikal edecekti⁵⁶.

TAARRUZ ÖNCESİ İKİ TARAFIN DURUMU

Askeri Durum

Türk Ordusu: Batı Cephesi Komutasındaki birlikler ile kuzeyden güneye, Kocaeli Grubu (Bir Tümen ve küçük müfrezeler) 1 nci Ordu, 2 nci Ordu ve 5 nci Süvari Kolordusundan oluşturulmuş 18 Piyade, 5 Süvari Tümenlerinden ibaretti. Cephe'nin genel mevcudu: 8658 subay, 199283 er, 100352 tüfek, 1025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç, ve 10 uçak idi. Geyve Boğazı'ndan Gemlik'e kadar olan bölgede, Bilecik ve Bursa'daki düşman kuvvetlerine karşı, Kocaeli Grubu bulunuyordu.

İkinci Ordu: 3 ncü Kolordu Yunan Eskişehir Grubu, 6 ncü Kolordu Afyon kuzey cephesinin karşısında bulunuyordu. 2 ncü Kolordu Aziziye (Emirdağ) 4 ncü Kolordu Bolvadin'de ihtiyatta idiler.

Birinci Ordu: 8,6 ve 14 ncü Tümenler Afyon güneyini, Dinar, Menderes Müfrezeleri ve 3 ncü Süvari Tümeni Ege denizine kadar Menderes vadisini korumakta idi. 1 nci Kolordu (Çay-İshaklı) da ihtiyatta, 5 nci Süvari Kolordusu İlgin bölgesinde, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde idi⁵⁷.

Yunan Ordusu: Üç piyade kolordusundan oluşan 12 piyade, 1 süvari tümeni, ordu bağlı ve destek birliklerinden ibaretti. Bu kuvvetlerin genel mevcudu: 6546 subay, 218432 er, 90000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır malineli tüfek ve 418 top ile 1300 kılıç ve 50 uçaktan ibaretti.

⁵⁵ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV ncü Cilt I nci Kısım, Gnkur Basımevi, Ankara, 1984, s. 483.

⁵⁶ Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi, 6 ncü Kısım, 2 ncü kitap, Büyük Taarruz, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1968, s. 3-7. Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 17.

⁵⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 18.

Birinci kolordu: 4 piyade tümeni ve 2 piyade alayı ile Afyon güney ve kuzey mevkillerinde.

Üçüncü kolordu: Seyitgazi'den Sakarya'ya kadar Eskişehir'in doğusundaki mevzileri tutuyordu.

İkinci kolordu: Döğre-Eğret-İhsaniye bölgesinde ihtiyatta idi.

Siyasî Durum:

Taarruzdan önce Venedik'te bir konferans toplanacağı söylentileri ile İtilaf Devletleri yeniden vakit kazanmaya teşebbüs etmişlerdi. Bununla, muhalefetin savaş yerine müzakereler ile barışa kavuşmayı savunan görüşlerin kuvvetlenmesini sağlamaya çalışıyorlardı.

20 Temmuz'da Fransız Albay Müjen'in Yunanlıların Sevr hattına çekileceklerini bildirmesi üzerine, böyle bir çekilme hareketine karşı gerekli tedbirler alındı. Barışseverliği göstermek amacıyla, İçişleri Bakanı Fethi Bey Londra'ya gönderildi. 26 Ağustos taarruzunun başarıya ulaşmayı, tasarlanan ve uygulanan bütün taktik ve stratejik hazırlıklara paralel olarak, Büyük Taarruz'un bütün dünyadan kesinlikle gizli tutulmasına da bağlıydı. Çünkü ani bir saldırı ile Yunan ordusunun çökertilmesi, yani Yunan'ın Anadolu topraklarından sökülüp atılması, aynı zamanda İngiltere'nin dünyadaki prestijinede büyük bir darbe teşkil ederdi. Ayrıca, Türkiye'nin zengin kaynakları ve stratejik durumu İngiltere için Yunan zaferini kaçınılmaz kılyordu.

Bütün bu nedenlerle taarruz hamlesini sınırlı birkaç kişi dışında dünyadan, özellikle İngiltere'den gizli tutmak taarruzun başarısı için kaçınılmaz bir zorunluk haline gelmişti. Öyleki taarruz gününe kadar İngiltere'yi kuşkulandırmamak için barış dilenciliği yapmakla görevlendirilen Fethi (Okyar) Bey'in bu görevinden, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa bile önceden haberdar olamamıştır⁵⁸.

Fethi Okyar, "Üç devirde bir adam" adlı eserinde, Gazi'nin kendisine verdiği gizli görevden bahseder. Bu görevde Gazi'nin kendisinden Eylül ayının ortasına kadar bir İngiliz müdahalesini önleyip, önleyemeyeceğini sorar. Fethi Bey, elinden geleni yapacağını, İngiliz müdahalesini önlemek için her çareye baş vuracağını söyler.

⁵⁸ Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VI, Mart 1990, Sayı: 17. Sadi Borak; Mustafa Kemal Büyük Taarruz gününü bütün dünyadan nasıl gizli tuttu?, s. 381.

Gizlilik taktiğinin ilk adamı Fethi Bey'in Meclis'ten sağlık nedeniyle 3 Temmuz 1922'de istediği izin ile başlar, Entelligence Service ajanlarının Millet Meclisi içine kadar sızdıkları hatta gizli oturum tutanaklarının bile İngiltere Devlet Arşivi'ne aktarıldığı düşünülürse, gizliliğin korunmasındaki olağanüstü başarının değeri daha iyi anlaşılır.

Fethi Bey'in seyahatinin ilk durağı İtalya, daha sonra Fransa ve İngiltere'dir. 3 Ağustos'ta Londra'ya geçer. Oyunun asıl merkezi Londra'dır. İtalya ve Paris ziyaretleri birer şaşırtmadır. Yani Türkiye'nin içinde bulunduğu zor duruma barış yoluyla bir çözüm sağlayabilmek için bu iki devletten İngiltere nezdinde aracılık talebinde bulunduğu izlenimini yaratmak böylece, eğer varsa İngiltere'nin kuşkusunu dağıtmak amacı güdülmüştür.

Fethi Bey'in hangi tekliflerle geldiğini bilen Lloyd George ve Lord Curzon, "Çok meşgul" pozisyonuna girerek, görüşme yapmaktan kaçmaya başlarlar. Ancak onlar kaçacak, Fethi Bey kovalıyacaktır. Fethi Bey 4 Ağustos'ta Foreign Office'de yetkisiz bir memur tarafından kabul edildi. Bu, Başbakanlık da yapmış bir bakanı-ziyareti gayri resmi de olsa hafife almaktı. Fakat amaç uğruna her şeye katlanılacaktı. Memur, Fethi Bey'e "Lord Curzon'un şehirde olmadığını, Eylül sonundan önce gelebileceğini" ellerini oğuşturarak anlatmaya çalışır. Zaten istenilen de bu oyalanmak, Büyük Taarruz'a kadar zaman kazanmak, Fethi Bey üzölmüş gibi davranır. Kıdemsiz kâtip tekrar uğramasını önerir.

Fethi Bey'in günlerce Bakan kapılarında randevu dilencisi derecesine düşürölmesinin ve alabildiğine hafife alınmasının etkenlerinden başlıcası Yunan Ordusuna duyulan güvendir. Bir de İngiliz Uzmanlarının "Yunan müstahkem mevkillerini Türkler üç ayda aşabilirse, üç günde aşık diye öğünebilirler" palavrası İngiliz politikacılarını büsbütün gevşemeye itmiştir. Ama, İngiliz askeri makamları, politikacılar kadar iyimser değildir. Özelikle İngiliz Genelkurmayı bir Yunan başarısına karşı kuşkuludur⁵⁹.

Fethi Bey görevi büyük bir başarı ile sürdürür. İngiltere 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un farkına ancak 6 Eylül 1922'de varır ve Fethi Bey aracılığı ile mütareke ister⁶⁰.

İki Tarafın İç Durumları:

Yunanistan: Yıkıcı parti kavgaları, krallık, Venizeleistik mücadeleleri, milleti ve memleketi parçalamış, siyaset ordu içine girmişti. Politika afeti

⁵⁹ Sadi Borak; *a.g.e.*, s. 388.

⁶⁰ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 340.

bir kanser gibi Yunanistan'ı kemiriyordu. Yunan subay ve erleri bir an önce barışa ulaşmak arzusu içinde idiler. Yunanistan, iktisadi çöküntü, uluslar arası siyasi destekten yoksun ve ümitsizlik içinde idi.

Sakarya Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun morali çok bozulmuştu. Harbin uzaması, orduya karşı memleketteki kayıtsızlık, subay ve er ailelerinin bakımsız kalmaları, iase ve maaşların yetersizliği, moral çöküntüsüne neden oluyordu. Bu sebeplerin yanında partizan politikanın, komünist propagandaların tesirleri büyük olmuştur. Anadolu'nun tahliye edileceğinin anlaşılmasında, maksatsız bir muharebe için kan dökmek duygusunu doğurmuştur. İzinli gidenler bir çaresini bulup, cepheye dönmüyorlardı. Son zamanlarda cepheden takımlar halinde firarlar başlamıştı⁶¹.

Türkiye: Türk milleti de ikiye bölünmüştü. Fakat bozguncular daha çok milli hududların dışında bulunuyor, burada da büyük çoğunluk milli mücadeleyi destekliyordu. Gazi iç cepheye önem veriyor, Meclisi devamlı bilgili kılarak, muhaliflerin olumsuz hareketlerini kontrol altında tutmaya çalışıyor, bazen taviz vererek, bazen sert çıkarak, meclisin çalışmalarını kontrol ediyordu. Milletın sağduyusu ve istiklâl aşkı Anadolu'da milli birliği koruyordu.

Türk Ordusunun moralide Sakarya Muhsrebesi'nden sonra daha da yükselmişti. Zafer neşesi, İstiklâl aşkı, maneviyatı beslemiş, memleketin içinde hafiyे propagandalarının kırılması, asayiş ve istikrarın sağlanması, morali artırmıştı. Atatürk'ün iç cepheye verdiği önem meyvelerini vermişti.

TAARRUZ PLANI

İki tarafda savunmada kalarak mevzilerini tahkim ettiler. Kışın zaman zaman iase zorlukları ile karşılaşıldıysada, personel, silah, teçizat ve malzeme ikmal ve özellikle eğitim artmakta, ordunun morali de yükselmekteydi. Bunda yurt içindeki huzur ve istikrarın büyük etkisi vardı.

Mustafa Kemal Paşa, 14 Mart 1922'de cepheye gelerek orduyu denetledi. Sonuçta ordunun ilkbaharda taarruza hazır olmadığı anlaşıldı.

Afyon bölgesinde bulunan Yunan siklet merkezi, kuzeye doğru kaydırılmaktaydı. Bu tertip savunmaktan çok taarruz amacı güdebilirdi. Yunan ordusunun yeni durumu, 6-7 tümenle, Türk ordusunun sağına (Emirdağ-

⁶¹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 18-19.

Bolvadin) istikametine taarruza elverişli idi. Batı Cephesi böyle bir taarruz ihtimaline karşı, ordu ağırlık merkezini kuzeye alarak, ihtiyatları, Emirdağ Bolvadin bölgesine toplamıştı. Böylece, 1 nci orduda, 6 piyade ve 1 süvari tümeni kalmıştı. 2. nci Ordu, 11 piyade ve 1 süvari tümenine çıkarılmıştı.

Yunan taarruz ihtimalinin taarruzumuzun gecikmesine neden olduğu bazı hatıralarda ileri sürülmekteyken, Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı, İlkbahar'da taarruz etmemek kararında idiler. İçerden ve dışardan sağlanacak silah, malzeme ve teçhizatın birliklere dağıtılması ve yeni birlikler kurulması için zamana ihtiyaç vardı⁶².

Haziran ayında Yunan Küçük Asya Ordu Komutanı Papulas, emekliliğini isteyerek vazifeden ayrıldı. Eskişehir galibi, Sakarya mağlubu Papulas, enerjik ve kararsahibi bir komutan olmakla beraber, sabit fikirli idi. 1 nci Türk ordusunun komutanı Ali İhsan Paşa'da 20 Haziran 1922'de ordudan alınarak hakkında soruşturma açıldı.

Papulas'ın yerine gelen Hacı Anesti (Hadzianesti) ordunun terhis ve sulh istediği bir zamanda emir-komutayı almıştı. Onun grup komutanlıklarını lağv ederek geniş bir cephe üzerindeki kolorduları İzmir'den idare etmek istemesi yaptığı ilk hata idi. Yunan kaynaklarına göre, Hacı Anesti disiplin sahibi, sert tabiatlı bir komutandır. Hacı Anesti komutayı aldıktan sonra, askerlerin yiyeceği ve diğer ihtiyaçlarını düzelttiği gibi, suistimallerle de mücadele ederek her bakımdan asker babası olmuştu⁶³.

Hacı Anesti, ordunun Bursa-Alaşehir hattına çekilmesini de hükümete teklif etmişti ki bunun kabul edilmesi, kendisini felaketten, Yunan ordusunu da hezimetten kurtaracaktı.

İngiliz hükümetine göre böyle bir çekilme hareketi, kazanılan şeylerin elden kaçırılmasına sebep olurdu. Yunanistan'ın kuvvetli kaldığını ispat ederek, barış müzakerelerine galip sıfatı ile katılması gerekiyordu. İngiliz hükümeti, İstanbul'u işgal ve türk sahillerini abluka altına almak konusunda da Yunanlıları destekliyordu. Samsun'un Yunan donanması tarafından bombardıman edilmesi ve abluka teşebbüsünün başlangıcı sayılabilir⁶⁴.

⁶² Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 12., Batı Cephesi Büyük taarruz; s. 16., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 484.

⁶³ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 15.

İstanbul üzerine yürümek için Yunanlılar Trakya'da topladıkları 4 kolorduya, Anadolu'dan bile bir tümene yakın (7 P.Tb. ile Svr. ve Topçu Birlikleri) kuvveti çekmek gafletini göstermişlerdi. İstanbul'u işgal ve Türk sahillerini abluka altına almak kararı, Fransız ve İtalyan hükümetleri tarafından kabul edilmedi. Ancak Yunan hükümeti, İngiltere'nin teşvikiyle, Komutanlığın Afyon'dan İzmir'e çekilme teklifini kabul etmedi.

1921 senesi sonbaharında hazırlanan "Sad Planı" üzerinde, aradan geçen uzun zaman içinde, arazide yapılan tetkikler, düşman hakkında edinilen yeni bilgiler ve komutanların düşünceleri sonucunda bazı değişiklikler yapıldı. En önemli değişiklik; kuşatma kanadının Uşak'a kadar uzatılmayarak taarruzun kuvvetli bir siklet merkeziyle Afyon'un güneybatısından yapılması idi. Komutanların çoğuda bu fikir etrafında birleşiyordu. bunların arasında Ali İhsan Paşa'nın bulunması, hatıratında belirttiği gibi, ona, planı kendisine mal etmek hakkını kazandırmaz⁶⁵.

Haziran sonunda Batı Cephesi taarruz planı hazırlanmış bulunuyordu.

Batı Cephesi Taarruz Planı:

İkinci Ordu: (5 P.ve 1 Svr. Tüm.) Sakarya nehri ile Akarçay arasından düşman cephesine taarruz ederek, onun kuvvetlerini bu cepheye bağlayacaktı. Düşmanın dikkatini 2 nci Orduya çekmek için bu Ordu, 1 nci Ordudan bir gün önce taarruz edecekti. Cephe çok geniş ve düşmanda üstün olduğu için bu Ordu önemli ve zor bir görev karşısında idi. Ordu, 3 ncü kolordunun bir piyade tümeni ve bir müfrezesiyle düşmanın Eskişehir Grubunu tutacak, bir tümeni ihtiyatta kalacaktı. 61 nci Piyade Tümeni ve bir süvari tümeni düşmanın kuzey yanına, 6 ncü kolordunun iki tümeni cepheden taarruz edecekti. Birinci ordu: Siklet merkezi ile (9 Tümen) Afyon güneybatısından taarruz ederek düşmanı kuzeye atacak, İzmir ulaşım mihverinden ayıracaktı. Bu amaçla, 4 ncü ve 1 nci kolordular Afyon-Şuhut ve Afyon-Sandıklı yolları arasındaki 20 Km.lik sahada taarruz edecek, yanlar birer tümenle korunacak, bir tümende ordunun ihtiyatı olacaktı⁶⁶.

⁶⁵ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 484-485, Türk İstiklal Harbi; s. 13.

Süvari kolordusunun kuşatıcı bir tarzda kullanılması düşünülmekte ise de, bunun yapılabilmesi arazinin müsadesine bağlı kalacaktı. Aksi takdirde süvari kolordusu, düşman cephesi yarıldıktan sonra kullanılacaktı.

Kocaeli ve Menderes bölgelerindeki kuvvetlerde karşılarındaki düşman kuvvetlerini taarruzla yerlerinde tutacaklardı.

Güneyde kat'î netice alınırken düşmanın kuzeyden karşı taarruz yapması da dikkate alınarak, 2 nci kolordu ihtiyatta bırakılmıştı⁶⁷.

Bu planın başırsı 2 nci ordunun üstün düşman kuvvetleri karşısında tutunabilmesine, Afyon güneyinde yapılacak yığınağın düşmandan gizlenerek taarruzun baskın tarzında yapılmasına, 1 nci ordunun taarruzun ilk gününde düşman cephesini yarmasına bağlıydı. Bunların sağlanabilmesi için kat'î netice yerinde daha fazla kuvvet bulundurmak gerekiyordu.

Temmuzun ilk günlerinde Batı Cephesi'nin planını inceleyen Başkomutan iki tümenin daha asıl taarruz bölgesine alınmasının uygun olacağını bildirmişti. Pek zayıf kalan 2 nci ordunun, elinde bir ordu ihtiyatı bulundurması istenirken, 1 nci ordu ve üç tümenle daha takviyesini istiyordu. Sorun, 2 nci kolordu iki tümenle güneye alınarak ve onun bir tümeninde 2 nci ordu bölgesinde bulundurulmak şeklinde çözüldü. 2 nci ordu bölgesinde ihtiyat bulundurmak emniyetli bir tedbir idi. Ancak, güneyde baskın tarzında seri netice alınmasında hayati önemi vardı. Neticede tehlikeyi göze alarak, bütün 2 nci kolordunun güneye alınması çok cüretli bir hareket tarzı oldu.

Plana göre, 2 nci Ordu, 5 tümenle (50000 personel) 120 Km.lik geniş bir cephe üzerinde bulunan 8 düşman tümenine (100000 personel) taarruz edecekti. Ordu komutanı bir tümenini ihtiyatta tutmak istediğinden, Eskişehir cephesine, Porsuk müfrezesi ile 41 nci tümen tahsis olundu. Böylece 40000 mevcutlu bir Yunan kolordusuna karşı 10000 kişi kalıyordu ki üstelik Ankara istikameti de açık bırakılmıştı.

İki tümeni olan 6 ncı kolordu, düşmanın Afyon kuzeyindeki mevzilerine, 3 ncü kolordunun 61 nci tümeni de bu mevziin kanadına taarruz edecek, Süvari tümenide, düşmanın gerilerine doğru tesir yapacaktı. 3 ncü kolordunun bir tümeni de ihtiyatta bırakılmıştı.

1 nci Ordu'nun taarruz Planı: Ali İhsan Paşa ordudan ayrıldıktan sonra, yerine bir süre Fahrettin Paşa vekâlet etti. Sonra ordu komutanlığı-

⁶⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 20.

na merkez ordu komutanlığından açıkta kalan Nurettin Paşa getirildi⁶⁸. Nurettin Paşa, taarruz görevini aldıktan sonra, bir heyeti keşif yapmak üzere cepheye gönderdi. Üç günlük keşif sonunda şu neticeye varılmıştı:

Mevziiler arasında büyük gedikler bırakan düşman, mevziilerin ilerisindeki büyük arazi parçalarını elde bulundurmaya, kuvvetli emniyet tedbirleri almayı ihmal etmişti. Bundan faydalanan keşif heyeti, düşmanın yakınlarına kadar sokulmayı başarmıştı. Taarruz esnasında düşmanın bu zaafından yararlanan Türk Birlikleri, hiç bir mukavemetle karşılaşmadan Taarruz Mevziî' sine kadar ilerlemişlerdir.

Hazırlıkları gizlemek ve baskın sağlamak için, birliklerin Koca Tepe (1900 m) arkasında toplanması gerekiyordu. Bu tepeden, 1310 rakımlı Erkmen Tepesi'ne kadar uzanan plato, büyük bir kuvvetin ilerlemesine elverişli idi. Erkmen Tepesi'nin ele geçirilmesi halinde düşmanın Afyon cephesinde tutunması mümkün olamazdı⁶⁹.

Taarruz bölgesinde esas yol olarak yalnız Sandıklı'dan Afyon'a giden yol vardı. Tınaz Tepe'nin batısından geçen bu yoldan yararlanmak gerektiği için (Erkmen-Belen ve Tınaz Tepeler) 12 Km.lik saha yarma bölgesi olarak kabul edildi.

Seçilen yarma bölgesi, emniyet gizlilik ve baskın bakımından çok elverişli olmakla beraber, buraya tahsis edilen iki kolordu, düşman ihtiyatlarının müdahalesinden önce, cepheyi yarmaya yeterli değildi. Tümenlere 2,5 - 3 Km.lik normal taarruz cepheleri verebilmek için birinci hatta üç tümen bulundurulması, yeterli derinlik sağlamak için üç tümen ve iki kolordu ile ordu ihtiyatlarının bölgede bulunmaları gerekiyordu. Yanların emniyetide dikkate alınınca ordunun üç tümene daha ihtiyacı olduğu ortaya çıkıyordu.

Afyon güneyindeki 10 Km.lik sahada bir tümen bırakılarak, yarma bölgesinde daha çok kuvvet bulundurulması sağlandı. Asıl taarruz bölgesinin iki tümenle takviyesi, daha önce Başkomutan tarafından istenmişti. 1-nci Ordu'nun da bir kolordu daha istemesi üzerine Batı Cephesi Komutanı, 2 nci kolordunun kat'î netice yerine getirileceğini bildirdi. Böylece Afyon güneyinde 12 Piyade ve 3 Süvari tümeni toplanacaktı.

⁶⁸ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 22.

Başkomutan'ın, Fevzi ve İsmet Paşalarla, 1 nci ve 2 nci Ordu Komutanlarının ve bazı kolordu komutanlarının iştirakiyle 20 Ağustos 1922'de Akşehir'de yaptığı toplantıda, planın tatbik tarzı ve komutanların aldıkları tedbirler görüşüldü. Bu arada, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz'ün, 1 ve 2 nci orduların aynı günde taarruz etmeleri hakkındaki teklifi, Başkomutan tarafından kabul edildi. 2 nci ordunun kuvveti, bir gün önce taarruz ederek bütün düşman kuvvetlerini kendi üzerine çekmek gibi cüretli bir hareket tarzına yeterli olmadığı gibi, baskın da ancak iki ordunun aynı zamanda taarruz etmeleriyle sağlanabilirdi⁷⁰.

Yunan Harekât Plânı:

Sakarya yenilgisinden sonra stratejik taarruz fikir ve uygulamasından vazgeçmek zorunda kalan Yunan ordusu, Batı Anadolu'yu elde tutmak, savaşı uzatmak, siyasal anlaşmazlıklardan güç almak ve kendilerince yönelebilecek Türk taarruzlarını hazırlanmış mevziilerde kırarak sonuca ulaşmak fikrini benimsemişti. Bu amaçlara ulaşmaksa, Marmara ve Ege kıyılarına uzanan ana stratejik doğrultuları kapsayan Eskişehir-Afyon savunma mevziilerinde Eylül 1921 sonlarından itibaren kuvvet çoğunluğu Afyon bölgesinde olmak üzere yerleşerek berkitmeye hız vermekte.

Mevziî, sağkanadıyla Zafer Dağları üzerinden batıya kıvrılarak bir koltuk durumunda, sol kanadıyla da Bozdağlar'ından Sakarya Vadi'sinin derinliklerine dayanmaktadır. Yunan Başkomutanlığı, bu kanatları korumakla görevlendirdiği ikinci derecedeki kuvvetleriyle de asıl mevziîin kuzey ucunu Gemlik Körfezi'ne, güney ucunuyusa, Büyük Menderes dirseğinden itibaren Nehri önüne alarak Ege kıyılarına değin uzanan 700 Km.lik bir cephe oluşturmuştur⁷¹.

TAARRUZ İÇİN TERTİPLENME

26 Ağustos günü taarruzun başlayabilmesi için birliklerin 24 Ağustos akşamına kadar, taarruz bölgelerine intikal etmeleri gerekiyordu. 2 nci kolordu Aziziye (Emirdağ)'den, 4 ncü kolordu Bolvadin'den 1 nci kolordu da Çay'dan Afyon güneyi bölgesine, Süvari kolordusunda Ilgın'dan Sandıklı'ya yürüyecekti. 7-8 gün sürecek yürüyüşlerin düşman uçaklarından ve istihbaratından gizlinmeside çok önemli idi.

⁷⁰ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 23, Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, III, Yayına Hazırlayan Nurettin Türsan; s. 94-95, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 488, Türk İstiklal Harbi; s. 52-53.

⁷¹ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 485.

Hareketleri gizlemek için gece yürüyüşleri yapılmış, gündüz konaklamak içinde ağaçlık ve örtülü yerler seçilmiştir. Alınan tedbirlerin, haber alınan düşman taarruz hazırlıklarına karşı, savunma amacıyla yapıldığı duyurulmakta idi. Öz Türklerin yaşadığı bu bölgede düşman istihbaratının felce uğratılması, birliklerin de gündüzleri gizlenmeye çok önem vermeleri, taarruzun baskın halinde yapılmasını sağlamıştır⁷².

1 nci ordu, 24 Ağustos akşamına kadar yığınak bölgesinde toplanarak, birlikler gerekli arazi çalışmalarını ve hazırlıkları yapmak fırsatını buldular. Başkomutan'ın karargahı Şuhut'ta kuruldu⁷³.

2 nci ordunun tertiplenmesi oldukça kolay olmuştur. 41 nci tümen, düşmanın Seyitgazi mevziî karşısında, 6 ncı kolordu da Afyon kuzey cephesinde bulunuyordu. 61 nci tümen Sivrihisar batısından düşman kuzey kanadına (Burhaniye'ye), Süvari tümeni bunun kuzeyine (Yapıldak-Bahşayış) bölgesine yürütülmüş, bir tünde ihtiyat olarak Bağlarca'da toplanmıştı.

1 nci ordu bölgesinde; sağdan itibaren, 8, 14 ve 6 nci tümenler cepheyi örtmekte idiler. 4 ncü kolordu, 8 nci tümenin gerisinde ve Koca Tepe doğusunda, 1 nci kolordu, 14 ncü tümenin gerisinde ve Koca Tepe batısında, Süvari kolordusu da Sandıklı da toplandı. 2 nci kolordu da ihtiyatı teşkil etmek üzere Efesultan-Şuhut-Sandıklı bölgesinde toplanmakta idi.

AFYON MEYDAN MUHAREBESİ

Türk ordusu 25 Ağustos 1922 tarihinde taarruz hazırlıklarını tamamlamıştı. Yunan ordusunun durumunda önemli bir değişiklik yoktu. Yunan Başkomutanı Hacı Anesti'nin karargahı İzmir'de Türk Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa ise cephede bulunuyordu.

Yunan Genel Karargahı cepheye çok uzak olduğu için bir Türk taarruzunda Başkomutan müdahale edene kadar, Afyon bölgesindeki birliklerin emir ve komutası 1 nci kolordu komutanı general Trikupis'e verilmişti. Trikupis'in dört tümenli 1 nci kolordusu Afyon etrafındaki mevzilerde, 2 nci kolordu (Döger-Eğret) bölgesinde ihtiyatta idi. Ayrıca Uşak'ın doğu ve güneyinde bir piyade ve bir süvari tümeni vardı.

⁷² Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 23.

⁷³ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 335.

General Trikupis, keşif uçakları ve istihbarat sonucu, 30000 kişilik bir Türk kuvvetinin Afyon güneyinde toplandığını öğrendi. Bu bilgiler üzerine 2 nci kolordunun Eğret'te bulunan 7 nci tümenini 25 Ağustos'ta güneye Bal Mahmut istikametinde yürüyüşe geçirdi⁷⁴.

Afyon güneyinden başlayarak batıda Ahır Dağı'na kadar devam eden 30 Km.lik mevzîde 4 ve 1 nci Yunan tümenleri vardı. Ahır-Dağı'nın 15 Km.lik kısmı boş bırakılarak yalnız Toklu Sivrisi, topçu ile takviyeli bir alay tarafından tutulmuştu. Bir alayda ihtiyatta idi.

7 nci tümende geldikten sonra Türk taarruzu üç tümen ve iki müstakil alayla karşılanacaktı. Bu geniş cephenin savunulması için bunlar yeterli değildi. Alınan yarım tedbirlerden ve 25-26 Ağustos gecesi Afyon'da balo verilmesinden, General Trikupis'in Türk taarruzunu büyük bir ihtimal dahilinde görmediği anlaşılmaktadır.

2 nci ordu Porsuk Müfrezesi ve 41 nci Tümenle Eskişehir doğusunda Bozdağ-Hamidiye-Seyit Gazi mevzîinde bulunan 3 ncü Yunan kolordusu, üç piyade ve bir süvari tümeni ile de Afyon kuzeyinde bulunan beş Yunan tümenini taarruzla tesbit edecekti.

2 nci ordu karşısındaki kuvvetleri tutarken, güneyden 1 nci ordu büyük bir kuvvet çoğunluğu ile düşman cephesini yaracaktı. 1 nci ordunun taarruz tertibi şöyleydi:

4 ncu kolordu, Afyon'dan Belen Tepe'ye kadar olan Yunan mevzîlerine taarruz edecekti. Afyon güneyi-Kalecik Sivrisi-Erkmen Tepelerinde bulunan mevzîde 4 ncü Yunan tümeni vardı⁷⁵.

1 nci kolordu Belen Tepe-Tınaz Tepe-Kılınçarslan Beli-Çeğil Tepe mevzîini tutan 1 nci Yunan tümenine taarruz edecekti.

1 ve 4 ncü kolordular dörder tümenli idiler. Ancak Yunan tümenleri 1/3 nisbetinde daha kuvvetli oldukları için düşman kuvvetlerine karşı 3 misli üstünlük temin edilebilmişti. Kolordular kendi iç kanatlarında ikişer tümenle ağırlık merkezi yaptıkları için yarma bölgesi olan Kalecik Sivrisi-Erkmen Tepe-Belen Tepe-Tınaz Tepe'de düşmana karşı 5 misli üstünlük

⁷⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 27., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 490-491, Türk İstiklal Harbi; s. 89.

⁷⁵ Fahri Aykut; İstiklal Savaşında 4 ncü kolordu, Askeri Mecmua'nın tarih kısmı, Haziran, 1935, sayı: 38, s. 89.

sağlanıyordu. Trikupis'in getirdiği 7 nci tümene karşılık, dört Türk tümeni ihtiyatta idi.

Yunan cephesini yarmak için yeterli üstünlük sağlanmışsada Döğerişaniye bölgesindeki 2 nci Yunan kolordusu yetişmeden önce cephenin yarılmasının hayati önemi vardı. Sandıklı batısında toplanan süvari kolordusunu bir an evvel düşman gerilerine saldırtmak suretiyle düşman ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmek mümkün olacaktı.

Süvari kolordu komutanı, Tokuşlar köyündeki Türklerden, Ahır Dağı'ndan Sincanlı ovasına inen bir patika olduğunu, bu geçidin gündüz ve süvari bölüğü ile tutulduğunu ve gece bu bölüğün geriye çekildiğini öğrendi. Süvari kolordusu ile düşman gerilerine saldırmak için fırsatlar aranırken elde edilen bu çok kıymetli bilgi ve Fahrettin Paşa'nın teklifi üzerine süvari kolordusu 25-26 Ağustos gecesini Ahır Dağı geçidinden Sincanlı Ovası'na geçirildi. Taarruzla beraber süvari akınları büyük bir süpriz yapacak ve moral bozacaktı.

TAARRUZ MEVZİLERİNE İNTİKAL

25 Ağustos akşamı güneş battıktan sonra birlikler hazırlık mevzilerine intikal ettiler. Gece yürüyüşleri tam bir sessizlik ve intizam içinde yapıldı. Saat 22.00'ye kadar, hücum mevzilerine yaklaşmak için gereken tertipler alındı⁷⁶. Kat'i netice Kalecik Tepe-Tanız Tepe-Belen Tepelerin bulunduğu 12 Km.lik sahada alınacaktı.

4 ncü kolordu, 5 nci tümenle, Kalecik Sivrisi-1310 Rakımlı Erkmen Tepe mevziine, 11 nci tümenle de bunun solundan Deliktaş istikametinde taarruz edecekti. 6 Km. genişliğindeki cephesinde düşmanın bir topçu taburu ile takviyeli bir piyade alayı ve gerisinde de ihtiyatta bir alayı vardı.

1 nci kolordunun 23 ncü tümeni Belen Tepe'ye, 15 nci tümeni de Tınaz Tepe'ye taarruz edeceklerdi. Belen ve Tınaz Tepeler arasında 1,5 Km.lik bir mesafe vardı. Düşman bu tepeleri ikişer taburla tutmuştu. Bunların gerisinde bir alay ihtiyatta idi.

Tümenlerin karşısında ihtiyatlarla beraber birer alay kadar düşman kuvveti vardı. tümenlere verilen taarruz cepheleri 2,5-3 Km. idi. Yunan alayları Türk alaylarından silah ve malzemece üstündü. Yunan birlikleri

⁷⁶ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 29.

tahkim edilmiş mevzileri işgal ve savunuyordu. Arazinin dağlık ve sarp olması da taarruzu Tahkim edilmiş bir mevziîe yapılacak taarruzun çok kuvvetli topçu desteğine ihtiyacı vardır. Tümen topçu taburları, 12 toplu (2 dağ ve 1 sahra bataryası) idi. Yarma bölgesinde 48 hafif top vardı. Batı Cephesi'nin 1 nci Ordu, 1 nci ve 2 nci kolorduların topçu taburları (50 top) da bu bölgeye getirilerek top mevcudu 98'e çıkartılmıştı⁷⁷. Yunanlılara karşı yarma bölgesinde 4 misli bir topçu üstünlüğü sağlanmıştı.

TAARRUZ'UN BİRİNCİ GÜNÜ (26 Ağustos 1922)

Saat 04.30'da ateşe başlanması gerekirken, fazla sis nedeniyle, bütün cephede topçu tanzim ateşleri saat 05.00'da başladı. Ağır toçunun tanzim ateşi saat 05.25 de-hafif topların daha erken- bitmişti. Saat 05.35'de 10 dakikalık tahrip ve arkasından imha ateşine geçildi. Tahrip ateşinin açılmasıyla birlikte piyadeler ilerlemeye başladılar⁷⁷. Karanlıkta ilerleyen avcı birlikleri, Yunan mevzilerine 400-500 m. yanaştılar. Saat 5.30'da 4 ncü kolordunun 5 nci tümeni Kalecik Sivrisi'ni ele geçirdi. 11 nci tümen düşman mevzilerine yaklaşmış isede kendisine 5 nci tümenle birlikte ikinci mevziîe taarruz emri verildi.

26 Ağustos sabahı yapılan topçu ateşlerinin büyük başarısından burada kısaca bahsetmek istiyoruz. İnönü hatıralarında bu olayı şöyle anlatır: "Topçu ateşinin başlamasından birkaç saat sonra piyadelerimiz yanaştı. 1 nci Ordu cephesinde, bizim muharebeyi idare ettiğimiz ve netice alacağımız yerde, topçu ateşi başladığı zaman Yunan topçusu da muharebe ediyordu. Bu birkaç saatlik muharebeden sonra Yunan topçusu sustu. Düşman topçu ateşi tamamıyla kesilmişti. Bu andan itibaren yalnız biz ateş ediyoruz. Düşman siperlerini, tel örgülerini dövüyoruz. Taarruzun ilk günü ve ilk saatleri. Biz mütemadiyen dövüyoruz, düşman topçusu cevap vermiyor. Bir türlü mana veremiyoruz. Düşman topçu ateşinin böylesine kesilmesi, bizde, ricata karar verdiler tesiri yaptı. Taarruz'un şiddetini artırdık, cepheyi zorladık, fakat son derece mukavemet ediyorlar. düşman piyadesinde hiç ricat edecek hal yok. Gayet inatçı ve çetin olarak sebat ediyorlar. Bir seneden beri hazırlanmışlar. Tel örgüleri var, çeşitli manialar var. Muhtelif yerlerde hücum etmek için teşebbüsler yaptık Düşman inadına yerinde duruyor ve kıpırdamıyor. Hiçbir yerde düşman hatlarını

⁷⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 30., Türk İstiklal Harbi; s. 89., Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 490.

söktüremedik, çözemedik. Topçusu da olmadığı halde, Yunan cephesini akşam karanlık basıncaya kadar çözemedik.”⁷⁸

İnönü, bu konu ile ilgili gerçekleri esir edilen general Trikopis’e şöyle sorar:

“Muharebenin başladığı ilk günü topçu ateşini niçin çabuk kestiniz? Biz günün ortasından itibaren yalnız başımıza topçumuzu kullandık, tesir ettik. Biz cepheyi dövüyorduk ve siz mukabele etmiyordunuz. Halbuki henüz daha ricata karar vermemiştiniz. Çünkü piyadeniz gayet sert duruyordu.” Trikopis;

“Ben topçu zabitiyim” dedi. “Tahkik ettim, siz de topçu subayımısınız. Bataryalarımız ilk saatten sonra ateş edemez hale geldiler”

“Nasıl oldu?”

“Bataryaların İleri Gözetleyici noktaları çok ileride seçilmişti. İleri Gözetleyici noktaları ile bataryalar kablo ile birbirine bağlı idiler. Orada komuta ediliyordu. Sizin topçu ateşiniz o kadar şiddetli ve muntazam başladığı, kendi toplarımızı isabetle kullanalım diye çok ileriye sürdüğümüz gözetleme mevkillerinin hepsi düştü, tahrip oldu. Toplar içinde mermi olduğu halde duruyor, fakat komuta eden adam yok. Gözetleme mevkillerindeki subay ve erlerin bir kısmı öldü, telefon kabloları koptu ve bu suretle ateş edemez hale geldik.

İnönü, bu durumu, topçu okulunun bir yıl dönümünde, topçu, piyade işbirliği şeklinde anlatır. İleri gözetleyicilerin çok ileriye çıkarılmasının, Büyük Taarruz ve Yunanlılara büyük zarar verdiğini söyler.

Aynı konuyu 4 Ekim 1922’de TBMM’de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’da ele alır ve şöyle der. “Arkadaşlar topçularımız bu mevzîlere gece geldiler ve karanlık içinde mevzî aldılar ve fecirle beraber bütün dünyanın gözleri açıldığı zaman ateşe başladılar, eksiksiz takdir ve hürmetle buradan zikretmek isterimki, topçularımız o gün göstermiş olduğu metanet ve vukuf, bütün dünya topçuları için, misal olacak mahiyetteydi. Askerlik hayatımda bu kadar mükemmel bir topçu ve bu kadar mükemmel idare edilmiş bir topçu ateşi nadiren gördüm.”⁷⁹

⁷⁸ İsmet İnönü; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 1 nci kitap, Ankara, 1985, s. 287-288.

⁷⁹ Atatürk ve Büyük Zafer, Milli Kütüphane Atatürk Dokümantasyon Merkezi, Ankara, 1972, s. 47-48., Hamza Eroğlu; Türk İnkılâp Tarihi, Ankara, 1990, s. 191.

Günümüzde de artan menzil, sürat, ateş ve tahrip gücü ile topçunun, savaşı alanının görünmez kahramanı olduğunu kabul etmek gerekir.

1 nci kolordu bölgesinde 23 ncü tümen, Belen Tepe'ye taarruz ediyordu. Onun solundaki 15 nci tümenin 38 nci alayı 06.55'te Tınaz Tepe'ye girmeye başladı, sonra diğer alaylar hedeflerini ele geçirdiler. Daha solda geniş bir cepheden taarruz eden 14 ncü tümeninde Kılınçarslan Tepe'yi zapt etti.

25-26 Ağustos gecesi Sandıklı batısından 1 ve 14 ncü tümenleriyle hareket eden 5 nci süvari kolordusu, kılavuzların yardımı ile öğleye kadar boğazı geçerek Sincanlı Ovası'nda toplandı. Sahra topçu taburu, telsiz aracı ve tekerlekli taşıtlar geride bırakılmıştı⁸⁰.

Saat 07.00 da 5 ve 15 nci tümenler düşman mevzilerine girmişlerdi. 11 nci tümen plan gereği bekliyordu. ancak 23 ncü tümen geç kalmıştı. Bu tümenin kurmay Başkanı olan General Fahri Belen bu gecikmeyi şöyle açıklar:⁸¹ Tümen Komutanı Ömer Halis Bey (Korgeneral Halis Bıyıktaş) Eskişehir Muharebelerinde gece düşman mevzilerine yaklaştığı halde yandaki tümenlerin yaklaşmaması nedeniyle tek başına kalarak, tümeni felakete uğramıştı. Ömer Halis Bey bu acı hatıranın etkisi altında idi. Yanlardaki tümenlere irtibat subayları göndererek onların ilerlediklerinden emin olmak istiyordu. Gecenin karanlığında, dağlık arazide bu subaylar geciktiler. Geldikleri zaman da güneş doğmak üzere idi, Birlikler ilerlemeye başladığında hava ağarmış ve düşman ateşi başlamıştı. Arazinin çok sarp olduğu bu bölgede taarruz yavaş yavaş gelişmekte idi.

Saat 07.30 da düşmana 1000 m. kadar yaklaşıldığında, tümen komutanı telefona çağrılarak azarlandı. Telefonda konuşan Mustafa Kemal Paşa idi. Atatürk'ün Kocaçimen'de çekilen meşhur fotoğrafının telefon başına giderken çekildiğini Ordu Harekât Şube Müdürü Cemil Bey söyler⁸². Ertesi gün de Başkomutan bir harp hediyesi göndererek Halis Bey'in gönlünü alır.

Bugün düşman mevzilerinin yarılabilmesi halinde ertesi gün düşmanın büyük ihtiyatlarının gelmeleri ve karşı taarruz yapmaları mümkündür.

⁸⁰ Fahrettin Altay; İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu, İnel Kitabevi, (İlk tabı 1925) s. 45-46.

⁸¹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 31.

⁸² Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 31.

Saat 09.00 da Belen tepe'nin düşmesi olumlu gelişmeler gösteren taarruz hareketine yeni bir başarı eklenmişti ancak bundan sonra taktik durum kritikleşmeye başladı.

4 ncü kolordu Kalecik'teki düşman birinci mevziini aldıktan sonra düşmanın Erkmen Tepe sırtlarındaki ikinci mevziisine taarruza başladı. Bu taarruz başarılı olamadı. 5 ve 11 nci tümenlerin karşısında düşmanın bir alayı bulunuyordu. Birinci mevziisini kaybeden düşman tümen ihtiyatını süratle ikinci mevziye yetiştirdi.

4 ncü kolordu ilk başarının neşesi içinde, yarma sahasını genişletmek istedi. 5 nci tümenin sağında düşmanın bir mevzi çıkıntısını ele geçirmek amacıyla 5 nci tümen ihtiyat alayını ve kolordu ihtiyatından diğer bir alayı Küçük Kalecik kuzeyindeki bu mevziye taarruza geçirdi. Başarı ile gelişen bir taarruzu ihtiyatla desteklemek gerekirken, yeni bir taarruz hedefi yaratmak hata idi.

Topçu ateşide iki hedefe bölünerek zayıflamıştı. Düşman'ın önemli bir takviye aldığı sırada, düşmanın birinci mevziisini alan bir tümenin ihtiyatını elinden almak ve ihtiyatları başarıyı genişletmek için değil de, tali bir hedefe karşı kullanmak ve topçu ateşinide bölmük yüzünden 4 ncü kolordunun taarruzu durmuştur.

1 nci kolordu cephesinde düşman mevziine giren ve başarıyla ilerleyen 15 nci tümen, düşmanın karşı taarruzu üzerine saat 14.00 ten itibaren çekilmeye başladı. Bunda, Tınaz Tepe kuzey yamacına geçen birliklerin topçu desteğinden mahrum kalması ve 38 nci alay komutanı Yarbay İlyas Bey'in yaralanmasının da tesiri vardı. Burada akşama kadar durum kritikti⁸³. Yanlız 56 ncı alay iki tepeyi muhafaza ediyordu. 14 ncü tümenin Kırca Arslan Tepe'sine giren birlikleri de geri çekilmişti.

15 nci tümen bölgesinde gelişen düşman karşı taarruzu üzerine, Sandıklı kuzeyinde ihtiyatta tutulan 3 ncü tümen Tınaz Tepe istikametinde yürüyüşe geçirildi. Bilen Tepe'yi alan ve onun kuzeyindeki Türkmen Tepe'ye taarruza hazırlanan 23 ncü tümene de tasarrufu mümkün olan bütün kuvvetiyle 15 nci tümene yardım etmesi emredildi. 23 ncü tümen Türkmen Tepe'ye taarruza hazırlanıyordu. Bu son mevzi alınırca, tümen Sincanlı Ovası'na inerek düşmanı tehlikeli bir duruma sokabilirdi. Bu ne-

⁸³ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 32.

denle, 15 nci tümene direkt yardım emri alınınca, son durum üst komutanlığa arz edildi, fakat olumlu cevap alınmadı.

15 nci tümenin karşısında bir alay vardı. Bir alayda bunu takviye etmişti. İki alaylık bir karşı taarruz, 15 nci tümeni sarsmış isede bu kuvvet ordu cephesinde tehlikeli bir durum yaratmaya yeterli değildi. Düşman 23 ncü tümenin karşısına da yeni kuvvet getirmişti. 23 ncü tümen, büyük kısmını toplayıp, 15 nci tümene yardım edinceye kadar da akşam olacaktı. Bu durumu dikkate alan tümen komutanı, yalnız ihtiyattaki 31 nci Alayla Tınaz Tepe'ye ilerleyen düşmanın yanına taarruz etmeye karar verdi. Ancak, bazı gecikmeler, Türkmen Tepe'ye yapılacak taarruzu ertesi güne bırakmaya neden oldu⁸⁴.

Bir taraftan 23 ncü müfrezesinin (31 nci Alay) düşmanı yandan sıkıştırması diğer taraftan akşama doğru yetişen 3 ncü tümenin 15 nci Alay'ı ile 15 nci tümen cephesinin takviye edilmesi, düşman karşı taarruzunu kırdığı gibi, 15 nci tümenin 56 ncı Alay ile yaptığı süngü hücumu ile durum düzeltilmişti.

Ahır Dağı'nı aşan süvari kolordusu, öğleye kadar, Çay Hisar güneyinde toplandı. Kolordu komutanı, Ayvalı-Bakırcık sırtlarını tutarak, düşman ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmek istiyordu⁸⁵. 1 nci Ordu Komutanı da cephedeki taarruzun başarılı olması için, süvarinin düşman mevzülerinin gerilerine taarruz etmesini emretmişti. Bu emri de dikkate alan kolordu komutanı, Ordu'nun isteğini yalnız 2 nci tümen ile yaparak ona Kırka istikametinde taarruz etmek, vazifesini verdi. Bu tümen, kuvvetli mukavemetle karşılaşmış, ağır zayıyat verdi.

1 nci süvari tümeni, Ayvalı, 14 ncü tümen de Düz Ağaç istikametinde ileri sürüldü. 1 nci tümen Bal Mahmut istasyonundan gelen bir Yunan taburu ile karşılaştı. Bir piyade alayının ateş kudretine sahip olan zayıf süvari tümenlerinin savunma mevzülerine çarpmayarak, düşman gerilerine tesir etmeleri gerekirdi. Süvari birliklerinin yanlarda emniyet kuvvetleri bırakarak, topluca kuzeye doğru ilerlemeleri uygun olurdu⁸⁶.

2 nci Ordu'nun yaptığı geniş cephele taarruz düşmanı tesbit etmek maksadını güttüğü için bu ordu cephesinde büyük başarı beklenmiyordu.

⁸⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁵ Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 45-46.

⁸⁶ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 33.

2 nci Ordu'nun kuzey kanadında bulunan 61 nci tümen Kaz Uçuran Tepe'sine yaptığı taarruzda başarılı olmuşsa da karşı taarruza uğrayarak, geri çekilmiştir.

Bugünkü kazanç, 4 ncü kolordunun düşmanın birinci hattını, 23 ncü Tümenin Belen Tepe'yi ele geçirmesinden ve süvari kolordusunun düşman gerisine tesir etmesinden ibarettir. Tınaz Tepe'de büyük bir başarı sağlayan 15 nci Tümen uğradığı karşı taarruz nedeniyle ancak mevzi'nin bir parçasını tutunabilmişti. 14 ncü Tümen'de ele geçirdiği Kılıç Arslan mevzi'ni terk etmişti. Yunan Komutanlığı, yaptığı karşı taarruzlarla uğradığı büyük krizin geçtiğini zannediyordu. Dokuz tümenini trenle Afyon'a nakletmek, Afyon kuzeyindeki tümenlerden taburlar alarak 27 Ağustos 1922 sabahı karşı taarruzlarına devam etmek istiyordu.

General Trikopis'in kuzeyden getirdiği 7 nci tümen, 1 nci tümen komutanı General Frangos'un emrine verilmişti. Bu tümenin bir taburu, süvariye karşı kullanmak, iki taburu Çekil Tepe'ye, bir alayı Kılıç Arslan Beli ve Tınaz Tepe'ye, bir alayı da Boyalı'ya gönderilmek suretiyle parçalanmıştı.

7 nci tümen parçalanmıyarak, süvari kolordusuna karşı bir emniyet kuvveti bırakıldıktan sonra toplu olarak kullanılsaydı, Yunanlılar, Tınaz Tepe'yi ele geçirebileceklerdi. Ancak, Türk Ordusunun ihtiyatında 4 ncü tümenin bulunduğu ve Yunan ihtiyatlarında uzakta oldukları düşünülürse, Türk taarruzlarını durdurmak olanaksızdı⁸⁷.

General Trikopis, toplayabildiği kuvvetler ve Döğer'den nakledeceği 9 ncü tümenle Erkmén-Tınaz Tepe istikametinde karşı taarruzu düşünürken, Ordu'dan 2 nci Kolordu'nun (9 ve 13 ncü tümenler ile) Afyon kuzey cephesindeki 5 nci tümen ve Seyitgazi'deki 15 nci tümeni de alarak Bavurdu-Çay istikametinde 2 nci Türk Ordusunun yan ve gerilerine taarruz etmesi, 1 nci kolordunun da Afyon mevziilerini savunması emredildi.

Taarruza tahsis edilen dört tümenlik kuvvetten bir alay (9 ncü tümenin 26 ncü alayı) Trikopis tarafından trenle Afyon'a nakledilmekteydi. 5 nci Tümen'den de taburlar alınmıştı. Elde kalan 3,5 tümenlik bir kuvvet, 2 nci Ordunun yan ve gerilerine yapılacak bir taarruz için yeterli değildi.

* Frangos ismi diğer kitaplarda; Franco veya Franko olarak geçmektedir.

⁸⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 34.

Yunan Başkomutanlığı, 27 Ağustos gününü kuvvetlerin hazırlanmalarına tahsis ederek 28 Ağustos'ta karşı taarruz yapmak istemiş ise de 2 nci kolordu komutanı Diyenis bu taarruzun ancak 29 Ağustos'ta yapılabileceğini bildirdi. Karşı taarruzun 28 Ağustos günü yapılması, General Trikopis'in Afyon güney mevzilerini muhafaza etmesi şüpheli idi.

Ordu Komutanının emri Trikopis'i hayal kırıklığına uğrattı. O, kuzeyden yapılacak taarruzdan vazgeçilmesinde ısrar ediyor, Ordu Komutanı ise, emrinin yapılmasını istiyordu. Bu anlaşmazlık, Yunan Ordusunu felakete sürüklemekte idi.

Trikopis'in hareketi pasif, Hacı Anesti'nin ki ise aktifti. O, düşman iradesine boyun eğmeyeceğini açıkca bildirmişti. Cephede bulunan durumu yakından takip edemeyen Hacı Anesti'nin İzmir'den öğlen verdiği emir akşam kolordulara ulaşmış, bu süre içinde önemli değişiklikler olmuştu. Artık ordunun aktif bir harekete takatı kalmamıştı. İki başlı bir emir komuta, Yunan kuvvetlerinin zamanında ve yerinde kullanılmasına engel olmuştu. Eskişehir'deki 3 ncü kolordu ile 2 nci kolordunun 2 tümeni kullanılmıştı.

TAARRUZ'UN İKİNCİ GÜNÜ (27 Ağustos 1922)

Bugün, 4 ncü Kolordu Cephesinde Erkmen Tepeleri, 1 nci Kolordu Cephesinde Tınaz Tepe'de şiddetli muharebeler olmuştu⁸⁸.

Yunanlılar, Erkmen Tepelerinde karşı taarruz için Plastiras komutasında üç alaya yakın kuvvet toplamışlardı. 2 nci kolordu bölgesinden getirilen 26 ncü Alay ve Afyon kuzeyindeki 12 nci Tümeden alınan iki taburda bölgede kullanılacaktı.

4 ncü Kolordunun 5 ve 11 nci Tümenleri, hazırlık ateşini müteakip, sabahın erken saatlerinde, düşmandan önce, taarruza geçtiler. 11 nci Tümen, ihtiyattaki 12 nci Tümeden bir alay ile takviye edilmişti. Kolordu Komutanı Kemaletten Sami Bey, verdiği emirde "Bütün ordunun zafelerini temin etmek için 1310 rakımlı Erkmen Tepeleri mutlaka ele geçirilecektir" emrini vermişti.

⁸⁸ İzzettin Çalışlar; Sakarya'dan İzmir'e kadar 1 nci Kolordu, Askeri Mecmua'nın tarih kısmı, 1932, sayı: 28, s. 50-59., Fahri Aykut; İstiklal Savaşında 4 ncü Kolordu, Askeri Mecmua'nın tarih kısmı, Haziran 1935, Sayı: 38 s. 94., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 36., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 491.

4 ncü kolordunun iki tümeni karşısında üç alaydan fazla düşman kuvveti vardı. Saat 06.20 de Yarbay Hasbi Bey komutasındaki 34 ncü Pi-yade Alayı düşman mevziisine girmişti. Bu Alay, ihtiyattaki 12 nci Tümen'den 11 nci Tümen emrine verilmiş olan alaydı. Bu Alay'ın doğu-da Ermenistan harekâtında da yararlılıkları vardı.

Saat 07.00'ye kadar, 5 ve 11 nci Tümenlerin birinci hattaki Alayları da düşman mevziilerine girdiler. Kolordunun sağındaki 8 nci Tümenin bir alayı da Kurtkayası mevziini zaptetti. Çekilen düşman dağlık ve sarp arazide mevziilenmeyi başardı. Topçunun yeniden mevzilenmesi ve karışan birlikleri düzenlemek için taarruz durduruldu.

1 nci Kolordunun 15 nci Tümeni, 2 nci Kolordunun 3 ncü Tümeni ve 23 ncü Tümenin 31 nci Alayı ile takviye edildi. Tınaz Tepe'deki yedi düşman taburuna karşı taarruz icra edildi. Saat 10.00'da Tınaz Tepe ve gerileri tamamen işgal edilerek, düşman Sincanlı Ovası'na atıldı⁸⁹.

Bugün saat 10.00 a kadar kat'î netice yeri olan 10 Km.lik sahada düşman mevziileri yarılmıştı. En sağda Afyon'a taarruz eden 8 nci tümen de başarılar elde ettiği gibi Tınaz Tepe'nin solundaki 14 ncü Tümen'de Kılınc Arslan Belindeki başarılarını geliştiriyordu.

En solda Çekil Tepe'ye taarruz eden 57 nci Tümen henüz hedefine ulaşamamıştı. Buna üzülen Tümen Komutanı Reşat Bey intihar etti. Ölümünden biraz sonra saat 13.00'de tümen (Çekil Tepeyi) Çiğil Tepe'yi ele geçirdi. Ne yazıkki Tümen komutanı Reşat Bey bu zaferi göremedi. Bu olaya üzülen Gazi, "Yazık oldu çocuğa" diyecekti⁹⁰.

2 nci Ordu cephesinde 61 nci Tümen Kazuçuran Tepe'sini, 17 nci Tümen'de Kırantepe-Dedesivrisi mevziilerini işgal etti.

1 nci Ordunun 4 ncü Kolordusu sarp düşmanı takip ettikten sonra Afyon batısında konaklamış, 8 nci Tümen'de Afyon'u işgal etmişti.

1 nci Kolordunun 23 ve 15 nci tümenleri ile bu kolordunun emrine verilen 3 ncü tümen de Sincanlı Ovası'nda toplanmakta idiler, 14 ncü Tümen dağlardan bu ovaya doğru inmekteydi. 57 nci Tümen de küçük mukavemetleri kırarak ilerliyordu. Ordu'nun en solundaki 6 ncü Tümen

⁸⁹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁰ Lord Kınross; Atatürk, Bir Millet'in Doğuşu, Cev: Ayhan Tezel, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 478.

Albay Nazmi Bey'in komutasında Toklu Sivrisi'ne taarruza devam ediyordu. 5 nci Süvari Kolordusu Komutanı, düşman mevziilerinin yarıldığını öğrenince, İlbülak doğusuna doğru geniş bir çevirme harekâtı yapmaya karar verdi. İlk hedef olarak Akçaşehir Bakırcık platosunu tutacaktı⁹¹.

27 Ağustos Günü Yunan Hareketleri:

27 Ağustos'da başlayan şiddetli taarruzlar karşısında General Tirkopis durumun ağırlığını Başkomutan'a bildirerek, ihtiyattaki 2 nci kolordudan takviye istedi. 4 ncü Yunan tümeninin Erkmén Tepe'de bulunan sağkanadı tamamiyle çöktükten sonra, saat 11.00'de çekilmeye karar verdi. Halbuki geri çekilme emrini beklemeden 1 ve 7 nci tümenler çekilmeye başlamışlardı ki, bundan sonra Trikopis bu tümenlerle irtibat kuramamıştır⁹².

Trikopis geniş ölçüde çekilmek istiyordu. Böyle bir hareket Yunan ordusunu imhadan kurtarabilirdi. Fakat 2 nci Kolordu Komutanı kuzeyden taarruz etmek emrini almıştı. Başkomutan da bu taarruzun yapılmasında ısrar ediyordu. Bu durumda Sincanlı Ovası'nın kuzeyinde ve batısındaki sırtlarda tutunmak gerekiyordu. Bu amaçla, Köprülü güneyi-Bal Mahmut-Düz Ağaç hattını tutmaya karar verdi.

Trikopis kuvvetlerini yeni mevziide toplamaya çalışırken, Ordu'dan karşı taarruz emrini aldı. Saat 15.00'de yazılıp 20.000'de gelen emirde kaybedilen mevzilerin ele geçirilmesi, Çobanlar istikametinde taarruz edilmesi isteniyordu. Eskişehir'deki 3 ncü kolordu cephesinde dört tabur bırakacak, 2 nci kolordunun doğusundan Bavurdu istikametinde ilerliyecekti. Karşı taarruz görevi alan 2 nci kolordu Komutanı karşı taarruz emrinin uygulanmasının mümkün olmadığını, akşama doğru çekileceğini bildiriyordu. Daha sonra gelen emirden Başkomutan'ında karşı taarruzdan vazgeçtiği anlaşıldı. Böylece taarruzun ilk gününden beri ilk defa Yunan Komutanları arasında görüş birliği sağlandı. Başkomutan verdiği emirde, İzmir istikametinde adım adım savunma yapılmasını istiyordu. Eskişehir'deki kolordu, 15 nci tümenini Trikopis'in emrine gönderecek ve diğer kuvvetleriyle Bursa istikametinde çekilecekti⁹³.

⁹¹ Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 47-50.

⁹² Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 40.

⁹³ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 41., Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 491., Türk İstiklal Harbi; s. 142.

Komutanlarda Görüş Ayrılıkları:

Yunan komutanları, gün boyu süren anlaşmazlıkları sonunda, İzmir istikametinde çekilmek konusunda birleşmişlerdi.

Türk Ordu komutanları arasında da görüş ayrılıkları başlamıştı. Cephe yarıldıktan sonra 1 nci Ordu Komutanı, düşmanın yakın bir hatta toplanmasını önlemek için kuzeye doğru takibe karar verdi.

2 nci Ordu Komutanı Yunan Ordusunun büyük ölçüde bir çekilmeye yaptığına inanmıyordu. Eskişehir doğsunudaki 3 ncü Yunan Kolordusunun 2 nci Ordu gerisini eden durumda olması, Ordu Komutanını ihtiyatlı davranmaya sevk ediyordu.

Batı Cephesi Komutanı, düşmanın İzmir ve Kütahya istikametinde çekilmesine mani olmak amacıyla, 2 nci Ordu ile Kütahya, 1 nci Orduyla da Dumlupınar istikametini kapatarak, düşmanı çember içine almaya karar verdi. Bu amaçla hazırlanan emir Başkomutan'a arz edildi ve onay alındı.

Bu emrin tatbik edilebilmesi için, her iki Ordu birliklerinin yanlara doğru kaydırılması gerekiyordu, ancak, 1 nci Ordu Komutanı saat 15.20'de Emirlerini yazarak birliklere göndermişti. Bu birlikler kuzeye doğru harekete geçtikten sonra bunların batıya doğru kaydırılmaları çok zor olacaktı.

2 nci Ordunun süratle hareket etmesini sağlamak için Batı Cephesinin emirleri doğrudan kolordulara verildi.

Batı Cephesi'nin Emri 1 nci Orduya geldiği zaman, birliklerin bir kısmı harekete geçmişti. Bu emrin birliklere ulaştırılması da zaman alıyordu. Eğer Batı Cephesi'nin emri 1 nci Ordu Birlikleri harekete geçmeden gelseydi. Yedi Yunan tümeni çembere alınmış olacaktı⁹⁴.

TAARRUZ'UN ÜÇÜNCÜ GÜNÜ (28 Ağustos 1922)

2 nci Ordu düşman mevziilerine girmişti. Ancak, düşmanın gece batıya çekildiğini kestirememişti. 1 nci Ordunun yeni emri gereği, 4 ncü Kolordu Afyon-Boyalı, 1 nci Kolordu Köprülü güneyi-Kırka, 23 ncü tümen Köprülü güneyinde 3 ncü tümen Bal Mahmut, 14 ncü tümende Ayvalı yakınlarına kadar sokulmuşlardıki, Trikopis'in verdiği emre göre, bu mev-

⁹⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 42.

zilerin Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi gerekirdi. Süvari kolordusu da düşman geresinde Düz Ağaç-Eğret istikametinde yürüyordu⁹⁵.

28 nci tümen 28 Ağustos sabahı, Köprülü güneyinde 4 ncü Yunan tümeni ile bir tesadüf muharebesi yaptı. Yunan tümeni, emniyet tertibi almadığı için baskına uğradı ve ağır zayıat verdi.

2 nci Süvari Tümen Komutanı Yarbay Zeki Bey (Tümgeneral Zeki Soydemir) iki süvari alayı ile, Eğrette geceyi geçiren 9 ncü Yunan tümenine yaptığı baskın bir cüret ve cesaret örneğidir. 2 nci Yunan Kolordu Komutanı Diyenis'de Eğret'te bulunuyordu. 9 ncü tümen hiç muharebeye girmedigi için ve dolgun mevcutlu, olduğundan, 2 nci süvari tümeni mümkün olan tesiri yaptıktan sonra Ulucak'a doğru çekilmiştir.

2 nci Ordu; mürettep süvari tümeni ile, Döğer güneyi, 61 nci tümenle ihسانيye batısına, 4 ncü kolorduyla Gazlı Göl bölgesine vardılar. Düşman mukavemeti olmadığı halde birlikler 15-20 Km. yürüyüş yapmışlardı. 10 Km. daha yürüselerdi Resul Baba Dağ kuzeyindeki düşmanla temas edeceklerdi. Böylece, 29 Ağustos sabahı, doğudan 2 nci Ordu, güneyden 1 nci Ordu tarafından kuşatılmış olacaktı. Batıda süvari baskınında böyle bir durumda yapılması, 29 Ağustos günü kat'î neticenin alınmasını sağlayacaktı.

2 nci Ordunun yavaş hareketi, ihtiyattaki 2 nci kolordunun kısa yoldan Sincanlı Ovası'na yürütülmeyle, Afyon'a getirilmesi ve Batı Cephesi Emrinin geç alınması, düşmana çekilme fırsatı vermiştir⁹⁶.

2 nci kolordu Afyon'dan Resul Baba Dağı güney batısına, Afyon kuzey batısındaki 4 ncü kolordu Çat kuyu - Akşehir hattına, 1 nci kolordu Düzağaç - Tazılar bölgesine ilerlediler. Kolordular akşama kadar hedeflerine vardılar. Süvari kolordusu, Eğret baskınından sonra, Altıntaş güneyinde toplandı.

General Trikopis Sincanlı Ovası'nın kuzeyindeki sırtları General Frangos'un emrindeki 1 ve 7 nci tümenlerle tutarak, bunun himayesinde diğer tümenlerini İbulak Dağı üzerinden Dumlupınar'a doğru çekmek istiyordu. Bunun yapılabilmesi için General Frangos'un 28 Ağustos günü emre-

⁹⁵ Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 51-52., İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 60., Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 97. Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 43., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 491.

⁹⁶ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 46.

dilen mevziîde savunmaya devam etmesi, diğer beş Yunan tümeninin de büyük molalar dışında gece gündüz yürümesi gerekiyordu.

Birlikler panik içinde çekildikleri ve süvari kolordusunun baskısı altında olduklarından, emredilen mevziî de savunmaya devam etmesi, diğer beş Yunan tümeninin de büyük molalar dışında gece gündüz yürümesi gerekiyordu.

Birlikler panik içinde çekildikleri ve süvari kolordusunun baskısı altında olduklarından, emredilen mevziîde savunmaya devam etmesi, diğer beş tümenin Köprülü baskını cephede büyük bir gedik açmış, Bal Mahmut ve Ayvalı güneyinde bulunan Plastiras ve Lufas müfrezeleri batıya çekilmişlerdir. Süvari akınları nedeniyle, bu düzensiz çekilmeler, 1 ve 7 nci tümenlere de sirayet etmiş, bu durum karşısında, General Frangos, saat 15.00'de Dumlupınar mevziine çekilmeye karar vermiştir. Bu kararın tatbiki kolay değildi. Ancak talih generale yardım etti. Süvari Kolordusu daha geniş bir kuşatma için yalnız 1 nci tümeni bırakarak diğer iki tümeni ile gece kuzeye doğru hareket etti. Bu hareket duruma ve Ordunun maksadına uygundu. Eğer, 1 nci Kolordu, ilk emre göre önce kuzeye doğru yürüyerek vakit kaybetmeseydi, kestirme yoldan Dumlu istikametinde giderek, Frangos Grubunun geri çekilme yolunu kesecekti.

General Frangos, süvari kolordusunun açık bıraktığı sahadan Dumlupınar istikametinde çekilmeyi başardı. Kendisine diğer tümenlerden yedisekiz tabur katıldı. Böylece üç tümene yakın bir kuvvet kurtulmuş oldu. Bunlar, Dumlupınar güneyindeki iki Yunan tümeni ile de birleşeceklerdi.

General Frangos'un Dumlupınar mevziisine çekilmesi, İzmir istikametini kapatmak açısından yararlı olmuştu. Ancak, İbulak Dağı'ndaki General Trikopis Grubunun güney kanadı açık kalmıştı. Bununla beraber 2 nci Ordunun yavaş hareketi ve 1 nci Ordunun da cephe değiştirmesi, ona Dumlupınar'a kadar çekilme fırsatı vermişti. Onun İbulak bölgesinde gecelemiyerek 10 Km.lik fazla bir yürüyüş yapması, kendisini selamete götürebilirdi.

Yunan yazarları, Trikopis Grubunun batı yürüyüşüne, yerinde saymak diyorlar. Biz de onun Eğret-Ulucak-Çatkuyu bölgesinde gecelemesine gaflet uykusu diyeceğiz⁹⁷. Trikopis raporunda gece yürüyüşleri için klavuz bulamadığını ve gece yürüyüşlerinde birliklerin birbirlerine karışmalarından çekindiğini yazmakta ise de, bu ciddi bir mazeret olamaz. Ancak,

⁹⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 48.

Trikopis, General Frangos'tan kendi güney kanadını koruyacağını ümit etmiş olabilir. General Frangos'un da birden bire Dumlupınar'a çekilmeyecek, bunu yapması gerekirdi.

TAARRUZ'UN DÖRDÜNCÜ GÜNÜ (29 Ağustos 1922)

28-29 Ağustos gecesini beş tümenle Eğret-Çat-Ulucak bölgesinde geçiren General Trikopis, tümenleri saat 02.00-04.00 arasında yürüyüşe geçirecek, Dumlupınar mevziini tutmak istiyordu. Ancak, verilen hareket saatleri geç idi. Trikopis'in en uzaktaki 13 ncü tümeni Dumlupınar'a 35 Km., en yakındaki tümeni olan 9 ncü tümeni ise 25 Km.mesafede idi. Hareketin tanziminde Türk taarruzları, arazinin dağlık ve yolların bozuk olması da dikkate alınmalıydı. Kuzeyde Beşkarış Höyük'te bulunan Türk Süvarisi ile, güneyde Küçükköyde bulunan Türk Kuvvetleri arasında 15 Km.lik bir boşluk vardı ki, beş Yunan tümeni bu aralıktan geçecekti⁹⁸.

Yunan Ordusu güç durumdaydı. Ancak, şans onlara yardım ediyordu. Beşkarış Höyük-Kürtköy bölgesindeki süvari kolordusu çok yorgundu. 4 ncü kolordunun durumu siklet merkezi ile düşmanın geri çekilme hattını kesmeye elverişli değildi. Trikopis, 4 ncü kolorduya karşı iki tümenle yanları koruyarak, diğer üç tümenini Aslıhanlar bölgesine geçirebilirdi.

Trikopis böyle yapmadı. Yürüyüş kollarını batıya doğru yürüteceğine, onlara güney batıya doğru istikametler verdi ki, bunlardan bir kısmı, Türk kuvvetlerinin içinden geçecekti.

2 nci Türk Ordusu, Trikopis'in kuzeyine Altıntaş-Beşkarış hattına ilerliyordu. Bugün Ordu 30 Km. yürüyüş yaptığı halde, düşmanla temas sağlanamadı. Eskişehir'deki 3 ncü Yunan Kolordusunda Bursa istikametinde çekiliyordu^{98a}. 1 nci Ordu; 4 ncü kolordusu ile, General Trikopis Grubunun geri çekilme hattını kesecek şekilde taarruz etmeye, 1 nci kolordusu ile Dumlupınar mevziindeki General Frangos Grubunun Uşak istikametinde geri atmaya karar verdi. İhtiyattaki 2 nci kolordu, Balmahmut-Düzağaz istikametinde ilerliyecekti.

4 ncü kolordu, batıya doğru yanaşarak kendi solunda bir siklet merkezi yapacak yerde, bir tesadüf muharebesine tutuşarak, siklet merkezini solda değil, sağda kurdu. Durum gelişip, düşmanın batıya doğru çekilmek istediği anlaşıldığında zaman geçmişti.

⁹⁸ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 49.

^{98a} Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 50.

1 nci kolordunun 14 ve 57 nci tümenleri Dumlupınar'a yaklaşırken, güneydeki Toklu Sivrisi'ne taarruz eden 6 ncı tümen, buradaki 38 nci Yunan Alayının geri çekilmesini sağladı. Hasıl olan tehlikeli durum karşısında General Frangos saat 16.00 da gerideki Kaplanlı mevziine çekilmeye karar verdi. Plastiras Arpagediği mevziini muhafaza ediyordu⁹⁹.

BAŞKOMUTAN MUHAREBESİ (30 Ağustos 1922)

20-30 Ağustos gecesi sabaha karşı Batı Cephesi Harekât Şube Müdürü Tefik Bey, o saate kadar gelen raporları harita üzerine işaretleyip, Cephe Komutanı İsmet Paşa'ya gösterdi. O da derhal Tefik Bey'i Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdi. Harita'dan durumu tetkik eden Gazi, Düşmanın kuşatılmış olduğunu gördü. Derhal Fevzi ve İsmat Paşaları çağdırttı. Durum tekrar incelendi ve saat 06.30'da yeni emir yazıldı. Ancak durum okadar mühim, o kadar sürat ve şiddete ihtiyaç gösteriyorduki, bu durumu yazılı emirle yürütmek mümkün değildi. Onun için, Gazi Fevzi Paşa'yı Altıntaş güneyinden hareket eden 2 nci Ordu ile bunun batısında bulunan süvari kolordusuna giderek, konuşulduğu gibi hareketi düzenlemesini söyledi. Kendisi 1 nci Ordu karargahına gitti. İsmet Paşa'da karargahta kaldı¹⁰⁰.

29 Ağustos günü İlbülak Dağından Dumlupınar istikametinde yürüyen Trikopis kuvvetleri (Beş Tümen) güneyden 4 ncü kolordunun taarruzuna uğrayarak akşama kadar muharebe etmeye mecbur olmuştu. Akşam muharebeyi keserek Dumlupınar istikametinde çekilecekti. Ancak 23 ncü tümen tarafından Dumlupınara giden geri çekilme yolu kesilmiş, Dumlupınar mevziini tutan General Frangos Grubuda 1 nci kolordu karşısında 10 Km. geriye çekilmişti. General Trikopis Grubu, Kızılağ Vadisinden Gediz istikametinde çekilebilirdi. Ancak, bu dağyolu motorlu ve tekerlekli araçların geçmesine uygun değildi. Yürüyüş tertibinin alınması için uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Ayrıca, süvari kolordusuda bu dağyolunu geride kesecek durumdaydı.

Batı Cephesi Komutanlığı, 2 nci Ordunun, 6 ncı kolordusu ve 61 nci tümeni ile kuzeyden, 1 nci Ordunun takviyeli 4 ncü kolordusu ile güneyden, General Trikopis Grubunu kuşatmak istiyordu. Süvari kolordusu da Kızılağ vadisini kapatacağı.

⁹⁹ Fahri Belen; s. 54.

¹⁰⁰ İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 70., Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 54-55., Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 104. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 493., Türk İstiklal Harbi; s. 231.

Düşmanın imhasını amaçlıyan planın tatbikine ancak öğleden sonra başlanabilmisti. Çünkü, 2 nci Ordu birlikleri 20 Km.uzakta idiler ve 4 ncü kolordunun 12 ve 3 ncü tümenleri, gece yarısına kadar muharebe etmişti, yorgundu. Birlikler birbirlerine karışmıştı. Bunların yeniden tertip ve tanzimi için zamana ihtiyaç vardı. Bundan başka, 4 ncü kolordunun karşısındaki düşman, 29-30 Ağustos gecesi batıya çekilmiş olduğundan kolordu ancak 30 Ağustos saat 12.00 den sonra taarruz edebilirdi.

Bugün 2 nci Ordu birlikleri 20 Km.yürüyüşten sonra saat 14.00'de muharebe meydanına yetiştiler. 6 ncü kolordunun 17 nci tümeni ihtiyatta bırakıldı. Bu tertip, batıdan düşmanı kuşatmaya elverişli değildi. Batı'daki 61'nci tümene daha dar cephe vermek ve ihtiyatı da bunun gerisinde buldurmak gerekirdi. Sonuçta düşmanı batıdan kuşatmak görevi İşören üzerinden ilerleyen iki süvari bölüğüne kalmıştı ki, bu zayıf kuvvet düşmanın gece çekilmesine mani olamazdı.

1 nci Ordu, Aslıhanlar'daki 23 ncü tümenide emrine vererek beş tümenli yaptığı 4 ncü kolorduya, Trikopis'i batıdan kuşatacak tarzda taarruz vazifesini vermişti. 4 ncü kolordu Çalköyden Karaagâc'a kadar 10 Km.lik bir sahadan taarruz edecekti. Düşmanı batıdan kuşatmak ve onun çekilmesine mani olmak için kuvvet çoğunluğunun sol kanatta(batıda) olması gerekirken, böyle bir siklet merkezi yapılmayarak, tümenlere 2-2,5 Km.lik cephele verildi. İhtiyat merkezi bir vaziyette tutuldu¹⁰¹.

Muharebe saat 14.00'de başladığı halde, 3 ve 5 nci tümenlerin hedeflerine uzak olmaları, taarruzlarını geceye bıraktı. 11 nci tümen, güneş batmadan evvel Çal Köy'ü ele geçirdi. 16 ve 5 nci tümenler, düşmanı cephe-den sıkıştırıyorlardı. 5 nci tümen, saat 19,30'da Küçük Adatepe'yi ele geçirdi. Bu tazyikler karşısında düşman, yığın halinde Büyük Adatepe'ye doğru kaçıyordu. Bu yığınları, kuzeyden 61, güneyden 3 ncü tümen kavrayacaktı. Bu iki tümen arasındaki 1 Km.lik açıklık kapatılmadığı için Trikopis 8.000 kişiye yakın bir kuvvetle firar etmeyi başardı.

Bugün öğleye kadar karşı karşıya bulunan iki tarafın yetkili Komutanları 23 ncü tümen komutanı Halis Bey ile Yunan Ordu komutanı Trikopistir. Önce Trikopis'in hatıralarına sonra Ömer Halis Bey'in kurmayı olan General Fahri Belen'in hatıralarına bakalım.

¹⁰¹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 61., Türk İstiklal Harbi; s. 247-254.

Trikopis'e Göre 30 Ağustos Muharebesi:

"30 Ağustos sabahı Adatepede'ki toplanma bölgesi, Aslıhanlar güneyi istikametinden etkili olmayan topçu ateşine maruzdu. Bu nedenle, toplanma bölgesinin emniyetini sağlamak amacıyla birkaç bataryanın mevziilenmesini, güney ve doğu istikametlerine ateş açmasını ve 13 ncü tümendenden, doğudaki tepenin cephe, doğu ve güney olmak üzere işgal edilmesini istedim. Topçular, düşmanın muhtemel mevziine ve Aslıhanlar'dan gelen süvari müfrezesine (23 ncü tümenin süvari bölüğü) birkaç mermi attılar ve bunları dağıttılar! ¹⁰².

Trikopis yazısına şöyle devam ediyor:

"Erzak bitmiş bulunuyor, bilhassa piyade cephane noksanı hissediliyor. 9 ncü tümen de cephane tamamen bittiğinden diğer tümenlerden ikmal edildi. Hiçbir tümen ve kolordunun telsizi çalışmıyordu. Bir taraftan bana verilen İzmir'e kadar, araziye adım adım savunmak görevinin yapılması, diğer taraftan bizden ayrılan 1 ve 7 nci tümenlerin (Frangos Grubu) Dumlupınar sırtlarında olduğunu düşünerek sağ kanadıyla mümkün olursa bu tümenlerle irtibat tesisi, eğer bu tümenler Dumlupınar'da bulunuyorsa, onlarla işbirliği yapmak maksadıyla Çalköyü'nün güney ve doğusundaki sırtları tutmaya karar verdim"

"Yürüyüş başlayınca kuzeyden ve doğudan düşman ateşi (11 ve 16 ncü tümenler olacak) başladı ve düşmanın ilk piyade kolları görüldü. Bu durum üzerine muharebeyi kabule mecbur oldum."

"Muharebe pek şiddetli başladı. Uzun yürüyüş derinliğindeki ordu ve kolordu bağlı birliklerinde düşman topçusu müthiş tahribat yapıyordu. İhtiyat tamamiyle eridiğinden, muhtelif birliklerden ve ağırlıklardan bir ihtiyat teşkil ettim. Güneyden, kuzeyden ve batı istikametlerinden bizi kuşatmak üzere düşman kollarının ilerlediğini görünce, elde piyade olmadığından, derhal bulunduğum mevkinin batısında direkt destek dağıtopçusunun mevziye girmesini ve düşmanı ateş ile püskürtmesini emrettim."

"Saat 17.00 ye doğru Plastiras'ın Dumlupınar'da bulunduğu dair rapor geldi. Banaz istikametinde birliklerimi sevke karar verdim. Plastiras müfrezesinin Hasan Dede Tepe'sinde bulunmasından yararlanarak, iyi durumda olmaları gereken 1 ve 7 nci tümenlerle irtibat sağlar, birliklerin

¹⁰² Trikopis'ten nakleden Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 63.

cephane ve erzak noksanlarını da ikmal edebilirdim. Ancak, muharebenin ceryanı esnasında düşman güneyden kuşatarak, bizi Baǧnaz'a götürecektir istikamet üzerinde ilerliyor ve geriçekilme hattımızı kesmesi mümkün görünüyordu." Trikopis, Baǧnaz istikametinde çekilme emri verdikten sonra, saat 18.00'de Yunan birliklerinde panik çıktı. Yunan topçusu tamamen sustuǧu gibi, Türk topçusunda ağır zayıat verdirmeye başladı. Panik bütün birliklere sirayet ederek, derin vadi içinde büyük karışıklık çıktı. Firarileri toplamak için sarf edilen gayretler neticesiz kalıyordu. Morali yükseltmek için sancağın açılmasında yarar sağlamadı. Topcu erleri koşum hayvanlarına binerek firar ediyorlardı. Saat 20.30'da kolordu karagahı da batıya doğru kaçan firariler arasına katılmıştı¹⁰³.

Trikopis bugün de gereksiz duraklamalar nedeniyle felaketini hazırlamıştır. 30 Ağustos sabahı adatepelere gelen ilk kuvvetiyle Kızıldaş boǧazını tutmalıydı. Kızıldaş Boǧazı tutulduktan sonra, burada savunmak veya çekilmek Frangos Grubu'nun durumuna baǧlıydı. Bu durumda ağır topçu ve motorlu araçları feda etmeleri, Kızıldaş Vadisi'ni daha geride kapatan Türk süvarileri ile muharebe etmek zorunluluǧu vardı. Kütahya'dan Gediz'e girmekte olan 15 nci Yunan tümeninden bu konuda yardım sağlanabilirdi.

Bütün bu işlerin yapılması için erken karar vermek ve hiç zaman kaybetmemek gerektiǧi halde, Trikopis'in sık sık karar deǧiştirdiǧini ve bir kararı tatbik edilirken diǧer kararın onu bozduǧunu görmekteyiz.

Yunan komutanlarının raporlarında kuvvetlerinin az olduǧunu bildirerek kendilerini mazur göstermek ve hataları astlarına ve erlere yüklemek meylili görülmektedir. Hemen ifade edelimki, Yunan askerleri, fena sevk ve idare içinde kendilerine düşen görevleri yapmışlardır.

Başkomutan Muharebesi saat 14.00 de başladı. 23 ncü tümen Aslıhanlar bölgesinde taarruza başladığı ve güneş batmasında yaklaştığı bir sırada, uzun bir yürüyüş kolu görüldü. Bu, Albay Kazım Bey (Orgeneral Kazım Orbay) komutasındaki 3 ncü tümen idi. Kolordunun emrine göre 3 ncü tümen, şu anda 23 ncü tümenin taarruz ettiği Adatepe'ye taarruz edecekti. 23 ncü tümen, Arpagediği üzerinden Kızıldaş Vadisi'nde düşman geri çekilme hattını kesme görevini almıştı. İki tümen komutanı (3 ve 23

¹⁰³ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 65.

ncü) kısa bir görüşmeden ve durum muhakemesinden sonra, vazifelerini değiştirmeye karar verdiler¹⁰⁴.

Başkomutan muharebesinde, gecikmeler ve taktik hatalar nedeniyle gündüz 5 nci Yunan tümeninin bir kısmı ile, 9 ncu tümen komutanı Albay Gordikos müfrezesi, gece de Trikopis komutasında 7-8 bin kişilik bir kuvvet çekilmeyi başardı. Trikopis ile çekilen kuvvetlerden bir kısmı (4 ncü tümen komutanı Dimaras, 12 nci tümen komutanı Kalidopulos komutasında 2.000 kişiye yakın bir kuvvet) 1 Eylül'de ve Trikopis'in yanında kalan 5-6 bin kişilik kuvvette 2 Eylül de ele geçirilmişlerdir. Bu başarıda, süvari kolordusunun kuşatıcı bir tarzda kullanılmasının ve 1 nci kolordunun süratle Uşak istikametinde ilerlemesinin tesiri vardır¹⁰⁵.

Dağlara çekilmeye mecbur edilen düşman, bütün motorlu ve tekerlekli araçlarını, cephane ve malzemenin çoğunu muharebe meydanında terk etmişti. Yunan kaynaklarına göre, 100'den fazla top, 250 motorlu araç bırakılmıştır.

Başkomutan muharebesini yalnız Adatepe'de ceryan eden hareketlerden ibaret sayanlar için, alınan netice pek parlak değildir. Ancak muharebeyi yalnız Adatepe'deki taktik hareketlerle değil, kuvvetleri kat'î netice yerinde toplayan, süvarileri gerilerde saldıran parlak bir stratejik hareket olarak kabul etmek gerekir. Gazi'nin dediği gibi bu, bir "Rum Sındığı"dır.

BAŞKOMUTAN MUHAREBESİ'NİN NETİCELERİ

31 Ağustos sabahı muharebe meydanı düşmanın bıraktığı topraklar, ağır silahlar, motorlu araçlar ve malzeme ile dolu idi. Düşmanın 2.000'den fazla ölü bıraktığı anlaşılıyordu. O kadar da esir alınmıştı. Yaralılar, ağır yaralı olupta yolda ölenler hesaba katıldığında, düşman zaiyatı 8.000'e yaklaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa gördüğü manzarayı şöyle anlatır:

"Muharebe meydanını dolaşırken ordumuzun kazandığı zaferin büyüklüğü ve buna karşılık düşman ordusunun dışarı edildiği felaketin dehşeti beni çok duygulandırdı. Karşılıklı sırtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereler, bırakılmış topraklarla, otomobillerde, sayısız donatım ve

¹⁰⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 68.

¹⁰⁵ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 70.

gereçlerle bu kalıntıların arasında yığılar teşkil eden ölümlerle, toplanıp karargahımıza sevk edilen sürü sürü esir kabileleriyle hakikaten bir kıyamet gününü hatırlatıyordu. Bu kadar şiddetli ateş ve saldırı çemberinden bugün için kurtulabilenler birkaç bin kişilik kılıç artığından ibaretti. Fakat onlar da daha büyük Türk çemberinin içinden çıkmaya muaffak olamıyarak başlarında Başkomutanları olduğu halde beyaz bayrak çekmeye mecbur olacaktı.”¹⁰⁶

Evet bu muharebe alanı sadece hezimete uğramış, mahvolmuş bir ordunun mezarı olmayıp aynı zamanda beş yüz yıl önce ebediyen tarihe gömülmüş bir imparatorluğu hortlatmak amacıyla isterik bir Bizans ve Elenizm rüyası görenlerin (Megali İdea) de mezarı olmuştu.

Yunan Ordusunun Durumu:

5 nci Yunan Tümenini, bir kısmı, tümen komutanının emrinde Kızıldağ Deresi’nden Gediz istikametinde çekilmekte idi. 9 ncu Tümen komutanı Gordlikos komutasındaki bir kısım kuvvetler de 5 nci Tümenine katılmak üzereydi.

Trikopis 8.000’e yakın bir kuvvetle, Frangos Grubu ile birleşmek üzere Keçiler-Yüyülük istikametinde yürümekte idi. 4 ve 12 nci Tümen komutanlarının bulunduğu 2.000 kişilik bir kol, Sarp dağlardan kuzeye ve Kızıldağ Vadisi’ne dönmüştü ki, bu kolun önemli bir kısmı 1 Eylül’de esir edilmiştir. Küçük Asya Mağlubiyeti isimli kitab, bu çekilmeleri şöyle ifade etmektedir. “Birlikler Murat Dağı’nın korkunç tepeleri üzerinden alın yazısı ölüme iniyorlardı”¹⁰⁷.

General Frangos Grubu 31 Ağustos sabahından itibaren 1 nci Kolordu karşısında Uşak istikametinde çekilmeye başlamıştı.

Trikopis’in emrine girmek üzere Dumlupınar istikametinde yürüyüşe geçen 15 nci Yunan tümeni, Dumlupınar yolu kesildikten sonra, Uşak’a yürümek emrini almış ve bu amaçla, Alayont’a gelmişti.

Eskişehir batısındaki 3 ncu Yunan kolordusu henüz mevziide bulunuyordu. Bu kolorduya da Eskişehir üzerinden Bursa istikametinde çekilme emri verilmişti. Sonuç olarak, Başkomutan meydan muharebesinde

¹⁰⁶ Türk İstiklal Harbi; II nci Cilt, Batı Cephesi, 6 nci Kısım, 2 nci Kitap Büyük Tarruz (1-31 Ağustos 1922), Gnkur Basımevi, Ankara, 1968, s. 275.

¹⁰⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 72.

beş tümene yakın bir kuvvetin büyük bir kısmı imha ve esir edilmiş, diğer kısımda dağlara atılmıştı. 15,5 ve 9 ncü tümenlerin birer kısmı Gediz istikametinde, General Frangos emrindeki güney Grubu da (Üç piyade, bir süvari tümeni + yedi tabur) Uşak istikametinde çekiliyordu. Bu kuvvetlerin birleşmesi, yeni bir mukavemet hattı yaratabilirdi.

Türk Ordusunun Durumu:

Kocaeli Grubu (Bir tümen ve üç müfreze) Bilecik genel istikametinde, 11 nci Yunan Tümenine Taarruza devam ediyordu. Gruba toplayabileceği kuvvetlerle İzmit Gölü-Gemlik Körfezi arasından Bursa istikametinde düşman gerilerine taarruz etmek vazifesi verildi. Burada kazanılacak başarı, üç Yunan kolordusunu güç durumda bırakabilirdi. Ancak, Grubun bu maksatla toplayabileceği kuvvet, altı piyade taburu, bir miktar topçu ve süvariden ibaretti.

Güneyden aynı maksatla Kütahya-İnönü istikametinde sevk edilen mürettep süvari tümeni 30 Ağustos'ta Kütahya'yı ele geçirmişti. 31 Ağustos günü bir piyade tümenide Altıntaş kuzeyinden Kütahya istikametinde yürütülmüş ve bu iki tümen 3 ncü kolordu komutanı, Albay Şükrü Naili Bey'in emir ve komutasına verilmişti.

2 nci Ordu (16, 17 ve 61 nci tümenler) kuzeyden Gediz'e doğru hareket emrini aldı. Bu Ordu duruma göre Gediz üzerinden Uşak'a, düşman Uşak'ta mukavemet etmediği takdirde Kula istikametinde ilerleyecekti¹⁰⁸.

1 nci kolordu, bütün gücüyle General Frangos (Franko) Grubunu Uşak istikametinde kovalamakta idi. 31 Ağustos öğleye kadar Çal-Aslıhanlar-Dumlupınar bölgesinde üç kolordu toplu bir halde idiler.

Önemli Bir Karar Safhası:

Başkomutan Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri imha etmekle beraber, bütün orduyu İzmir istikametinde yürütmek kararını vermişti. Düşmanın beş piyade ve bir süvari tümenine yakın bir kuvveti İzmir genel istikametinde çekiliyor, dört tümende Eskişehir-Bursa bölgesinde bulunuyordu. İzmir istikametinde çekilen kuvvetlerin, çekilmelerine ve toplanmalarına meydan vermemek bakımından asıl kuvvetin İzmir istikametinde yürütülmesi çok yerinde bir karardı. İzmir siyasi bir hedef olmakla bera-

¹⁰⁸ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 73.

ber, Yunan kuvvetlerinin İzmir'in batısında toplanabilmesi bakımından da askeri bir hedef olmuştur. Başkomutan'ın Ordularına Akdeniz'i hedef vermekle beraber kuzeyde hedefin elde edilemediğini görüyoruz¹⁰⁹.

Bursa-Eskişehir bölgesinde dört tümeden fazla ve muharebede sarsılmamış 50000 kişilik bir Yunan kuvveti vardı. Bunun karşısındaki Türk kuvvetleri ise, iki piyade tümeni ile üç müstakil Alay'dan, 20000 kişiden ibaretti. Bunlara zayıf bir süvari tümeni ile 7.000 mevcutlu bir piyade tümeni ilave edilerek istenilen imha maksadına varılamazdı.

26 Ağustos'ta Eskişehir Grubu'nu pek az bir kuvvetle oyalıyarak Afyon'da üstün kuvvet toplamak suretiyle parlak bir başarı elde edilmişti. İzmir istikametinde ilerlerken asıl ordunun kuvvetli olması yerinde bir tedbir idi. Ancak, güneyde Yunan ordusu mevcudunun yarısından fazlasını kaybetmiş olduğundan, durum Kütahya-İnönü istikametinde üç tümenli bir kolordu kullanmaya müsaitti. 3 ncü kolordunun 61 nci tümeni güneyde bırakılmıyarak, kendi kolordusu ile kuzeye yürüyebilirdi. 3 ncü kolordu ile Kocaeli Grubu'nun bir elden idaresi için 2 nci Ordu Komutan'ı kuzeyde yapılacak harekâtın başında bulunabilirdi¹¹⁰.

Hakikatte yapılan hareketle, General Fahri Belen'in fikri arasındaki fark bir ordu karargahı ile bir tümen ilavesinden ibaret imiş gibi görünürse de General Fahri Belen bu tümenin çok büyük yararlar sağlayacağı kanısındadır.

Kuzeyde muharebelerin kızıştığı sırada, oradan 41 nci tümenin de alınarak Kütahya üzerinden İzmir istikametinde yürütülmesi üzerine, kuzeydeki Yunan kuvvetlerini imha için bir piyade ve bir süvari tümeni kalıyordu. Kuzeye yeterli kuvvet tahsis etmemenin ilk olumsuz neticesi bugün görüldü. 15 nci Yunan tümeni kendisine batıya doğru yol açmak için, 31 Ağustos sabahından itibaren Kütahya'daki süvari tümenine taarruza başladı. 1 nci tümen de bölgeye ancak gece yetişebildiğinden, Yunan tümeni kendisine batıya doğru yol açmak için, 31 Ağustos sabahından itibaren Kütahya'daki süvari tümenine taarruza başladı. 1 nci tümen de bölgeye ancak gece yetişebildiğinden, Yunan tümeni geceden yararlanarak batıya doğru çekilmeyi başardı.

¹⁰⁹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁰ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 494, Türk İstiklal Harbi; s. 274-277. Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 55-65., İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 77, Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 107. Fahri Belen, *a.g.e.*, 74.

Bugünün önemli bir sorunuda ihtiyattaki 2 nci kolordunun vaktinde kullanılmamasıdır. Dumlupınar güneyinde Oturak-Paşacık-Çiftlik bölgesinde bulunan bu kolordunun sadece 4 ncü tümeni 1 nci ordunun emrine verilmişti. Muharebenin neticesi belli olduktan sonra bütün kolordunun 1 nci kolordunun güney kanadından General Frangos Grubunu kuşatacak şekilde kullanılması ile bu Grubun tamamen imhası sağlanabilirdi.

KAPLANGI MUHAREBESİ (31 Ağustos 1922)^{110a}

Dumlupınar'dan çekilen Feneral Frangos Grubu, Murat Dağı üzerindeki Hasan Dede Tepesi ile Kaplangı dağı arasında bir mevziyi tutmuştu. 7 nci tümen Hacılar Tepesi, Plastiras Grubu Hasan Dede Tepesi, 1 nci tümen Kaplangı'da mevzilenmişti. Güneyde 2 nci tümen vardı.

1 nci kolordunun 57 nci tümeni, 30 Ağustos akşamı bu mevziilerin önüne gelerek muharebeye başlamış ve Yunan 38 ve 44 ncü alayları Kaplangı dağından atılmışlardı.

Trikopis Grubu'nun kendisi ile birleşebilmesi için, General Frangos'un Kaplangı Mevziini tutması gerekiyordu. Bunu takdir eden General Frangos, ihtiyattaki 5 nci Alay ve 4 ncü Tümenin kendisine katılmış olan taburları ile gece taarruzu yaparak saat 22.30'da Kaplangı Dağı'nı aldı. 31 Ağustos sabahı 1 nci Kolordu taarruzlarına devam etti. Demir yolunun kuzeyinden 5 nci, güneyinden, 14 ncü tümen taarruz ediyor, 57 nci tümende Kaplangı'dan geriye atılmış bulunuyordu. Kaplangı güneyinden ilerliyen 6 ncü tümende kuvvetli bir direniş ile karşılaşmıştı. Kaplangı'da dört alaya yakın yunan kuvveti toplandığı için durum kritikti.

Bu durumda şahsi tesirini göstermek için 1 nci kolordu komutanı İzzettin Paşa 57 nci tümenin yanına gitmişti. 1 nci Ordu ihtiyatı, 4 ncü tümeni 1 nci kolordu emrine vermiş, bu tümen, 57 nci tümenin gerisine getirilmişti. 14 ncü tümende kendi sol kanadında siklet merkezi yaparak 57 nci tümene yardım edecek tarzda tertiplenmişti.

Gün doğarken Kaplangı Dağı'na taarruz başladı. Şiddetli bir muharebeden sonra saat 08.30'da düşman perişan bir şekilde Uşak istikametinde çekildi. 57'nci tümen Kaplangı dağındaki kahramanlığı ile, Çiğil Tepe'de intihar eden komutanının ruhunu şadetti¹¹¹.

^{110a} Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 75.

¹¹¹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 76.

Gece ve gündüz devam eden muharebelerden sonra, düşmanı şiddetle takip eden 1 nci kolordu, 25 Km. yürüyüş yaparak Uşak doğusuna varmıştı, 1 nci kolordunun bugünkü harekâtı takdire layıktır.

31 Ağustos günü 1 nci kolordu bir zafer kazanmış, fakat büyük bir fırsat kaçırılmıştır. İhtiyattaki 2 nci kolordu güneyden paralel takibe geçilseydi, Frango Grubu çok tehlikeli bir duruma sokulabilirdi. 1 nci kolordu komutanı İzzettin Paşa'da bunu orduya teklif etmişti. Ancak bu teklif kabul edilmemiştir. Batı Cephesi en geç 31 Ağustos sabahı 2 nci kolordunun kullanılmasına karar vermemeliydi. Ancak bu esnada İsmet Paşa Afyon'dan otomobil ile Dumlupınar'a gelmekte idi. Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı'nın, öğle vakti Çal köyünde toplanarak kararlar aldıkları zaman 5-6 saat geçmişti.

Yunan Ordusunun Durumu:

General Frangos Dumlupınar mevziine Çekildiği zaman kuvveti, 30000 piyade 2000 süvari ve 68 top idi. Bundan 5000 kişilik muharebe zayıyatını düşerse, Trikopis ve 5 nci tümendenden iltihak edenlerle Yunan güney Grubu 35-40 bin kişiydi. 7500 mevcutlu 15 nci tümen Gediz'e doğru çekiliyordu. Eskişehir-Bursa bölgesindeki kuzey grubunun kuvveti ise 50000'e yakındı.

Yunan Başkomutanı, bu kuvvetleri süratle İzmir batısında toplamaya ve memleket içinden de bir kaç tümen getirmeyi başarsaydı, İzmir doğusunda bir meydan muharebesi verebilirdi. Ancak kuzey (Eskişehir) Grubuna bu akşamdan itibaren Eskişehir-Bursa istikametinde çekilme emri verilmiş isede bunun vaktinde İzmir bölgesine getirilmesi olanaksızdı. Eğer bu grubun büyük kısmı 29 Ağustos günü Kütahya da toplanmış olsaydı, Trikopis'in kurtulmasına yardım eder, bundan sonra da Gediz istikametinde çekilebilirdi¹¹².

UŞAK MUHAREBESİ (1 Eylül 1922)¹¹³

1 Eylül günü genel durum şöyleydi:

3 ncü kolordu, Mürettep süvari tümeni ve I nci tümenle İnönü'nde, 41 nci tümen Sabuncular'da idi. Eskişehir'deki 3 ncü Yunan kolordusu

¹¹² Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 77.

¹¹³ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 496, Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 55-65; İzzettin Çahşar; *a.g.e.*, s. 83., Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 112.

çekilmede geciktiği ve birliklerimiz seri hareket ettikleri takdirde, İnönü'de düşmanın geri çekilme hattı kesilecekti. Kütahya'da çemberden kurtulan 15 nci Yunan tümeni, Gediz istikametinde çekilmekte ise de 2 nci ordu birlikleri tarafından önlenmesi mümkün idi. Süvari kolordusu 2 Eylül'de Gediz'e varacaktı. Bu durumda kuzeydeki durum başarılar vadetmekte idi.

Güneyde, 1 nci ordu cephesinde, 2 nci kolordunun vaktinde kullanılmaması nedeniyle bir fırsat kaçırılmıştı. Bu yüzden, kolordular birbirlerini takip etmekte idiler. Uzun yürüyüş hedefi verilmesine rağmen, 2 nci kolordunun Uşak'ta verilecek muharebeye yetiştirilmesi olanaksızdı. 31 Ağustos günü Aslıhanlar bölgesinde istirahat eden 4 ncü kolordu ise ancak bugün Dumlupınar'dan Banaz istikametinde yürüyüşe geçirilmişti. Bu nedenle Uşak'ta Yunan güney grubuna taarruz etmek vazifesi yine 1 nci kolorduya düşüyordu.

General Frangos, Uşak'ın 15 Km. doğusunda Kabaklar-Elma Dağı hattını tuttu. 1 Eylül saat 12.00'den itibaren 1 nci kolordu taarruza başladı. Akşama kadar devam eden muharebelerden sonra düşman Uşak batısına atıldı.

General Frangos'un Uşak doğusunda bir günlük direnişi, Gediz yolu ile Uşak'a çekilmekte olan Yunan kolunun (5 nci tümenin iki alayı ve 9 ncu tümen komutanı Gordikos müfrezesi) kurtulmasını sağlamıştır. Bu kol, 1 Eylül akşamı Uşak kuzey batısına ulaştığı zaman, Frangos Grubunun Uşak'tan çekilmeye başladığını öğrenerek, Güre üzerinden Alaşehir'e yürüyüşe devam etmiştir. Eğer Frangos Grubu Uşak'ta bir gün daha direnebilseydi, Murat Dağı'ndan Uşak'a doğru yürüyen Trikopis kolu da kurtulacaktı. Bu nedenle 1 nci kolordunun Uşak'ı kısa zamanda ele geçirmesinin önemi büyüktür¹¹⁴.

1 Eylül akşamı Ordu Komutanı Nurettin Paşa Uşak'a gelerek, 2 nci kolorduya da 1 nci kolordunun güneyinden düşmanı takip etmek vazifesini verdi. 1 nci kolordu, Kışla Dağı-Takmak hattı kuzeyinden, Kula; 2 nci kolordu da bu hattın güneyinden Alaşehir istikametinde ilerliyecekti. 1 nci kolordu ile birlikte hareket edebilmek için bütün gün yürümüş olan 2 nci kolorduya uzun bir gece yürüyüş yaptırılmıştırki, buna da gerek vardı. Bu düzen alındıktan sonra Yunan kuvvetlerinin tutunması olanaksızdı. Durumu takdir eden General Frangos düzensiz şekilde firar eden ve subaylara

¹¹⁴ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 79.

itaat etmeyen insan sürüsü ile düşmanla temastan kaçınılmasını gereğini Başkomutanlığa bildirmiş, Başkomutanlık da Buldan-Alaşehir hattı doğusuna çekilmeyi onaylamıştı.

GENERAL TRIKOPIS'İN ESİR ALINIŞI (2 Eylül 1922)

Başkomutan Muharebesi'nden sonra, bir gün istirahat eden 4 ncü kolordu, 1 Eylül'de Dumlupınar'dan hareket etti. 2 Eylül'de Uşak'a varan kolordu, Başkomutan Meydan Muharebesi'nde elinden kaçırdığı yorgun ve yaralı avını burada yakalıyacaktı. Kolordu, iki kol halinde yürüyordu. 23 ncü tümen saat 15.30'da kol başı ile Uşak'a birkaç Km. yaklaştığı zaman, şehirden muntazam geçmek için büyük mola verilmişti. Bir gün önce kurtarılan Uşak'ta askeri idare kurulmuş, yangınlar söndürülmüş, dükkanların bir kısmı açılarak normal hayat başlamıştı. 2 Eylül öğleden sonra Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı'nda Uşak'a gelmişlerdir.

23 ncü tümen, Uşak doğusunda molada iken köylüler, düşmanın Cumburt'tan Uşak'a doğru ilerlediğini ve köyleri yaktığını haber verdiler. Dürbünle yapılan gözetlemelerde yangınlar ve dağdan ovaya kaçan köylüler görüldü. Bunun üzerine, Uşak'ta yapılan muharebede dağlarda kalan düşman artıkları olan bu kuvvetlerin üzerine bir müfreze gönderildi¹¹⁵.

Daha sonra tamamlayıcı bilgiler ve Batı Cephesi Komutanı'ndan emir alan 4 ncü kolordu komutanı, bütün kolordusunu düşman istikametinde yöneltti. Bu tertipler alınırken daha önce gönderilmiş olan müfreze, düşmanla temas etti. Trikopis başlangıçta savunma için emirler vermişse de birlikler bu emirlere uymamışlardır. Trikopis hatıralarında olayı şöyle anlatır: "Kol ertesi gün (2 Eylül) Karahisar güneyinde 1155 rakımlı tepeye vardığı zaman saat 16.00'da düşman süvarisinin ve gerisinden piyadenin ilerlediği (69 ncü alay müfrezesi) haber verildi" bu haberi alan Trikopis savunma için verdiği emirleri, aldığı tedbirleri anlattuktan sonra şöyle devam ediyor: "Savunma ile görevlendirilen Albay Kaybali yanına gelerek, yeterli cephaneye olmadığını, askerlerin boş yere feda edildiklerini söyleyerek mevzî işgal etmediklerini bildiriyor. Bir borazan ile ateş kes işareti verdiği gibi, erler de mevzîlerini terk ediyorlar. Trikopis erlerin isyan ederek, kalan mermilerini subaylara karşı kullanmak ihtarı karşısında "böyle acıklı bir vaziyette yaralı bir kalple" topların ve makineli tüfeklerin tahribini em-

¹¹⁵ Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 112-121., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 81.

rettikten sonra, subaylardan erlerin isyanını ait yazılı bildiri alarak teslim bayrağını çektiriyor ¹¹⁶”.

69 ncü alayın raporuna ve alayın öncü tabur komutanı yüzbaşı Nihat Bey'in, Fahri Belen'e anlattıklarına göre, olay şöyle olmuştur:

Öncü düşmana yaklaştığı zaman, düşman teslim olmak için yüksek rütbeli bir subay istemiştir. Yüzbaşı Nihay Bey kendisini tümen komutanı olarak göstererek görüşmelere başlamış ve teslim işlemlerini tamamlamıştır. Nihat Bey'in ilk aldığı esirleri, 25 üst subay, bir çok subay ve 1000 eri 23 ncü Tümen karargahına gönderdi. Hava soğuktu. İçlerinde kolordu, tümen, kurmay başkanları ve topçu komutanları bulunan yüksek rütbeli Yunan subayları, yanlarına gelen yüzbaş, Nihat Bey'i görünce, “tümen komutanı geliyor.” diye ayağa kalktılar. Bu da Nihat Bey'in tümen komutanı rolünü yaptığını gösteriyordu.

Esir generaller, 5 nci tümen tarafından 4 ncü kolordu karargahına ve sonra da Batı Cephesi komutanlığına gönderilmişlerdir. Batı Cephesi komutanı da bizzat Başkomutan'a takdim etmiştir.

Uşak'ta esir edilenler, Batı Cephesi'nin muharebe raporuna göre, General Trikopis, 2 nci Kolordu komutanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13 ncü Tümen Komutanı Albay Vandelis ile 120 subay ve 3000 erdir ¹¹⁷.

İZMİR YOLLARINDA TAKİP HAREKETLERİ

Eylül'ün 4 ncü gününe kadar:

3 ncü kolordu, 3 Eylül sabahından itibaren, İnönü'deki 3 ncü Yunan kolordusuna taarruz etti. Oyalama muharebesi yapan Yunanlılar, akşam Bozüyük sırtlarına çekildi. 4 Eylül'de artçıları ile Bozüyük'te Türk kolordusunu oyalarak, Karaköy üzerinden ve Mezit Vadisi'nden kuvvetlerini çekti.

Kütahya'dan Gediz istikametinde çekilen 15 nci Yunan tümeni, 61 nci tümen tarafından Gediz kuzeyinde önlenmiş ise de Yunan tümeni, Simav'a doğru yürümüş ve 61 nci tümen de onu bir müfreze ile takip etmiştir.

¹¹⁶ Trikopis'in hatıralarından nakleden Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 81.

¹¹⁷ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 82.

4 Eylül akşamına kadar, 1 nci kolordu Kula'ya, 2 nci kolordu da Alaşehir'e, vardılar. 2 nci süvari tümeni Kula'ya, 3 ncü süvari tümeni Cevizli'ye ve Menderes müfrezesi de Nazilli'ye ulaşmıştı.

1 nci ordu birlikleri üç günden beri 30-45 Km.lik yürüyüş yapmışlardı. Arazi dağlık, yollar bozuk olduğuna, düşman artçıları ile de muharebeler yapıldığına göre bu yürüyüşler normalin çok üstünde idi.

Kuzeyden Kula istikametinde ilerleyen süvari kolordusu ile, güneyden Cevizli üzerinden Alaşehir'e doğru yürüyen süvari tümeninin kuşatıcı durumları, büyük başarılar vadeliyordu. Bu tehlikeli durumu değerlendiren General Frangos, Yunan Ordu Komutanı'nın savunmayı emrettiği yerlerde artçı muharebeleri yaparak, çemberden kurtulmak için süratle çekilmekte idi. Kısa bir duraklama bile onu felakete sürükleyebilirdi. Yunanlılar Türk birliklerinin hareketini geciktirmek için, büyük ölçüde tahribat yapmakta idiler. Yanlış yolları, iâşe maddelerini değil, köyleri, şehirleri yakıyorlardı. Yolda halktan öldürülenler, binalara doldurulup topluca yakılanlar, kuyulara doldurulan cesetler görülüyordu. Yunanlıların taktiği "Taş üzerinde taş, omuz üzerinde baş bırakmamak" idi.

İnönü'de 3 ncü Yunan kolordusunun geri çekilme yolları kesilmemiş, 15 nci Yunan tümeni de Gediz'de kurtulmuştu. Yunan güney muharebe grubu da muharebeyi kabul etmiyordu. Bu durumu dikkate alan Batı Cephesi Komutanlığı Bursa-Simav-Alaşehir istikametlerinde çekilen yedi Yunan tümeninin İzmir doğusunda toplanabileceğini, üç tümenin de Yunanistan'dan getirileceğini tahmin ederek, Milne hattında veya İzmir doğusunda muharebe verileceğini dikkate almaktaydı. Ancak, Yunan güney (Frangos) ve kuzey (3 ncü kolordu) Gruplarını aralarındaki çok uzak mesafe nedeniyle İzmir önünde buluşmaları uzak bir varsayımdı.

Yunanlılar vaktinde hazırlık yapmak şartı ile ülkelerinde İzmir'e iki tümen getirmeleri, ancak İzmir'in doğusundaki geçitleri tutabilmeleri ile mümkündü. Düşünülen ve tahmin edilen meydan muharebelerinden önce, çok sarsılmış olan Frangos Grubu'nu bir an evvel yakalayıp imha etmek, takibin şiddetini kısmamak gerekirdi. 4 Eylül'de Frangos Grubu'nu yakalamak için bir fırsat çıktı. Ancak bu fırsattan büyük ölçüde yararlanılmadı¹¹⁸.

¹¹⁸ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 87.

Kaçırılan Son Fırsat:

Yunan güney grubu, 4 Eylül akşamı büyük kısmı ile, Alaşehir doğusunda bulunmakta, yancıları ile de kuzeyde Kula, güneyde Buldan istikametlerini korumakta idi. Süvari kolordusu, 4 Eylül sabahı Kula'yı alarak, düşmanı kuzeyden, 3 ncü süvari tümeni de Alaşehir'i güneyden kuşatacak bir durumda bulunuyordu. 1 nci kolordu akşama kadar Kula batısına, 2 nci kolordu da Alaşehir doğusuna varmıştı. Bu durumda, Yunan kuvvetleri Alaşehir'i savundukları takdirde her taraftan kuşatılacaklardı. Ancak gecedan yararlanarak Yunan güney grubu alaşehir batısına çekildi.

Durum yine Yunan Grubu'nu kuşatmaya müsaitti. 5 Eylül günü 2 nci süvari Alaşehir batısına diğer süvari tümenleri de Salihli'ye doğru ilerledi. Yunan güney grubu, Salihli'ye doğru çekilirken Lüfas müfrezesi yürüyüş kolunun yanını korumaktaydı. Bu kuvvetli yancı, 2 nci süvari tümenini durdurmaya muaffak oldu.

1 nci süvari tümeninin öncü alayı bugün öğleden sonra Salihli'ye girerek düşmanın geri çekilme yollarını kesmişti. Bu alayın düşmanın büyük kısmının Salihli'ye doğru çekilmekte olduğundan haberi yoktu. Ağaçlar arasında zafer neşesi içinde istirahat ederken, düşman taarruzuna uğradı. Plastiras, kendi büyük kısmını, Salihli'den Ahmetli'ye yürütmeyi başardı.

Bu başarısızlıkta, süvari alayının, emniyet tetibi almaması kadar, 1 nci tümen büyük kısmının vaktinde yetişememesi ve 14 ncü tümeninde geç kalmasının tesiri büyüktür. Zayıf bir süvari alayı düşman öncüsünü durdurmayı başarır bile, geriden gelen büyük kısmı tutamazdı. İki süvari tümeninin geç kalması büyük bir fırsatın kaçmasına neden olmuştur¹¹⁹.

Muharebe başladığında süvari tümenlerinde, 3000 atlı vardı. Bu miktarın muharebelerde daha azaldığı dikkate alınırca, 20-25 bin mevcudu olan Yunan güney grubunun süvariler tarafından mağlup edilmesi beklenemezdi. Ancak, düşmanın bugün akşama kadar oyalanması, 1 ve 2 nci kolorduların yetişmelerini sağlayabilirdi.

6 Eylül'de süvari kolordusu, Salihli batısında, Yunanlıların vaktiyle tahkim ettikleri Milne hattına taarruz etti. Yapılan taarruz sonucunda Milne hattının yalnız artçı kuvvetler tarafından tutulduğu anlaşıldı. Kısa bir direnişten sonra, bu artçılar, batıya doğru çekildi.

¹¹⁹ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 89.

Bundan sonra süvari kolordusu, zayıf düşman mukavemetlerini kırarak, 8 Eylül'de Manisa'ya vardı. Artık düşmanın İzmir'i savunmasına olanak kalmamıştı. Menderes bölgesinden İzmir'e doğru çekilen kuvvetleri kurtarmak için savunmaya elverişli olan Menemen-Sabuncupınar-Nif(Kemal Paşa) geçitlerinde en az bir gün savunmada kalmak gerekirdi. Bunu yapmaya gücü yetmeyen Yunan güney grubu, 8-9 Ağustos gecesi İzmir güneyinden Urla yarım adasına çekildi.

Dumlupınar'dan sonra yapılan takip hareketleri, harp tarihinin en parlak hareketleri arasında yer alacaktır. Eğer takip, büyük bir sürat ve şedditle yapılmıyorsa, Yunanlılar daha büyük ölçüde tahribat yaparak, Türk birliklerinin hareketini güçleştirerek, kuvvetlerini İzmir doğusunda toplamayı başarmıştı.

Başkomutan Orduyu Ödüllendiriyor.

Başkomutan Muharebesi'nden sonra, komutanların ve subayların ödüllendirilmeleri ve terfi ettirilmeleri yerinde bir hareketti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Mareşalliğe, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Korgeneralliğe, yükseltmişti¹²⁰.

İZMİR'İN KURTULUŞU (9 Eylül 1922)

Başkomutan muharebesi büyük bir zaferle neticelenerek, Türk Ordusu İzmir istikametinde düşmanı takip ederken, 4 Eylül'de Milli Hükümet'e İstanbul'daki itilaf temsilcilerinden mütareke teklifi yapılmıştı. Başkomutan, bu teklifin Yunan ordusunu kurtarmak amacını güttüğünü değerlendiriyor, ve 10 Eylül'de İzmir'in alınacağını ümit ediyordu. Bu nedenle 10 Eylül'e kadar mütareke teklifi olursa şartların neler olacağını 5 Eylül'de telgrafla, Vekiller Heyeti'ne bildiriyordu. Bu şartların esasları; on beş gün içinde Trakya'nın tahliyesi, esirlerin iadesi ve Yunanlıların tahribatı tamir etmelerinden ibaretti¹²¹.

Fransız kruvazörü Edgar Gine'den bizzat Başkomutan'a gönderilen telgrafta da İzmir'deki İtilaf devletleri konsoloslarına kendileri ile müzake-

¹²⁰ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 90.

¹²¹ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 339., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 92., Cihat Akçakayalıoğlu; Atatürk, Komutan İnkılapçı ve Devlet Adamı yönleriyle, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1988, İkinci Baskı, s. 404., Hamza Eroğlu; Türk İnkılap Tarihi, Yeni Baskı, Ankara 1990, s. 192.

relerde bulunmak üzere yetki verildiği, görüşme yerinin ve gününün bildirilmesi istenmekteydi. Buna karşılık, görüşme yerinin 9 Eylül'de Nif (Kemal Paşa) olduğu bildirildi. Mustafa Kemal Paşa Nif'e geldiği zaman 9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girmiş ve böylece, Türk ordusu Başkomutanın vermiş olduğu Akdeniz Hedefine ulaşmış bulunuyordu.

İzmir'in işgalinde alınacak tedbirler 8 Eylül'de Nif'te kararlaştırılmıştı. Şehrin işgaline 8 nci piyade tümeni tahsis edilmiş, Askeri valiliğe de 1 nci Kolordu Komutanı tayin olunmuştur.

9 Eylül sabahı, Sabuncu bel'den geçen 2 nci süvari tümeni Mersinli yolu ile İzmir'e yaklaşırken, 1 nci tümen de Kadifekale'ye doğru ilerliyordu. Ufak direnişler arasında İzmir'e giren Türk süvarileri Hükümet Konağı'na ve Kadife kaleye Türk bayrağını çektiler¹²².

2 nci Süvari Tümen Karargahı, Vilayet Konağı'na yerleşti. Bu sırada, Fransız savaş gemisinden gelen bir deniz subayı General Mürsel'i (1 nci Süvari Tümen Komutanı) ziyaret ederek bir emri olup olmadığını sordu. Komutan, "İzmir'e girildiğinin Ankara'ya bildirilmesini diledi ve teşekkür etti" Fransızların gönderdiği bu mesaj, Ankara, İstanbul ve Doğu Cephesi Komutanları tarafından alınmıştı¹²³.

Anadolu Rumları İzmir'e kaçtukları için şehrin nüfusu birkaç misli artmıştı. Binlerce perişan, yalınayak başı kabak, sivil Rum, kucaklarında eşyaları ve çocuklarıyla şehirde öyle dolaşıyordu. Bir zamanlar Rum toplumunun refah içinde Türklerle birlikte yaşadığı, ama şimdi Yunan ordusunca yıkılan ve tümüyle yakılan köylerin duman kokulu yıkıntıları arasında, geride bırakmış yaşlı Rum kadınları, ellerini göğse kaldırarak, İngiliz Başbakanı Lloyd George'u "Kako hrono nahis Corci" (Sana lanet olsun Corci) çığlıklarıyla lanetliyorlardı. Limandaki savaş gemilerinin hepsi mülteciler ile doluydu. Bundan sonraki birkaç gün içinde yabancı savaş gemileri ve şilepler İzmir'den 213480 erkek, kadın ve çocuğu alarak Yunanistan'a ve Ege adalarına taşıdılar. İzmir'in dörtte üçü tüten bir harabe haline gelmişti. Fırsatçıların yağmalarına karşı şiddetli tedbirler alındı¹²⁴.

¹²² Lord Kinross; *a.g.e.*, 490-504., David Walder; Çanakkale Olayı, Milliyet Yayınları tarih dizisi, Cev. M. Ali Kayabal, İkinci Baskı, Haziran 1970, s. 210.

¹²³ Cihat Akçakayahoğlu; *a.g.e.*, s. 404.

¹²⁴ David Walder; *a.g.e.*, s. 208, 214., *a.g.e.*, Salahi R. Sonyel; *a.g.e.*, s. 274., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 93.

8 nci tümen şehrin düzenini sağladıktan sonra, süvari kolordusuna Seydiköy bölgesindeki düşmanı yakalamak görevi verildi. Menderes'ten çekilen ve 3 ncü süvari tümeni tarafından takip edilen bu düşman karşılanarak, 50 subay, 3000 er ve 4 top esir alındı.

Yunan birlikleri üç yerde çemberden kurtulmuştu. İzmir'den sonra da Urla yarımadasının coğrafi durumu onun çekilmesine yardım etti. Gayet dağlık ve sarp olan bu yarımadanın Urla kasabası civarındaki boğaz 10 Km. genişlikteydi ve iki taraftan donanma ateşi altındaydı.

11 Eylül'de düşman Urla batısındaki Yağcı Dağı'ndan sonra da Alaçatı sırtlarından atılarak 16 Eylül'de Çeşme kurtarıldı.

Yunan Ordusunun Anadolu'dan Çekilmesi:

13 Eylül'de Dikili'ye gelerek donanma himayesinde kuvvetli bir köprübaşı mevziî tutan 15 nci Yunan tümeni burada kendisini takip eden kuvveti durdurmuş, 2 nci süvari tümeni de yetişemediği için 13-14 Eylül gecesi vapurlara binmeyi başarmıştır.

6 Eylül'de Anadolu'yu terk etmek emrini alan 3 ncü Yunan kolordusu, oyalama muharebeleri yaparak çekilmeye başladı. 13 Eylül'den itibaren Türk birlikleri Bandırma istikametinde çekilen 3 ve 10 ncü Yunan tümenlerini takip etmek için Karacabey istikametinde yürüyüşe geçtiler. Türk Birlikleri Bandırma doğusuna vardıkları zaman Yunan kolordusu Kapıdağı'nın dar boğazından da yararlanarak kuvvetli bir mevziî tutmuştu. Denizden Yunan donanmasında bu mevziîyi ateşi ile destekliyordu. Bu suretle taarruzları durduran 3 ncü Yunan kolordusu, 17 Eylül'de gemilere binmeye muaffak oldu. Türk topraklarını enson terk eden Yunan kuvvetleri bunlardı. 26 Ağustos'ta başlayan muharebeler, 24 günde sona ermiş bulunuyordu. Afyon'dan İzmir'e kadar 10 gün yürüyüş ve 5 gün muharebe dahil olmak üzere 400 Km.lik mesafe 15 günde katedilmişti ki bu karışında düşman bulunmayan bir ordunun normal yürüyüş hızıdır.

İzmir'de Urla'ya Bandırma'da Kapıdağı boğazları ve bunları yan ateşine alan Yunan harp gemileri, Yunan kuvvetlerinin kurtulmalarına büyük ölçüde yardım etmişlerdir. Eğer bu uygun şartlar olmasaydı, Bandırma'dan ve Erdek'ten çekilen kuvvetlerin büyük kısımları yakalanabilirdi¹²⁵.

¹²⁵ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 103.

Yunan Ordusunun Yenilmesinin Başlıca Nedenleri:

Anadolu'da mümkün olduğu kadar çok kuvvet bulundurması gerekirken, İstanbul'u işgal etmek sevdasıyla, Anadolu'dan bir tümene yakın kuvveti Trakya'ya nakletti.

Yunan ordusu, Eskişehir-Afyon mevziini ve demiryolunu muhafaza etmek için kuvvetlerini bu çok geniş cepheye dağıtarak, en hassas yeri olan Güney kanadını zayıf bıraktı.

Hacı Anesti, Yunan ordusunu 400 Km.uzaktan idare etmeye çalıştı. Verdiği emirler birliklere ulaşınca kadar taktik durum çok değişiyor, verilen emir anlamsız kalıyordu.

Hacı Anesti'nin kuzeyden yapmak istediği karşı taarruz kuvvetlerin vaktinde buna göre tertiplenmemesi ve ihtiyatların bir kısmını Trikopis tarafından güneye alınması nedeniyle başarı vadetmiyordu.

Türk ordusunun katî netice yerindeki mevzilerden bir kısmını ele geçirdiği zaman Trikopis'in elinde Türk taarruzlarını durduracak ihtiyat kalmamıştı. Bu durumda Hacı Anesti halâ karşı taarruz için ısrar ediyordu.

26 Ağustos akşamı Yunan ihtiyatları muharebe alanından çok uzakta idiler. Bu nedenle, kuvvetleri bir araya getirmek, ihtiyatlardan azami derecede yararlanmak için Afyon mevziindeki kuvvetler, kuzeydeki Resul Baba mevziine çekilmeli, kuvvetler birbirine yanaştırılmalı, Afyon doğusuna karşı taarruz yapılmalı idi.

Hacı Anesti'nin kuzeyde, Trikopis'in güneyde kullanmak istedikleri ihtiyatlar kullanılmadı, Güneyde üç buçuk Yunan tümeni oniki Türk tümeni ile karşı karşıya bırakıldı.

Adım adım savunma değil, geniş ölçüde bir çekilme harekâtı yapılmahydı.

Geri çekilmede yürüyüş hedefleri daha uzun verilmeliydi ¹²⁶.

Yunanistan'da ihtilal ve "İ Dhiki ton Eks-Altılar Mahkemesi"

İngiliz askeri uzmanlarının yardımıyla hazırlanmış olan Yunan savunma mevziilerinin altı aydan önce aşılamıyacağı ileri sürülürken ¹²⁷, Büyük

¹²⁶ Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 108.

¹²⁷ Ziya Göğem; kurmay albay dadaylı Halit Bey(Akmansü), C.I, İstanbul, 1954, s.

Türk Taarruzu ile ondört günde aşılmış olması, Yunanlılar'ın "Mikrasiatik Katastrofi" diye adlandırdıkları "Küçük Asya Felaketi"ni getirmiş, bu da ülkede çalkantılara sebep olmuştu. Perişan olan Yunan ordusunun güney kanadına bağlı birliklerden arta kalanlar Sakız ve Midilli adalarına kaçmışlardı. Bu birlikler Albay Nikolaos Plastiras ile albay Stilianos Gonatas ve Lemnos harp gemisinin¹²⁸ kaptanı yüzbaşı Dimitrios Fokas'ın önderliğinde, Atina'daki hükümete ve özellikle kral Konstantin'e karşı ihtilal hazırlıklarına giriştiler. Ülkelerinin "Batı"dan tecrit edilmesinden ve -sırf bu yüzden meydana geldiğini öne sürdükleri- "Küçük Asya Felaketi"nden Konstantin'i sorumlu tutan ve bir triumvira şeklinde kurulan ihtilal komitesinin başkanı kıdemli albay S. Gonatas idi, ancak esas etki ve söz sahibi olan kişi albay N. Plastiras olup, yüzbaşı D. Fokas'ın pek fonksiyonu yoktu¹²⁹. 10-23 Eylül 1922'de adalarda başlayan hareket, 26 Eylül'de Atina'da uçaklarla bildiri dağıttı. Kara ve Deniz subaylarıyla, Midilli ve Sakız halkı adına albay Gonates tarafından imzalanmış olan bildirilerde kral Konstantin'in tahttan çekilmesi, 21 Mayıs 1922'den beri iktidarda olan koalisyonun başı Petros Protopapadakis'in¹³⁰ istifa edip meclisin dağılması isteniyordu¹³¹. Böylece, 26 Eylül 1922'de meclis dağıldı, hükümet istifa etti ve Konstantin'de yerini oğlu Yorgo'ya (II. Yorgo) bıraktı.

İhtilalciler Lemnos gemisiyle Sakız'dan ayrılıp kıta Yunanistan'ına hareket ettikten bir süre sonra, ihtilalin "liderleri" arasında Atina'ya varıldığı zaman yayınlanması düşünülen diğer bildirilerde kimin imzasının bulunacağı konusunda sert tartışmalar çıkmış, "ihtilal filosu"nun komutanı Petropulakis aşırı derecede sinirlenerek krizler geçirmiş ve zorla kamarasına kapatılmıştı¹³².

İhtilal komitesi Atina'da idareyi ele almadan önce, 26 Eylül'de dağıtılmış olan uçak bildirilerinin yarattığı otorite boşluğundan yararlanan general Theodoros Pangalos, Atina'da tutuklu bulunan liberal (Venizelosçu) subayları serbest bırakıp bunları silahlandırmış, liberallerin yayın organı olan Eleftheron Vima gazetesine karargah kurarak, sabık hükümetin ileri

¹²⁸ Lemnos, 1921 Haziran'ında kral Konstantin'i İstanbul'a getiren harp gemisi idi.

¹²⁹ Gregor Manousakis; Hellas-Wohin, Godesberg, 1967, s. 123-124.

¹³⁰ Michael Llewellyn Smith; Anadolu üzerindeki Göz, cev. Halim İnal, İstanbul, 1978, s. 293, 342, 371.

¹³¹ Gregor Manousakis; *a.g.e.*, s. 124.

¹³² Michael Uewellyn Simth; *a.g.e.*, s. 339-340.

gelenlerini, kralcı asker ve sivilleri tutuklatmıştı¹³³. İhtilal komitesi 28 Eylül'de yönetimi ele alınca derhal Paris'te bulunan Venizelos'la temasa geçilmiş ve kendisinden müttefik devletler nezdinde Yunanistan'ı temsil etmesi istenmişti. Venizelos bunu kabul etmiş ve İngiltere ve Fransa'nın desteğine dayanan yeni bir toparlanma ve kalkınma yolunun tutulması gerektiğine karar vermişti¹³⁴.

Bu arada tutuklanmış olan Gunaris, Theotokis, Protopapadakis, Stratos, Gudas ve diğer "suçluların" yargılanmaları için özel bir askeri mahkeme kurulmuştu. Ayrıca bir de soruşturma komisyonu oluşturulmuş ve başına general Theodoros Pangalos getirilmişti. Yapılan araştırma ve soruşturmalardan sonra 27 Kasım 1922'de general Aleksandros Othoneos başkanlığındaki mahkeme, "vatana ihanet" suçundan, Küçük Asya Orduları Komutanı Hadzianesti (Hacı Anesti)yi, siyasilerden Gunaris, Stratos, Protopapadakis, Baltazzis ve Theokis'i idama, general Stratigos ile amiral Gudas'ı da ömür boyu hapse mahkum etmişti¹³⁵. İdamlar, 1909 Gudi darbesinin gerçekleştiği semtte, kurşuna dizilerek infaz edildi. Böylece "Küçük Asya Felaketi"nin sorumlusu sayılanlar ortadan kaldırılmış oluyordu¹³⁶.

BÜYÜK ZAFER'İ HAZIRLAYAN NEDENLER

Millet ve İç Politika:

Mustafa Kemal'in Nutuk'ta da belirttiği gibi, iç cepheye büyük önem vermiş, yurt içinde huzur sağlanmış, milletin meclise ve orduya güveni temin edilmişti.

Dış Politika:

1921 Ağustos'u ile 1922 sonuna kadar çok iyi ve dengeli bir dış politika uygulanmış, Türkiye'nin jeostratejik özelliklerinden azami yarar sağlanmıştır. Rusya'ya karşı gerçeklere dayanan bir siyaset izlenmiş, onlardan büyük ölçüde askeri yardım temin edilmiştir. İngiltere'nin kendi menfaatlerine aykırı girişimlerini onaylamayan Fransa ve İtalya ile derhal iyi siyasi ilişkiler kurulmuş, satın alma ve hibe yolu ile askeri malzeme temin edilmiştir. İki cepheli savaşa hiç bir zaman fırsat verilmemiş, kuvvet tasarrufu ve siklet merkezi sağlayacak bir dış politika izlenmiştir.

¹³³ Gregor Manousakis; *a.g.e.*, s. 124-125.

¹³⁴ Michael Uewellyn Smith. *a.g.e.*, s. 343.

¹³⁵ "Altılar Mahkemesi" ve savunmalar için bkz. Gregor Manousakis; *a.g.e.*, s. 126-127.

¹³⁶ Murat Hatipoğlu; *a.g.e.*, s. 139-141.

Ordu:

Ordudaki subayların büyük çoğunluğu harp tecrübesine sahipti. Ülkenin karşısında olduğu durumun önemini kavramıştı. Yunan ordusu büyük bir moral çöküntüsü içinde iken, Türk ordusu pek çok sıkıntılara, yokluklara ve zahmetlere rağmen yüksek moralini koruyordu. Zafere olan inanç tamdı.

Emir Komuta:

Harp Prensiplerinden, Baskın ve siklet merkezi çok iyi kullanılmış, gereken yerde ve zamanda yeterli kuvvet çoğunluğu sağlanmıştı.

Komutanlar:

Muharebe sahasında yapılan ve yapılamayan her şeyden komutan sorumludur. Yunan Başkomutanı Hacı Anesti cepheden 400 Km., uzaktan, İzmirdeki yatından muharebeleri idare etmeye çalışırken Mustafa Kemal Paşa cephede idi. Oyunu kurallarına göre oynayan komutan Mustafa Kemal idi. O, muharebelerde kat'î netice yerini iyi seçip, tasarrufu mümkün olan bütün kuvvetleri orada toplayarak kendisi de şahsi nüfusunu orada gösterirdi. Ordu da ve Millette Mustafa Kemal'in ne yaparsa, doğru olduğu, Onun hata yapmayacağı görüşü yerleşmişti. Genelkurmay Başkanı, Mareşal Fevzi Çakmak ve Batı Cephesi Komutanı Korgeneral İsmet İnönü, çok değerli komutanlardı. Tümen ve Kolordu komutanları, yaşları 35-40 arasında, Birinci Dünya Savaşı'nın değerli kurmayları idiler. Kurmay olmayanlarda Birinci Dünya Savaşı'ndan genç yaşta tümen komutanlığına yükselmiş subaylardı. Karargahlardaki kurmay heyetleri de büyük başarı göstermişti.

Topçu Birlikleri:

Büyük taarruz öncesi çok iyi bir eğitim safhasından geçen topçu birlikleri, düşman topçusu ile muharebede büyük başarı sağlamıştır. Ateş desteğinden yoksun kalan Yunan piyadeleri savunma olanağı bulamamıştır.

Süvari Birlikleri:

Büyük bir cesaret ve fedakarlıkla düşman hatlarının gerilerine sarkmayı başaran türk süvari birlikleri, Yunan ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmiş ve her görüldüğü yerde Yunan birliklerinde panik çıkmasına neden olmuştur.

Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İki Tarafın Kayıpları:

Türklerin Kayıpları: Batı Cephesi'nde 26 Ağustos-18 Eylül 1922 tarihleri arasındaki kayıpları şöyledir:¹³⁷

	Subay ve % de oranı	Er ve % de oranı
Şehit	146 % 1,7	2379 % 1,2
Yaralı	378 % 4,3	9477 % 4,9
Hastanede yatan	21 % 0,2	1900 % 0,9
Tutsak olan	2 —	55
	542	13829

Yunanlıların Kayıpları: Büyük Taarruz'un başlangıç tarihinden (26 Ağustos 1922) Batı Anadolu'da tek bir erin bırakılmadığı 18 Eylül 1922'ye dek verilen Yunan kayıpları şöyledir:

Tutsak sayısı: 20000 dir.

Ölü sayısı kesinlik kazanmamış olmakla beraber, Büyük Taarruz Harekâtı'nın başındaki toplam mevcudu ile, uğradığı büyük hezimetten sonra geri çekilen kuvvetlerden, Çeşme, Dikili, İzmir, Gemlik, Bandırma ve Erdek liman ve iskelelerinden Batı Anadolu'yu terk etmek zorunda kalan mevcutları arasında yapılan değerlendirme sonucu ortaya çıkan karşılaştırması sonucun da, ölü sayısının tahmini bir hesapla 100000 in üstünde olduğu anlaşılmaktadır.

BÜYÜK ZAFER SONRASI

General Harrington bir önlem olarak 9 Eylül'de bir albaya kuvvet vererek Türklerin tarafsız bölgeye geçmelerini engellemek ve Çanakkele'yi savunmakla görevlendirdi. İngiliz savaş gemileride yeni birlikler getirdiler. Aynı tarihte İstanbul'un Caddebostan-Büyük Çamlıca hattında savunma önlemleri aldılar. İngilizlerin aldıkları bütün bu önlemler Türk Ordusunun kararını değiştirmedir. 18 Eylül'den itibaren Türk birlikleri Boğazlar üzerine yürüdüler ve İngiliz askeri, Yunan ordusunu onbeş günde yok edip, Çanakkale şehrinin 15 Km.yakınına gelen Türk askeri ile karşılaştı.

¹³⁷ Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi, Ks. 6, Kit. 3, Takip Harekatı; Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1969, s. 5.

Türk birliklerine düşman ateş açmadıkça ateş açmaması emredilmişti. Harrington'da İngiliz birliklerine, Türk askeri ateş açmadıkça ateş açılmamasını emretmişti ¹³⁸. 23 Eylül'de Türk askeri Çanakkale yakınında Erenköy'de tüfekleri omuzlarında namlusu yere dönük asılı olarak İngiliz askerlerinin yanına geldi. İngiliz subayı Türk birliklerinin geri çekilmelerini istedi. Türk komutanı bu isteği red edince İngilizler çember içinde kalmamak için geri çekildiler. Taraflar arasında bir çatışma ihtimali varken Lloyd George Türkiye'ye karşı son kozlarını oynuyordu.

İngiliz Kabinesi 15 Eylül'de toplanarak, Çanakkale ve İstanbul'a doğru ilerleyen Türk ordusuna karşı kuvvet kullanılması kararı aldı ve müttefikleriyle dominyonlardan yardım istedi. Bahriye Bakanlığı da bir bildiri yayınlıyarak, müttefiklerin, dominyonların ve Balkan Devletlerinin, Boğazların korunması için yardım istedi ¹³⁹. Türklerin ne olursa olsun Avrupa'ya geçmesini engellemek ve Türk başarısının yarattığı üstün durumu ortadan kaldırmak kararında olan Lloyd George'un ¹⁴⁰ çağrısına, ne müttefiklerinden ne de Balkan Devletlerinden olumlu yanıt geldi. Hiç kimse İngiliz politikası uğruna maceraya atılmayı istemiyordu. Fransa ve İtalya, Türkiye ile yapılacak diplomatik görüşmelere katılmayı kabul ettiler. 18 Eylül'de İstanbul'daki müttefik Devletler, TBMM temsilcisi Hamit Bey'e bir nota vererek, tarafsız bölgeye girilmemesini istediler. Fakat 19 Eylül'de Fransız askeri birlikleri Fransız Başbakanı'nın emriyle Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasından Rumeli yakasına taşındılar. İtalya ise Türklere karşı savaşmayı red ettiğinden İngiltere yanlız kaldı. Müttefikler durumu görüşmek için 19 Eylül'de toplandılar. Fransa'yı Başbakan Poincare, İngiltere'yi Lord Curzon ve İtalya'yı Kont Sfortza temsil ettiler ¹⁴⁰. Paris'te bu görüşmeler sürerken, Fransız General Pelle İzmir'e gelerek M. Kemal ile görüştü. General Pelle, türk Birliklerinin tarafsız bölgeye girmemelerini istedi. Mondros Mütarekesi hükümlerine göre, stratejik bölgelerin işgal altında bulunduğunu, TBMM Hükümeti'ni, Babıali'nin devamlı olarak kabul edip, Türklerin tarafsız bölgeye girmemelerinde ısrar etti. M. Kemal Paşa, Müttefiklerin Mondros Mütarekesi hükümlerini en baştan beri çiğnediklerini, emperyalistlerin Yunanlıları Türklere saldırtığını, üç yıl Türk ulusuna zulüm yapılırken hiç seslerini çıkartmadıklarını sert bir

¹³⁸ David Wander; *a.g.e.*, s. 290-293.

¹³⁹ Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya kadar C. IV, Ankara, 1978, s. 191-192.

¹⁴⁰ Takip Harekatı; s. 40-41.

şekilde hatırlattıktan sonra, Türkiye'nin tarafsız bir bölge tanımadığını, Türk ordularını durduramayacağını ve ateş kesin uzaması halinde ordularını hareketsiz bırakamayacağını, Trakya dahil bütün ülkenin terk edilmesini istedi. Boğazlar konusunda görüşmeye hazır olduğunu bildirdi ¹⁴¹. M. Kemal Paşa İzmir limanında bulunan İtilaf Devletleri donanmasına bir nota vererek 24 saat içinde İzmir limanını terk etmelerini bildirdi. Donanma bu notadan sonra "geldiği gibi gitti" ¹⁴²

Paris'te Müttefik görüşmeleri sert bir hava içinde geçiyordu. Fransa, Edirne dahil bütün Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini istedi. İtalya'da kendisini destekledi. İngiltere'nin savaş çıkartmak isteyen tutumu karşısında Fransa Başbakanı Lord Curzon'a çok sert bir konuşma yaparak, İngiltere'yi yalnız bırakacağını bildirdi. İngiltere Fransa'nın bu isteğini 22 Eylül'de kabul etti ve hazırlanan notayı imzaladı ¹⁴³. Hazırlanan nota 23 Eylül'de İzmir'de bulunan Başkomutan M. Kemal Paşa'ya gönderildi. Aynı gün Türk Birlikleri İngilizlerin tarafsız bölge dedikleri yerlere girip, Çanakkale'de İngiliz birliklerine iyice yaklaşmışlardı. Franklin Bouillon M. Kemal Paşa'ya başvurarak, durumun gergin olduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. General Harrington, Lloyd George'un kendisine gönderdiği emri işleme komayıp, İngiliz birliklerine silaha başvurulmasını emretti. 24 Eylül'de Yunanistan'da ihtilal çıktı. Kral tahtı bıraktı ve ihtilal mahkemesi kurularak, yenilginin sorumluları yargılanmaya başladılar. Sovyetler Birliği'de 24 Eylül'de İngiltere, Fransa, İtalya, Balkan Devletleri ve Mısır'a bir nota göndererek, Yakın Doğu'da çıkan ciddi soruna bugüne kadar büyük devletlerin katılmadığını hatırlatıp, olay büyürse, Avrupa'nın yeni sarsıntılarla karşılaşacağını hatırlatıp, bu sorunun çözümünün, Türk halkının, Türk ülkesine ve Boğazlara mutlak ege-men olması ile çözülebileceğini, Boğazlar konusunun Sovyetler için önemini belirttiikten sonra, Boğazlar konusunda Rusya'nın katılmadığı ve çıkarlarına ters düşen bir kararı kabul etmeyeceklerini bildirdiler ¹⁴⁴. 25 Eylül'de Türk birlikleri İngiliz müstahkem mevkiilerinin tel örgülerinin yanına kadar geldiler. 26 Eylül'de General Harrington, M. Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, Türk birliklerinin tarafsız bölgeyi, görüşmelerin yararı için terk etmelerini istedi. M. Kemal verdiği yanıtta, tarafsız bölge ta-

¹⁴¹ Ergün Aybars; *a.g.e.*, s. 342-344.

¹⁴² Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 578.

¹⁴³ David Wander; *a.g.e.*, s. 280-281.

¹⁴⁴ Takip Harekatı; s. 40-48.

nımadığını, Türk ordusunun yenik Yunan ordusunu izlediğini, İngiltere'nin Yunan ordusu için tarafsız bölge ilan edemeyeceğini ve Yunanlıların yaptığı yıkımı hatırlatarak, Boğazlar konusunda Türkiye'nin her zaman görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Bu arada Franklin Bouillon da M. Kemal Paşa ile görüşmek için 28 Eylül'de İzmir'e geldi, İzmir'de ikisi arasında kararlaştırılan esaslar çerçevesinde Türk ordularının Boğazlara doğru harekâtı durduruldu. M. Kemal aynı gün General Harrington'un ikinci mektubuna da yanıt vererek, Müttefiklerin İstanbul halkına uygulamakta oldukları tedbirleri kaldırmalarını, Yunan donanmasının bir daha İstanbul'a gelmemesini istedi ve ileri harekâtın durdurulduğunu bildirdi. Müttefiklerin Paris'ten gönderdikleri notayı da 29 Eylül'de yanıtlayıp, askeri harekâtın durdurulduğunu fakat, Yunanlıların Edirne dahil bütün Trakya'yı hemen boşaltmalarını bildirdi. İngiliz kabinesi ise 29 Eylül'de toplanarak, Lord Curzon'un karşı çıkmasına rağmen, General Harrington'a bir telgraf göndererek, Türk askerlerinin tarafsız bölgeyi terk etmelerini, aksi takdirde, ateş açılacağını bildirir bir nota verilmesini istedi. Fakat Harrington bu emri yerine getirmedi. Barışın hazırlandığı bir sırada, yeni bir savaşı başlatabilecek bu emri uygulamamakla en akıllı yolu izledi. 1 Ekim'de Londra'ya yolladığı bir telgrafta emri niçin uygulamadığını açıkladı. M. Kemal Paşa ile Harrington arasında Mudanya'da bir konferans toplanması umudunun belirmesi üzerine İngiliz Kabinesi yeni hazırlıklara başladı ¹⁴⁵.

İtilaf Devletlerinin kararsız tutumları, M. Kemal Paşa'nın tutarlı ve kesin davranışı sonunda, Türkiye'nin istediği oldu. İngiliz Kabinesi'nin Avrupa'yı yeni bir felakete götürebilecek olan sorumsuz politikası ve savaş girişimleri General Harrington'un gerçekçi davranışıyla başarısız oldu. M. Kemal ve Harrington'un anlaşmaları sonucunda 3 Ekim 1922'de Mudanya'da Ateşkes görüşmelerinin başlaması kararlaştırıldı ¹⁴⁶.

SONUÇ

Büyük Taarruz tam bir başarı idi. Dahice planlanmış, her türlü olasılık göz önünde tutulmuş, büyük bir sabırla, dantel gibi işlenmişti. Gerekli olan her türlü askeri ve siyasi yollarla çok büyük gizlilik içerisinde, sebatla hazırlanılmış ve tam bir baskın sağlanmıştı.

¹⁴⁵ Takip Harekatı; s. 48-50., Selahattin Tansel; *a.g.e.*, s. 203-204.

¹⁴⁶ Ergün Aybars; *a.g.e.*, 345.

Büyük Taarruz, yüzyıllar sonra Mohaç gibi bir imha savaşıdır. Türk Ordusunun önünden insan sürüleri şeklinde kaçan Yunan ordusu, rastladığı her Türk köy ve kasabasını yakmış, taş üstünde taş, omuz üzerinde baş bırakmamıştır. Avrupalı ve Yunan medeniyeti mirasçıları olmadıklarını, masum kadın ve çocukları öldürerek, yakarak ispat etmişlerdi. Yunan vahşetinin binlercesi belgelenmiş ve Batılılarca da kabul edilmiş iken Türk Askeri'ni lekeliyen tek belge yoktur ¹⁴⁷.

İngiliz aslanı sayesinde taç giymeyi düşleyen çağdaş Bizans hayalleri, Megali İdea (Büyük Emel) tepe taklak oluyor ve bir daha doğmamacasına tarihe gömülüyordu. Osmanlı İmparatorluğundan yüzlerce yıl önce bölgede kurulmuş olan "İyonya Devleti"ni yeniden canlandırma hayalleri yok oluyordu ¹⁴⁸.

300 yıldır bütün dünyaya hakim, saldırgan, mağrur ve üstün Avrupa ile Türkiye'nin ilişkileri değişiyordu. Türkler Avrupa'da yaşama hakkı tanımayan, "Türkler Asya'dan gelmişlerdir ve Asya'ya dönmelidirler" diyen Avrupalı, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için "100 Proje" hazırlamıştı. Dünya da hiç bir devlet böyle parçalanmaya hedef olmamıştı ¹⁴⁹. Avrupa dünyanın beyni, efendisi ve jandarması rolündeydi. "Hilalden kopan toprak hilale geri verilmez" biçiminde bir de haçlı formülü icat etmişti.

Mağrur Avrupa Sevr'i silahla dikte ettirmek için yollar aradı. Generalere hesaplar yaptırıldı. Neticede 15000 mevcutlu 27 tümene ihtiyaç olduğu ortaya çıktı. Türkiye üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için istediği fırsatın çıktığını sanan Yunanistan bütün kaynaklarını seferber ederek ancak 14 tümen çıkartabildi. Geriye 13 tümen kalıyordu. Bunları kim verecekti? İngiltere dahil hiçbir Avrupalı ülke bunu göze alamadı. Bu gerçeği M. Kemal daha 1919 senesinin başlarında görmüş ve stratejisini buna göre çizmişti. Batının asker mevcudu Türklere isteklerini kabul ettirmek için yeterli değildi. 300 yıllık çark artık durmuştu. Avrupa ilk defa duraklıyor, Ayaklanan bir millet karşısında aceze düşüyordu ¹⁵⁰.

Üzerinde güneşin batmadığı 1920 lerin grurlu, inatçı ve tutucu İngiltere'nin "Britanya dağlara hükmeder" sloganına karşı şimdi Büyük Za-

¹⁴⁷ Bilâl N. Şimşir: İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1982, İkinci Basım, 1989, s. 396-400.

¹⁴⁸ Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 332.

¹⁴⁹ Bilâl N. Şimşir; *a.g.e.*, s. 396-400.

¹⁵⁰ Bilâl N. Şimşir; *a.g.e.*, s. 396-400.

fer'den sonra Türkiye, "Türkiye Bogazlara hükmeder" sloganını kullanmaya başlamıştı. Büyük Britanya'nın yorgun aslanı, son defa zoraki olarak Bozkurt'a kükremişti. Ancak General Harrington'un gerçekçi ve akıllı tutumu son anda çatışmayı önlemişti. Mustafa Kemal, ebedi düşmanı olmadığını ancak ebedi bağımsızlığından asla vazgeçmeyeceğini bütün dünyaya duyuruyordu.

M. Kemal ve ordusunun zaferi, bütün müslüman dünyasını uyandırmıştı. İngiliz sömürgelerinden M. Kemal'e tebrik telgrafları geliyordu. M. Kemal'in başarısı birkaç sene sonra, başlayacak olan bağımsızlık hareketlerinin rehberi olacaktı.

Yunanistan'da Küçük Asya felaketinden sonra ihtilal olacak, felaketen sorumlu olan altılar kurşuna dizilecekti. Prens Andrew bir İngiliz zırlısı ile kaçacaktı. Yunanistan 1922 ile 1936 yılları arasında bir türlü istikrara kavuşamayacak, sayısız darbe teşebbüsleri ve ihtilallere sahne olacaktı ¹⁵¹.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, 1 nci Dünya harbinin mağlup bir devleti değil, kurtuluş savaşı yapmış ve bağımsızlığını kazanmış bir devlet olarak masaya oturacak ve siyasi, ekonomik ve askeri bütün haklarını geri alacaktı. Bu nedenle Türk tarihinde 30 Ağustos Zaferi emsalsiz bir başarının örneğidir. Parlak zaferlerle dolu olan Türk tarihinde Büyük Zafer'in ayrı bir yeri vardır. Bu eşsiz zaferin 70 nci yıldönümü Türk ulusuna kutlu olsun.

¹⁵¹ Murat Hatipoğlu; *a.g.e.*, s. 141.